

<http://www.jyu.fi/library/tutkielmat/262/>

Titta Hujakka

HISTORIANOPETUS POLITIIKAN RISTIAALLOKOSSA

Talvi- ja jatkosodan kuva lukion historian oppikirjoissa toisen maailmansodan jälkeen

Suomen historian pro gradu
Jyväskylän yliopistossa
Suomen historian laitoksella
Toukokuu 1997.

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Historian
Tekijä Hujakka, Titta Karolüna	
Työn nimi Historianopetus politiikan ristiaallokossa. Talvi- ja jatkosodan kuva lukion historian oppikirjoissa toisen maailmansodan jälkeen	
Oppiaine Suomen historia	Työn laji Pro gradu
Aika Toukokuu 1997	Sivumäärä 93 s. + lähteet (6s.)
Tiivistelmä - Abstract	
<p>Tämän työn päätarkoituksena oli pyrkiä selvittämään, miksi oppikirjojen tekstit talvi- ja jatkosodasta ovat sellaisia kuin ovat eli tavoitteena oli selvittää erilaisten taustatekijöiden vaikutusta oppikirjojen, ja siten myös opetuksen, sisältöön. Näitä taustatekijöitä olivat historiantutkimuksen muutos sekä sisä- ja ulkopoliittiset muutokset. Aikarajaus alkoi vuodesta 1943, jolloin ilmestyivät ensimmäiset sotia käsittelevät oppikirjat. Tutkimuksen loppuvuotena oli vuosi 1989, jolloin kommunismi alkoi sortua ja jolloin Suomen puolueettomuuspolitiikka sai Neuvostoliiton johdon virallisen tunnustuksen. Koska tutkimuksessa tutkittiin niin sanottua ajan henkeä, tutkimusote oli kvalitatiivinen.</p> <p>Oppikirjat osoittautuivat oman aikansa tuotteiksi, ne heijastivat oman aikansa arvostuksia. Kouluhallitus valvoi, että oppikirjojen sisällöt vastaisivat virallisen ulkopoliittikan linjaa. Arvojen heijastuminen oli kuitenkin aina jo tapahtuneen myötäilyä, sillä muun muassa 1970-luvulla tärkeä idänsuhteiden vaaliminen näkyi vasta 1980-luvun oppikirjoissa.</p> <p>Oppikirjat eivät uusiutuneet kovin nopeasti, joten uudet historiantutkimuksen tulokset heijastuivat myös viiveellä oppikirjoihin. Kiisteltyjä tutkimustuloksia ei mielellään otettu oppikirjoihin ja yleensä kirjat perustuvatkin yleisteen. Hallitsevana yleisteenä 1970-luvulle asti oli Arvi Korhosen Suomen historian käsikirja vuodelta 1949. 1980-luvun oppikirjoissa Rasilan, Jutikkalan ja Kulhan Suomen poliittinen historia 1809-1975 oli perusteoksena.</p> <p>Talvi- ja jatkosodan kuva lukion historian oppikirjoissa muuttui tutkimusaikana kansallismielisestä Neuvostoliitolle myönteisempään suuntaan. Erityisesti 1960-luvun oppikirjat olivat kansallismielisiä sotien kuvauksessaan huolimatta vasemmiston ensimmäisistä hyökkäyksistä historianopetusta kohtaan. 1980-luvun oppikirjoissa oli havaittavissa lievää suomettumista erityisesti talvisodan kuvauksen suhteen, minkä myös 1980-luvun oppikirjantekijä Jorma Lempinen haastattelussaan totesi. 1970-luvun herkäät idän suhteet huomioiva politiikka heijastui 1980-luvun oppikirjojen sisältöihin. Jatkosodan suhteenkin 1980-luvun oppikirjat erosivat aikaisemmista oppikirjoista hylkäämällä ajopuuteorian. Kiistely Suomen tiestä jatkosotaan oli kiivasta 1970-luvulla ja presidentti Kekkonenkin tuomitsi ajopuuteorian. Uuden, niin sanotun koskiveneteorian mukaan Suomi etsiytyi tietoisesti Saksan yhteyteen ja sitä kautta uuteen sotaan. Uusi tulkinta löytyi kaikista 1980-luvun oppikirjoista.</p>	
Asiasanat Historianopetus, oppikirjat, talvi- ja jatkosota, politiikka	
Säilytyspaikka Historian laitos	
Muita tietoja	

SISÄLLYS:

1. JOHDANTO.....	1
1.1. Historianopetuksen asema yhteiskunnassa.....	1
1.2. Aikaisempi tutkimus.....	3
1.3. Tutkimustehtävä.....	4
1.4. Lähteet.....	8
2. HISTORIAN OPPIKIRJOJEN SYNTYTEKIJÄT.....	9
2.1. Oppikirjantekijä, tutkimus ja kustantaja.....	9
2.2. “Kenen leipää syöt, sen lauluja laulat” - yhteiskunnan ja kansainvälisten taustatekijöiden vaikutus oppikirjoihin.....	12
3. TALVI- JA JATKOSODAN KUVAUS 1940- JA 1950-LUVUN OPPIKIRJOISSA.....	20
3.1. Vuoden 1941 opetussuunnitelman oppikirjoille asettamat puitteet.....	21
3.2. Uhoamisesta asiallisuuteen - sota-ajan oppikirjojen kuva talvi- ja jatkosodasta.....	24
3.3. Vuoden 1945 oppikirjatarkastuksen jälkeiset oppikirjat.....	31
4. KUVA SODISTA TARKENTUU 1960- JA 1970-LUVULLA.....	42
4.1. Historianopetuksen uusiminen tavoitteena vuoden 1963 opetussuunnitelmassa.....	42
4.2. Historianopetus poliittisen kritiikin kohteena.....	44
4.3. 1960- ja 1970-luvun kansallismieliset oppikirjat.....	50
5. UUDET TULKINNAT SODISTA 1980-LUVULLA - OPPIKIRJAT VASTAAVAT AJAN HAASTEISIIN.....	65
5.1. Kansainvälinen yhteisymmärrys ja rauha tavoitteena vuoden 1981 opetussuunnitelmassa.....	65
5.2. Herkät idänsuhteet pääosassa 1980-luvun oppikirjoissa.....	67
6. LOPPULAUSE.....	89
7. LÄHTEET.....	94

1. JOHDANTO

1.1. Historianopetuksen asema yhteiskunnassa

Historianopetus on kenties eniten koulun oppiaineista sidoksissa oman aikansa aatteellisiin ja yhteiskunnallisiin pyrkimyksiin. Aineen opetuksen tavoitteiden asettelu ja oppiaineen valinta heijastavat varsin herkästi aikansa yhteiskunnan tärkeitä ja tarpeellisia pitämiä arvoja. Historianopetuksessa tapahtuneet muutokset ovat oman aikansa yleisen ajattelutavan ja poliittisen ilmapiirin merkittävä mittari. Valtiollisen vallan käyttäjä voikin lähinnä koulun ja opetuksen kautta vaikuttaa tulevien kansalaisten ja äänestäjien asenteisiin, tosin Suomessa ei historianopetusta ole otettu yhtä paljon poliittisen sääntelyn kohteeksi kuin eräissä keskusjohtoisemmissa maissa.¹

Suomessa historianopetuksen yhteiskunnalliset kytkennät ovat aikaa myöten tulleet sekä avoimemmiksi että virallisesti hyväksytyiksi. Yhteiskunnan yleisten pyrkimysten ja valtavirtausten heijastuminen opetukseen on kuitenkin aina ollut jo tapahtuneen myötäilyä. Taaksepäin ja korkeintaan omaan aikaansa katsovan luonteensa takia historia ei ole juurikaan pystynyt viitoittamaan kehityksen suuntaa eteenpäin.²

Ennen toista maailmansotaa vallitsi Suomessa herbartilainen historianopetuksen suuntaus. Suuntaukselle oli kuvaavaa luonteenkasvatus, joka saattoi johtua vasta itsenäistyneen kansakunnan tarpeesta korostaa omaa identiteettiään ja kansallista omalaatuisuuttaan. Opetuksen sisällön määrittivät lähinnä oppikirjat sekä lukiossa valmentautuminen reaalikokeeseen, sillä jo vuonna 1916 annetut oppiennätykset olivat painuneet unholaan. Sodan päätyttyä Suomen historianopetus selvisi tapahtuneesta poliittisesta uudelleensuuntautumisesta melko vähäisin muutoksin. Vuonna 1941 saatuun uuteen opetussuunnitelmaan ei tarvinnut puuttua, sillä keskustaliberaalit Mantere ja

¹Castrén 1992. Castrén, Matti J., Historia koulussa. Helsinki 1992. s. 11.

²Castrén 1992, 12.

Sarva olivat huolehtineet siitä, ettei oppiennätyksiin ollut päässyt äärioikeistolaisia tai militaristisia sävytyksiä. Muuttunut ulko- ja sisäpoliittinen tilanne pakotti tarkistamaan historianopetuksen sisältöä, jota erityisesti sodanaikaisten oppikirjojen valossa ei enää voitu pitää sopivana. Opetuksen sisältö muuttui sen verran, että Venäjän ja Neuvostoliiton historiaan kiinnitettiin entistä enemmän huomiota ja ennen kaikkea uuden ulkopoliittisen linjan mukaisessa hengessä. Kaiken kaikkiaan historian oppisisältöön alkoi tulla mukaan sosiaali- ja taloushistoriaa perinteisen poliittisen ja sotahistorian sekä Mantereen ja Sarvan suosiman kulttuurihistorian rinnalle. Sotaa edeltänyt herbartilainen suuntaus pysytteli yhä hengissä 1930-luvulla työnsä aloittaneiden opettajien ylläpitämänä, vaikka uusia tuuliakin oli havaittavissa.³

Historianopetus joutui 1960- ja 1970-luvulla poliittisluonteisen kritiikin ja hyökkäilyn kohteeksi. Historianopetusta syytettiin taantumuksellisen yksiarvoiseksi kansallisten myyttien ylläpitäjäksi. Vaikka vuoden 1963 opetussuunnitelmassa oli kiinnitetty erityistä huomiota viimeisempään kehitykseen ja ajankohtaisten asioiden seuraamiseen, katsottiin vasemmiston taholla yhteiskunnallisten asioiden opetus täysin laiminlyödyksi. Vasemmalta tullut kritiikki lähti liikkeelle aatteellisen liberalismiin ja moniarvoisuuden vaatimuksesta, mutta jäykistyi pian oikeaoppiseksi marxilaiseksi luokkatietoisuudeksi. Historianopetuksen taantumuksellisuuden ja neuvostovastaisuuden osoittamiseksi radikaalit piirit järjestivät tutkimuksia ja tiedusteluja. Tulokset saivat julkisuutta joukkotiedotusvälineissä, jotka radikaaleilla olivat melko vapaasti käytössään. Tämä ei voinut olla vaikuttamatta suuren yleisön käsityksiin historianopetuksesta. Historianopettajat pyrkivät torjumaan kritiikin, mutta myös huomioimaan perustellut muutosesitykset. Tällä kaudella alkoivatkin säännölliseksi vakiintuneet suomalais-neuvostoliittolaiset opetuksen seminaarit. Jotkut näistä pyrkimyksistä nostattivat kuitenkin hyökkäyksiä historianopetusta vastaan myös poliittisen oikeiston taholta ja

³Castrén 1992, 34-39.

vaihteeksi historianopettajat leimattiin kommunistien työrukkasiksi.⁴

Nuorison poliittinen radikalismi hiipui 1970-luvun lopulla. Historianopetukseen se antoi kaikesta huolimatta uusia puolia, kuten rauhankasvatuksen ja kansainvälisyyskasvatuksen. 1980-luvulla historianopetus ei enää ollut samalla tavoin ulkopuolisen paineen alainen kuin aiemmin.

Historianopetus on aina ollut osa sosialisatiota ja kulttuurin välitystä, joka sisältää hyväksytyjen arvojen välittämisen nuorisolle kasvatuksen kautta. Suomalainen historianopetus on perustunut hyvin pitkälti oppikirjoihin, jotka kouluhallitus on hyväksynyt. Kouluhallituksen hyväksyntä on merkinnyt sitä, että oppikirjojen välittämällä arvoilla ja asenteilla on siis ollut ylimmän koulujohdon siunaus. Taistelu historianopetuksen sisällöstä on ollut myös poliittista valtataistelua.

1.2. Aikaisempi tutkimus

Oppikirjoista on tutkittu monenlaisia asioita, mutta historianopetuksen tutkimus oppikirjojen kautta on ollut suhteellisen vähäistä. Suomalaiset historiantutkijat ovat Marjatta Hietalan mukaan olleet kiinnostuneita enimmäkseen oppikirjojen hyväksymisprosessista tai historian opetuksen suunnitelmista, mutta myös historian opetuksen muuttumista on tutkittu.⁵ Talvi- ja jatkosodan kuvausta käsitteleviä tutkimuksia on vain yksi, Kyösti Noran ja Pekka Linnan pro gradu -tasoinen tutkimus keväältä 1996. Laajuudestaan huolimatta Noran ja Linnan tutkimus ei ole kovin merkittävä oman työni kannalta, sillä tutkittavat oppikirjat on valittu sattumanvaraisesti ja täten tutkimustuloksien perustelu ei vakuuta.

Vaikkei muita täsmälleen samaa aihetta käsitteleviä tutkimuksia olekaan löytynyt, eräät oppikirjatutkimukset ovat työni kannalta merkittäviä. Pirkko Rouhiaisen lisensiaatintyö Taistelu historian

⁴Castrén 1992, 41-43 ja Castrén 1986. Castrén, Matti J., Historian ja yhteiskuntaopin opetuksen muuttuminen Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Historian päivät 1985. Historiallinen arkisto 88. Helsinki 1986. s. 390-391.

⁵Hietala 1982. Hietala, Marjatta, Maailmankuva historian oppikirjoissa. Unescon kansainvälisyyskasvatussuosituksen toteuttaminen suomalaisissa lukion historian oppikirjoissa. Helsingin yliopisto, historian laitoksen julkaisuja : 9. Helsinki 1982. s. 8 ja Castrén 1992 sekä Castrén 1986.

kouluopetuksen sisällöstä sortovuosista vuoden 1945 oppikirjapuhdistukseen vuodelta 1979 on yksi tärkeimmistä. Työ antaa suuntaviivoja tutkimukselleni. Työssään Rouhiainen etsii vastauksia kysymyksiin, miten oppikirjoissa suhtaudutaan puolueettomuuspolitiikkaan, Kansainliittoon, pohjoismaiseen suuntaukseen, reunavaltio politiikkaan ja vieraisiin valtioihin eli erityisesti Venäjä-Neuvostoliittoon ja Saksaan. Rouhiaisen tutkimusaikana eli ennen toista maailmansotaa Suomella ei ollut yhtenäistä ulkopoliittista linjaa, kuten myöhemmin Paasikiven linja, joten hän joutuu ottamaan erilaisia osakysymyksiä käsittelyyn. Näiden osakysymysten kautta hän maalaa kuvaa historianopetuksesta 1800-luvulta toisen maailmansodan aikaan.

Muita oppikirjojen välittämiä arvoja koskevia tutkimuksia on ilmestynyt lähinnä 1980- ja 1990-luvulla. Näihin kuuluu muun muassa Marjatta Hietalan tutkimus Maailmankuva historian oppikirjoissa vuodelta 1982. Hänen mielestään suomalaisten oppikirjojen sotien käsittely muistuttaa tapaa, millä sodat esitellään myös Englannin ja Italian oppimateriaalissa eli sodat nähdään osana historiallista kehitystä. Hietala pohtii tutkimuksessaan kriteerejä oppikirjojen arvioinnille ja on sitä kautta merkittävä työlleni. Myös pro gradu -tasolla on tutkittu oppikirjojen välittämää kuvaa eri maista.

1.3. Tutkimustehtävä

Tämän työn tarkoituksena on verrata lukion historian oppikirjojen sisältöä toisiinsa ja selvittää, miten eri aikoina talvi- ja jatkosotaa on käsitelty sekä pyrkiä löytämään syitä joko eroavaisuuksiin tai yhtäläisyyksiin. Työn päätarkoituksena on pyrkiä selvittämään, miksi oppikirjojen tekstit ovat sellaisia kuin ovat eli tavoitteena on selvittää erilaisten taustatekijöiden, kuten historian tutkimuksen ja sisä- ja ulkopoliittisten muutosten, vaikutusta oppikirjojen, ja siten myös opetuksen, sisältöön. Esimerkiksi näkyikö 1970-luvulla vallinnut kiistely jatkosodan synnystä myös oppikirjoissa? Oppikirjathan ovat oman aikansa tuotteita ja ne pitää sijoittaa oman aikansa yhteiskunnalliseen kehykseen, joten on kiinnitettävä huomiota taustatekijöihin, jotka joko suoraan tai välillisesti ovat vaikuttaneet tekstien sisältöön. On kuitenkin otettava huomioon, ettei oppikirjoja uusittu aiemmin

joka vuosi, eikä edes joka toinen vuosi, joten poliittiset ja yhteiskunnalliset muutokset ovat heijastuneet oppikirjojen, ja täten myös opetuksen sisältöihin, vasta pitkänkin ajan kuluttua, jos ollenkaan. Kuten Matti J. Castrén toteaa, yhteiskunnallisten pyrkimysten heijastuminen opetukseen on aina ollut jo tapahtuneen myötäilyä.⁶ Tutkimuksessa pyritään selvittämään "ajan henkeä", joten tutkimusote on kvalitatiivinen.

Koska niin sanottu suomettuminen on viime vuosina ollut kovasti pinnalla, pyritään tässä tutkimuksessa tarkastelemaan, vaikuttiko suomettuminen myös oppikirjoihin? Suomettuminenhan tarkoittaa sanana tulemista Suomen kaltaiseksi eli Länsi-Euroopan suuret valtiot puhuivat jo 1950-luvulta lähtien mahdollisuudesta joutua suhteissaan Neuvostoliittoon samaan asemaan kuin sen pieni naapurimaa Suomi. Länsi-Euroopassa katsottiin, että Suomi oli tosiasiasa neuvostoimperiumin lääni. Vaikka länsimaiden väitteet Neuvostoliiton Suomessa harjoittamasta kauko-ohjauksesta kuitattiin maassamme tietämättömyyden osoituksina, Suomen yllä oli sodanjälkeisinä vuosina ja aivan erityisesti 1970-luvulla jälkistalinistinen totalitarismin varjo. "Itsesensuurin ilmasto" kukoisti ja ulotti vaikutustaan myös koululaitokseen, opetukseen ja tutkimukseen.⁷ Näistä lähtökohdista ajatellen voi myös oppikirjojen suomettumisen tutkiminen olla hedelmällistä.

Oppikirjoja tutkittaessa on tähdellistä tuntea yhteiskunnalliset olot, joiden vallitessa oppikirja on kirjoitettu. Mutta tärkeää on myös tuntea voimassaolevat opetussuunnitelmat, joiden mukaan oppikirjat on laadittu. Opetussuunnitelmahan sisältää ne yleiset kasvatustavoitteet, joiden mukaan opetusta suunnitellaan. Lisäksi se antaa suosituksia opetustavoista sekä määrittelee kussakin aineessa opiskeltavat asiat. Suomessa opetussuunnitelmien sitovuus on ollut melko suurta, kuten muissakin keskitetyn hallinnon maissa. Oppikirjassa tulisi olla näkyvissä opetuksen tavoitteet sekä

⁶Castrén 1992, 12.

⁷Penttilä 1993. Penttilä, Risto E. J., YYA-sopimus solmimisesta raukeamiseen. Teoksessa YYA-Suomi. Juva 1993. s. 47-48 ja Salminen 1996. Salminen, Esko, Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968-1991. Helsinki 1996. s. 47 sekä Vihavainen 1991. Vihavainen, Timo, Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia. Keuruu 1991. s. 10.

oppimääräsuunnitelman ydinkohdat.⁸ Tässä tutkimuksessa tarkastellaan myös opetussuunnitelmia ja niiden antamia ohjeita siitä, kuinka oppikirjojen tuli sodista kertoa ja miten ne toteuttivat ohjeita. Opetussuunnitelmasta puhuttaessa tarkoitetaan tässä yhteydessä myös oppiennätyksiä ja metodisia ohjeita, sillä käsite opetussuunnitelma tuli käyttöön vasta 1970-luvulla.

Opetussuunnitelmien ja yhteiskunnan vaikutuksen lisäksi on otettava huomioon kouluviranomaisten tarkastustoiminta, tekijöiden sekä tutkimuksen vaikutukset. Erityisesti tekijät muodostuvat merkittäviksi, mikäli jokin oppikirja on saanut muita hallitsevamman aseman. Kirjojen tekijöiden taustan tunteminen voi avata uusia mahdollisuuksia ymmärtää, miksi jokin asia on kerrottu niin kuin on. Sama pätee myös oppikirjojen hyväksyjien ja opetussuunnitelmien laatijoiden kohdalta. Oppikirjojen hyväksynnässä tekijän ja hyväksyjän samanlainen poliittinen vakaumus voi helpottaa kirjan hyväksymistä.

Historiantutkimuksen suhteen saattaa oppikirjojen vertailu yleisteoksiin olla mielekkäämpää kuin vertailu erikoistutkimuksiin, koska oppikirjoihin ei otettu mielellään kiisteltyä tietoa. Kiistanalaista tietoa sisältävä oppikirja saattoi saada kouluhallitukselta hylkäävän päätöksen. Historian yleisesitykset olivat eräänlaisia historiantutkimuksen kodifikaatioita, joita myös oppikirjojen kirjoittajat hyödynsivät. Tärkeää on kuitenkin miettiä, miten historiantutkimuksen perusmuutokset ja painotukset heijastuvat oppikirjoihin, mitä "totuutta" talvi- ja jatkosotien suhteen tunnustetaan ja miksi? On myös huomioitava, millä viiveellä muuttuva historian kuva tulee näkyviin oppikirjoissa tai missä määrin oppikirjojen aines ja tarkastelutapa pysyvät muuttumattomina huolimatta tutkimuksen ja yhteiskunnallisten taustatekijöiden muutoksista.⁹

Tutkimuksessa pyritään selvittämään talvi- ja jatkosodan kuvausta lukion historian oppikirjoissa unohtamatta kirjojen taustoja. Mutta miksi juuri lukion oppikirjat? Lukio ei ole olennaisesti

⁸Lehikoinen 1981 / E : 2. Lehikoinen, Anja, Historian oppikirjojen synty ja tausta. Turun yliopisto. Poliittisen historian julkaisuja E : 2 / -81. s. 2 sekä Kouluhallitus 1979. Oppimateriaalitoimisto. Julkaisuja 1/1979. Lukion oppimateriaaleja koskeva ohjeisto. s. 6.

⁹Lehikoinen 1981 / E : 3. Lehikoinen, Anja, Historian oppikirjat tutkimuskohteena. Ohjeita proseminariesitelmän tekijöille. Turun yliopisto. Poliittisen historian julkaisuja E : 3 / -81. s. 7.

muuttunut koko tutkittavana aikana, joten oppikirjat ovat aina olleet nimeltään lukion oppikirjoja. Se on ollut koko ajan kolmeluokkainen opinahjo, tosin vuoteen 1968 asti¹⁰ lukio oli osana oppikoulua, sen kolme ylintä luokkaa. Keskikoulu eli oppikoulun viisi alinta luokkaa muodosti lukion pohjakoulun. Lukio suunniteltiin alunperin pääasiassa korkeakouluun valmistavaksi oppilaitokseksi, joten on selvää, että lukiossa asioita käsiteltiin laajemmin ja tarkemmin kuin kansakoulussa ja keskikoulussa.¹¹

Peruskoulujärjestelmä synnytti yhdeksänvuotisen kansalaiskoulun, joka ei enää ollut erityisesti lukion pohjakoulu. Lukiosta tuli hallinnollisesti ja pedagogisesti itsenäinen, mutta joka kuitenkin rakentui peruskoulun antaman koulutuksen pohjalle. Peruskoulujärjestelmän myötä myös lukion tehtävä muuttui. Siitä tuli lähinnä yleissivistävä oppilaitos, jonka tarkoituksena oli antaa riittävä yleiskoulutus pohja sekä korkeakoulu- että muita opintoja varten. Vaikka lukio ei enää valmistanutkaan pelkästään korkeakouluun, lukion historian oppikirjat säilyivät laajempina ja systemaattisempina kuin peruskoulun kirjat.¹²

Aikarajaus tutkimuksessa alkaa 1940-luvulta, tarkkaan ottaen vuodesta 1943, jolloin ilmestyivät ensimmäiset talvisotaa ja vähän myös kesken olevaa jatkosotaa käsittelevät oppikirjat. Tutkimuksen loppupää on rajattu vuoteen 1989, jolloin kommunismi alkoi sortua ja jolloin Suomen puolueettomuuspolitiikka sai vihdoin Neuvostoliiton valtiojohdon virallisen tunnustuksen. Vuoteen 1989 mennessä ilmestyneistä oppikirjoista voinee vielä löytää merkkejä ulkopoliittikan vaikutuksesta oppikirjojen sisältöön, ehkä myös 1989 jälkeen ilmestyneistä, sillä yleisesti ottaen, politiikka tuskin on kovin nopeasti vaikuttanut kirjojen sisältöihin, kun kirjoja ei aiemmin edes joka vuosi uusittu.

¹⁰Vuonna 1968 hyväksyttiin eduskunnassa peruskoululaki, mutta peruskoulun toteutus aloitettiin vasta 1970.

¹¹Kiuasmaa 1982. Kiuasmaa, Kyösti, *Oppikoulu 1880-1980*. Oulu 1982. s. 455-458, 464-466.

¹²1980-luvulla lukiosta tuli kurssimuotoinen, jonka seurauksena oppikirjat laajenivat. Kurssi numero kuusi käsitti talvi- ja jatkosodan. Tuntimäärät eivät olennaisesti muuttuneet kurssimuotoisuuden myötä ja edelleenkin talvi- ja jatkosotaa käsiteltiin lukion viimeisellä luokalla.

1.4. Lähteet

Ensisijaisina lähteinä työssäni ovat oppikirjat. Tarkasteluun on otettu kaikki tutkittavana aikana ilmestyneet ja kouluhallituksen hyväksymät lukion Suomen historian oppikirjat, jotka käsittelevät talvi- ja jatkosotaa. Kouluhallituksen julkaisemat listat hyväksytyistä oppikirjoista ovat olleet tukena kirjojen etsinnässä. Tutkimuksessa ei ole jääty vain ensimmäisten painosten varaan vaan aina, kun painos on muutettu tai korjattu, se on otettu mukaan. Myös mahdollisimman monen eri kustantajan oppikirjoja on pyritty ottamaan mukaan, tosin aina 1970-luvulle asti Otava ja WSOY hallitsivat lukion oppikirjamarkkinoita. Ruotsinkielisiä oppikirjoja ei ole tarkasteltu systemaattisesti, koska ruotsinkielisten oppikirjojen tarkastussysteemi ei ollut yhteneväinen suomenkielisten oppikirjojen kanssa. Ne tarkastettiin kouluhallituksessa omassa, ruotsinkielisessä osastossaan, jota ei ollut jaettu erikseen kansakoulu- ja oppikouluosastoihin, kuten suomenkielisten suhteen. Vertailun vuoksi on valittu ruotsinkieliset oppikirjat sekä 1970- että 1980-luvulta.

Oppikirjojen lisäksi kouluhallituksen, nykyisen opetushallituksen arkistomateriaali on erityisen merkittävää työni kannalta. Arkistossa sijaitsee muun muassa listat hyväksytyistä oppikirjoista ja kouluhallituksen tiedonantoja oppikirjoista. Oppikirjoista annetut asiantuntijalausunnat löytyvät myös arkistosta, mutta niiden hyödyntäminen on erityisen hankalaa, koska ne on arkistoitu lausunnonantajan mukaan ja lausunnonantajia ei ole julkisesti nimetty. Muutamia lausuntoja löytyi onneksi oppikirja-anomuksien joukosta. Opetushallituksen arkistosta löytyy myös muuta kiinnostavaa aineistoa, kuten suomalais-neuvostoliittolaisten oppikirjaseminaarien raportit. Raportit valottavat hyvin oman aikansa yhteiskunnallista tilannetta. Ajan kuvaa selventävät myös opetushallituksen arkiston saapuneet asiakirjat. Kouluhallitus sai osansa 1960- ja 1970-luvun opetuksen arvostelusta ja kirjeissä sitä vaadittiin puuttumaan tiukemmin historianopetuksen ja oppikirjojen sisältöihin.

Muita tärkeitä lähteitä ovat opetussuunnitelmat, joihin oppikirjojen tuli perustua sekä komiteamietinnöt. Opetussuunnitelmia löytyy tutkittavalta ajalta kolme: oppikoulun oppiennätykset ja metodiset ohjeet vuodelta 1941, valtion oppikoulujen oppiennätykset vuodelta 1963 sekä lukion

kurssimuotoinen oppimäärä ja oppimääräsuunnitelma vuodelta 1981. Komiteanmietinnöistä löytyy esimerkiksi taustaa opetussuunnitelmien muutoksille. Niistä saa myös selville, ketkä ovat olleet vaikuttamassa muutoksiin.

Lisäksi lähdeaineistona on käytetty sellaista kirjallisuutta, johon oppikirjojen kirjoittajat ovat viitanneet oppikirjoissaan. Suomen harjoittaman sisä- ja ulkopoliitiikan sekä kansainvälisen tilanteen vaikutuksia oppikirjojen sisältöön on pyritty selvittämään etupäässä uusimman tutkimuskirjallisuuden avulla.

2. HISTORIAN OPPIKIRJOJEN SYNTYTEKIJÄT

2.1. Oppikirjantekijä, tutkimus ja kustantaja

Historian oppikirjojen syntyyn vaikuttavat monet seikat, kuten opetussuunnitelmat, mutta myös historiantutkimus, yhteiskunta ja kansainväliset taustatekijät. Tärkein on kuitenkin oppikirjantekijä, sillä yhteiskunta ei tee oppikirjoja vaan aina tarvitaan tekijä. Tekijä viime kädessä päättää, mitä painotuksia kirjaan otetaan, mikä on oppikirjan tehtävä, joten hänellä on oppikirjan synnyssä ratkaisevin merkitys. Tämän vuoksi on myös kiinnitettävä huomiota oppikirjantekijän persoonallisiin ominaisuuksiin. Miten esimerkiksi hänen ammatinsa ja yhteiskunnallinen toimintansa vaikuttavat oppikirjojen sisältöön? Yleensä oppikirjojen tekijöinä ovat olleet historiantutkijat, kokeneet historianopettajat tai kasvatusalan asiantuntijat.¹³ Aiemmin oppikirjoja laadittiin yksin, 1970-luvun lopulla yleistyivät ryhmätyöt. Yleensä ryhmään kuului yliopistoihmisten lisäksi ainakin yksi varsinainen opettaja juuri koulupuolen tuntemuksensa takia. Suomessa oppikirjantekijät eivät ole olleet päätöksiä vaan oppikirjoja on tehty oman työn ohessa. Vaikka kouluhallinto ei ole Suomessa osallistunut oppikirjojen valmistukseen, on kirjoittajan ollut seurattava opetussuunnitelmia, jotta kirja voisi läpäistä kouluhallituksen tarkastuksen ja tulla hyväksytyksi oppikirjaksi.

¹³Lehikoinen 1981 / E : 2, 2.

Opetussuunnitelmilla on ollut merkittävä rooli kirjojen synnyssä. Suomessahan opetussuunnitelmien on todettu olleen melko sitovia, ehkä vähän liiankin sitovia, sillä Antti Lappalainen toteaa teoksessaan, että tiukasti napitetut opetussuunnitelmat ovat tehneet oppikirjoista toinen toistensa kaltaisia ilman piristävää vaihtelua.¹⁴ Lappalaisen lausunto ei voi pitää täysin paikkaansa, sillä vaikka opetussuunnitelmat sanelivat 1990-luvun alkuun asti, mitä kirjoissa tuli käsitellä ja mitä asioita piti painottaa, jäi itse tapahtumien ja asioiden selittämistapa kirjoittajan harteille. Niinpä oppikirjantekijän omaksuma näkemys historian tapahtumista sekä yleisesti vallitsevan historiantutkimuksen kanta näkyivät kirjoittajan tavasta tulkita historiaa. Oppikirjantekijä saattoi myös painottaa haluamiaan osa-alueita, hänellä saattoi olla tarkoituksella valittu näkökulma, jonka kautta hän tarkasteli tapahtumia. Tämän vuoksi saman opetussuunnitelman alaiset oppikirjat voivat erota merkittävästikin toisistaan. Täytyy myös muistaa, että opetussuunnitelmat olivat varsin pitkäikäisiä, joten jo tutkimuksen edistyminen saattoi tuoda muutoksia saman opetussuunnitelman mukaisiin oppikirjoihin.

Historiantutkimuksen uudet tulokset tulevat suhteellisen hitaasti oppikirjoihin, koska kirjoja ei tehdä jatkuvasti ja oppikirjoissa pyritään yleensä löytämään "kultainen keskite". Kovin kiistanalaisia tutkimustuloksia ei mielellään oteta kirjoihin. Parhaiten uusimmat tutkimustulokset pääsevät vaikuttamaan opettajien jatkokoulutuksen kautta. Historian opettajien jatkokoulutuskursseilla käsiteltiin kuitenkin vasta 1980-luvulla ja erityisesti sen lopulla uusimman tutkimuksen antia talvi- ja jatkosotien opetukselle.¹⁵

Oppikirjantekijät, huolimatta korkeasta koulutuksestaan ja laajasta tietämyksestään, ovat pitkälti perustaneet kirjansa yleisteoksien varaan. Koska oppikirjojen sisältö on sekä ajallisesti että aiheittain hyvin laaja, on yleisteoksiin nojautuminen ymmärrettävää. Lisäksi oppikirjojen kirjoittaminen pelkästään erikoistutkimuksiin nojautuen vaatisi huomattavasti enemmän aikaa, joten sellaiseen työtapaan sivutoimisena oppikirjantekijänä ei aina ole mahdollisuutta.

¹⁴Lappalainen 1992. Lappalainen, Antti, Suomen oppikirjat. Kuvia suomalaisesta koulutuksesta. Koulu ja menneisyys XXX. Suomen kouluhistoriallisen seuran juhlaKirja. Helsinki 1992. s. 41.

¹⁵Kleio, kesäkurssien ohjelmat 1975-1989.

Oppikirjan syntyaineeksista puuttuu vielä kustantaja. Pienen kielialueen vuoksi Suomeen ei ole muodostunut pelkästään oppikirjojen tuottamiseen erikoistuneita merkittäviä kustantamoita. Vuonna 1972 suurimpia kustantamoita olivat Otava ja WSOY, jotka hallitsivat 72 prosenttia oppikirjatuotannosta, vuonna 1977 osuus oli jopa 75 prosenttia. Lukion oppikirjojen tuotannossa Otava ja WSOY hallitsivat 1980-luvun alkuun asti, kunnes mukaan tuli uusia, pienempiä kustantamoita kuten Gummerus, Kirjayhtymä ja Kunnallispaino. Otava ja WSOY säilyivät kuitenkin suurimpina. Oppikirjojen tuotanto muodostui suhteellisen kannattavaksi kustantamoille erityisesti 1960-luvun lopulta lähtien, jolloin oppikirjojen käyttö alkoi lisääntyä. Huippuvuosi oli 1977, jolloin myytiin 9,7 miljoonaa kirjaa. Aikaisemmin oppikirjat olivat melko pitkäikäisiä, 1980-luvulta lähtien oppikirjojen elinkaari alkoi lyhentyä koulutusohjelmien nopeamman muuttumisen ja kiristyneen kilpailun vuoksi.¹⁶

Oppikirjojen tuotantoa on kahdesti yritetty siirtää valtion monopoliksi. Ensimmäinen yritys oli 1920-luvulla, jolloin eduskunta jo hyväksyi päätöksen. Asia ei kuitenkaan toteutunut valtion rahahuolien vuoksi. Toinen yritys oli 1970-luvulla, jolloin oppikirjojen tuottamisessa liikkunut raha alkoi kiinnostaa myös valtiota, ehkä myös yhteiskunnallisella tilanteella oli asian kanssa tekemistä. Oppikirjojen katsottiin vaikuttavan merkittävästi oppilaiden maailmankuvan muotoutumiseen ja sitä maailmankuvaa haluttiin paremmin valvoa.

Keskustelu oppikirjatuotannon valtiollistamisesta alkoi 1960-luvun lopulla muutamien SKDL:n ja sosiaalidemokraattien edustajien toimesta. Erityisesti SKDL:n Kuuno Honkonen ja Kaisu Weckman ajoivat valtiollistamista. Oppikirjakomitea valmistelikin eduskuntakeskustelun pohjalta vuonna 1973 esityksen, jonka mukaan valtion kustantamo olisi keskitetysti tuottanut tarvittavat oppikirjat vuodesta 1980 sosialististen maiden tapaan. Kustantamoiden edustajat vastustivat hanketta, sillä sen myötä he olisivat hävinneet taloudellisesti. WSOY:n oppikirjajohtaja Keijo Ahti esiintyi yksityisten kustantamoiden puolestapuhujana. Ahti korosti valinnanvaran ja monipuolisen oppikirjatuotannon merkitystä. Lakia valtion oppikirjakustantamosta valmisteltiin opetusministe-

¹⁶Lappalainen 1992, 38-39, 43.

riössä, mutta ei tuotu eduskuntaan. Vuonna 1977 keskustalainen opetusministeri Marjatta Väänänen torjui SKDL:n edustajien viimeisen yrityksen saada oppikirjatuotanto valtiollistettua. Väänäsen mukaan oppimateriaalien tuotantoa pystyttiin valvomaan riittävän hyvin nykyisenkin järjestelmän avulla. Tämän jälkeen ajatus valtion oppimateriaalimonopolista vaipui hiljalleen unohduksiin.¹⁷

2.2. “Kenen leipää syöt, sen lauluja laulat” - yhteiskunnan ja kansainvälisten taustatekijöiden vaikutus oppikirjoihin

Pirkko Rouhiaisen mukaan oppikirjat ovat huomattavia ajatuksia ja asenteita muokkaavia vaikutuskanavia oppilaan elämässä. Historian oppikirjojen sanotaan heijastavan vallitsevaa yhteiskuntajärjestelmää ja tukevan Suomen virallista sisä- ja ulkopolitiikkaa.¹⁸ Yhteiskunnan vaikutus näkyy opetussuunnitelmissa kasvatustavoitteina, mutta myös kouluhallinnon ohjailuna. Kansainväliset taustatekijät vaikuttavat siihen, että huomiota kiinnitetään juuri niihin ilmiöihin, joilla on ollut suurta kansainvälistä merkitystä.

Kouluhallituksella oli pitkään merkittävä rooli oppikirjojen suhteen. Uuden oppikirjan käyttöönotto edellytti aina kouluhallituksen hyväksymistä tälle kirjalle. Vasta kouluhallituksen hyväksyntä teki kirjasta virallisen oppikirjan, jota kustantaja saattoi tarjota kouluille. Oppikirjojen hyväksymisen oli siirtynyt senaatilta kouluylhallitukselle jo ennen vuosisadan vaihdetta. Oppikirjojen hyväksymismenettelystä määrättiin vuoden 1866 kansakouluasetuksen 12. pykälässä ja vuoden 1872 koulujärjestyksen 80. pykälässä. Ruotsissa oppikirjojen ennakkotarkastus alkoi vasta 1940.¹⁹

Oppikirjojen hyväksymisanomuksen jätti kouluhallitukselle joko oppikirjankustantaja tai tekijä, yleensä kustantaja. Tämän jälkeen kouluhallitus pyysi oppikirjasta asiantuntijalausunnon vähintään

¹⁷Valtiopäivät 1969. Asiakirjat, viides osa. Kirjallinen kysymys n:o 223. Helsinki 1970 ja Valtiopäivät 1977. Viides osa. Kirj. ksm. n:o 147. Helsinki 1978 sekä Lappalainen 1992, 44 ja Lassila 1990. Lassila, Pertti, Otavan historia. Kolmas osa 1941-1975. Keuruu 1990. s. 410-411.

¹⁸Rouhiainen 1974. Rouhiainen, Pirkko, Historian koulukirjat poliittisen mielipiteen muodostajina maailmansotien välisenä aikana. Historiallinen aikakauskirja 1974. s. 310.

¹⁹Rouhiainen 1979, 223.

kahdelta ansioituneelta pedagogilta. Lausunnonantajien tuli olla jäävittämiä, tuottajista riippumattomia henkilöitä, joilla oli oppiaineen ja opetusmenetelmien tuntemusta ja kokemusta.²⁰ Lukion oppikirjan hyväksymisestä päätettiin kouluhallituksessa oppikouluosastossa. Asian esitteli osastossa alaa edustava kouluneuvos tai tämän ollessa oppikirjantekijänä jäävi, osastopäällikön tehtävään määräämä kouluneuvos. Uusi oppikirja oli hyväksyttävä vain, jos se oli tarpeen vaatima tai edeltäjiinsä verrattuna sisälsi huomattavan tai olennaisen edistyksen tai kasvatusopilliselta kannalta mielenkiintoisen parannusyrityksen. Tosin oppikirjan "tarpeettomuuskaan" ei aina johtanut kirjan hyväksymättä jättämiseen, mikäli oppikirja muutoin täytti kohtuulliset vaatimukset.²¹

Asiantuntijalausunnonantajien kannan lisäksi esittelijän kanta oli oppikirjoja hyväksyttäessä merkittävä. Käytännössä oppikirjan kohtalo oli jo ratkaistu sen tullessa oppikouluosaston istunnossa käsittelyyn. Istunnossa, jossa ratkaistiin muutamassa tunnissa kymmeniä asioita, ei ollut mahdollista syventyä oppikirjan sisältöön. Useat kouluhallituksen jäsenistä olivat oppikirjantekijöitä,²² ja täten jäävejä oppikirjoja hyväksyttäessä. Todennäköistä oli kuitenkin, että myös oppikirjantekijöiden mielipiteitä epävirallisesti tiedusteltiin. Tilanne herätti nurinaa niiden oppikirjantekijöiden taholla, jotka eivät istuneet kouluhallituksessa. Rouhiainen kuitenkin toteaa, etteivät kouluhallituksen jäsenet yrittäneet estää kilpailevien oppikirjojen hyväksymistä.²³ Ilmeisesti tilanne ei kuitenkaan ollut niin ruusuinen kuin Rouhiainen ajatteli, sillä ainakin vuoden 1966 Kasvatus ja koulu -lehdessä "keskustelua" -palstalla vallitsi epäluottamus kouluhallituksen puolueettomuutta kohtaan.²⁴ Myös eräänä osoituksena kouluhallituksen puolueettomuutta kohtaan tuli vuonna 1969 voimaan asetus, jonka mukaan kouluhallituksen pääjohtaja, ylijohtaja ja osastopäälliköt sekä opetussuunnitelmatoimiston

²⁰Komiteanmietintö 1973 : 139. Oppimateriaalikomitean mietintö. Helsinki 1973. s. 96-97.

²¹Rouhiainen 1979, 223-224, 230.

²²R.H. Oittisen pääjohtaja-kaudella 1960-luvulla, hän oli ainut kouluhallituksen jäsenistä, joka ei ollut kirjoittanut oppikirjoja. (Lappalainen 1992, 42.)

²³Rouhiainen 1979, 234 ja Lappalainen 1992, 42.

²⁴Kasvatus ja koulu 1966, 207.

virkamiehet eivät saa julkaista oppikirjaa eivätkä olla sellaisen tekijänä, jos oppikirja on tarkoitettu käytettäväksi kouluhallituksen alaisessa koulussa tai oppilaitoksessa.²⁵

Kuitenkin vielä 1970-luvullakin tilanne herätti ärtymystä, sillä Oppikirjantekijät r.y. pyysi vuonna 1972 kouluhallitukselta selvitystä siitä, miten kouluhallitus aikoo huolehtia järjestäytymättömien oppimismateriaalin laatijoiden puolueettomuudesta ja tasapuolisuudesta sikäli kuin heidän työnsä valtakunnankouluttajina koskettaa oppimismateriaalin arviointia, valintaa ja käyttöä.²⁶

Mitä tulee historian oppikirjojen hyväksyntään, ei kouluhallituksen papereista löytynyt merkintöjä historian oppikirja-anomusten hylkäämisestä. Anomuksia ei yleensäkaan historian kohdalla ollut kovin monta vuodessa, vain noin 3-5 kappaletta. Anomuksen jätön jälkeen saattoi oppikirjan löytää jo seuraavan vuoden hyväksytyjen oppikirjojen luettelosta.²⁷

Vuoteen 1945 saakka oppikirjojen tekijät saattoivat vapaasti uudistaa kerran kouluhallituksessa hyväksytyjä oppikirjojaan. Uusille painoksille ei tarvittu uutta hyväksymistä, joten ainoastaan ensimmäisissä painoksissa esiintyneet kannanotot olivat kouluhallituksen virallisesti hyväksymiä. Tilanne muuttui vuoden 1945 oppikirjojen tarkistuksen myötä. Sen jälkeen oppikirjoille annettiin vain määräaikaista käyttölupia ja painoksien uusimiseen täytyi saada kouluhallituksen lupa.²⁸ Oppikirjojen tarkistuksen ja uusien ohjeiden tarkoituksena oli saada oppikirjat vastaamaan uutta Paasikiven ulkopoliittikkaa eli venäläisvastaisuudet ja saksalaismyönteisyydet pyrittiin poistamaan. Historianopetuksen tehtäväksi tuli hälventää sodan luomia epäluuloja.

Erityisesti vasemmisto vaati oppikirjojen tarkastamista. SKDL:n äänenkannattajan, Vapaan sanan päätoimittaja, kansanedustaja Meltti arvosteli sotaan johtanutta politiikkaa, kouluhallitusta ja yleensäkin taantumuksellista virkakoneistoa, opettajakoulutusta ja opettajakuntaa, historian opetusta

²⁵Komiteanmietintö 1973 : 139. Oppimateriaalikomitean mietintö. Helsinki 1973. s. 82, asetus 293 / 69.

²⁶OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat 6621 / 050 1972.

²⁷OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Anomusasiain diaari 1950-1957 ja Diaarikortit 1959-1989.

²⁸Rouhiainen 1979, 224 ja 336.

ja oppikirjoja. Meltti vaati, että oppikirjat olisi tarkastettava uusia oloja vastaaviksi ja propaganda olisi niistä poistettava. Meltti toivoi opetusministeriön ryhtyvän tarmollisiin toimiin opetuslaitoksen demokratisoimiseksi. Historianopetusta arvosteli myös SDP:n kansanedustaja Bryggari. Opetusministeriö asettikin tarkastustoimikunnan puhdistamaan oppikirjoja lähes samaan aikaan kuin oikeusministeriön määräyksestä suoritettiin propaganda- ja muun neuvostovastaisen kirjallisuuden poistaminen. Tarkastustoimikunnan asettaminen oli sekä sisä- että ulkopoliittisesti välttämätöntä. Hallitus antoi asettaessaan tarkastustoimikunnan näytön suomalaisten tahdosta noudattaa uutta politiikkaa.²⁹

Kun SKDL:n Yrjö Ruutu myöhemmin vuonna 1945 nimitettiin kouluhallituksen pääjohtajaksi, hän vaati historian ja yhteiskuntaopin oppikirjojen tarkastamis- ja hyväksymismenettelyn siirtämistä kouluhallitukselta erityiselle lautakunnalle, sillä hänen mielestään kouluneuvokset olivat osoittautuneet epäpäteviksi arkaluontoisia sisä- ja ulkopoliittisia kysymyksiä käsittelevien oppikirjojen hyväksymisessä. Taitamattomasti laadittu oppikirja saattoi loukata oppilasta tai hänen vanhempiaan ja jopa vaikeuttaa maamme ulkopoliittisia suhteita. Ruudun pääjohtajakaudella toimikin oppikirjakysymystä pohtinut komitea, mutta oppikirjojen hyväksyminen jäi edelleen kouluhallituksen tehtäväksi.³⁰ Tosin myöhemminkin esitettiin arvostelua moista tilannetta kohtaan. Oppikirjantekijä Kai R. Lehtonen vaati 1960-luvun lopulla oppikirjasensuuria kokonaan poistettavaksi.³¹

Kouluhallitus ei pelkästään hyväksynyt tai hylännyt uusia oppikirjoja vaan se antoi myös ohjeita siitä, millaisia oppikirjojen tulisi olla. Oppikirjakomitean mietinnössä vuodelta 1969 ja oppimateriaalikomitean mietinnössä vuodelta 1973 pohdittiin hyvän oppikirjan ominaisuuksia. Molemmissa mietinnöissä pidettiin tärkeänä oppikirjan asiatietojen virheettömyyttä ja uusimpien tutkimustulosten

²⁹Rouhiainen 1979, 312-314.

³⁰Soikkanen 1991, 425 ja Rouhiainen 1974. Rouhiainen, Pirkko, *Historian koulukirjat poliittisen mielipiteen muodostajina maailmansotien välisenä aikana. Historiallinen aikakauskirja* 1974. s. 298 ja 300.

³¹Kasvatus ja koulu 1966, 207 ja Lehtonen 1968. Lehtonen, Kai R., *Oppikirjasensuuri pois. Parnasso* 7 / 1968. s. 439-445. Ilmeisesti asia kosketti Lehtosta enemmänkin, sillä vuonna 1983 ilmestyi hänen väitöskirjansa aiheesta *Valtiovalta ja oppikirjat: senaatti ja kouluhallitus oppi- ja kansakoulun oppikirjojen valvojina Suomessa 1870-1884*.

mukaisuutta. Sisällön oli vastattava ikäkauden tarpeita ja mikä tärkeintä, oppikirjan oli seurattava voimassa olevaa opetussuunnitelmaa ja edistettävä parhaalla mahdollisella tavalla kasvatus- ja opetustavoitteiden saavuttamista.³² Kokoajan voi huomata korostettavan opetussuunnitelman tärkeyttä, oppikirjan välittämän tiedon tuli olla opetussuunnitelman mukaista.

Pääasiallisesti oppikirjojen sisältöä valvottiin hyväksymismenettelyn avulla, mutta kouluhallituksella oli myös muita keinoja, kuten lyhyt käyttöaika tai rajoitettu hyväksymispäätöksen voimassaoloaika. Näillä keinoin pystyttiin valvomaan erityisesti sisällön ajankohtaisuutta. Sisällön valvontaa oli myös kouluhallituksen mahdollisuus kieltää jonkin oppikirjan käyttäminen kokonaan tai osittain. Kouluhallitus laati vuosittain listat hyväksytyistä oppikirjoista, jotka lähetettiin lääninhallitusten kouluosastoille, kuntiin sekä kaikkiin oppikouluihin. Täten oli kutakuinkin mahdotonta käyttää vahingossa "väärää" oppikirjaa.³³ Kouluhallitus pystyi jopa tekijää kuulematta hylkäämään teoksen. Vuoden 1969 komiteanmietintö arvostelikin moista toimintaa, jossa oppikirjantekijälle ei ilmoitettu asiantuntijoiden mahdollisesti tekemistä huomautuksista eikä annettu mahdollisuutta tehdä parannuksia tai oikaista väärinkäsityksiä. Mietinnön mukaan kouluhallituksen tulisi osallistua enemmän oppikirjojen tekemiseen, sillä ainoastaan mukanaolo ja jatkuva tarkkailu olisivat edellytyksiä hyvän, ja opetussuunnitelmaa vastaavan, oppikirjan syntymiselle.³⁴ 1960-luvulla puhuttiin myös paljon oppikirjojen vaikutuksesta oppilaiden maailmankuvan muokkaajina, ja senkin vuoksi kouluhallituksen osallistumista haluttiin lisätä. Kouluhallitus ryhtyikin mietinnön pohjalta toimiin ja päätti lisätä ohjaustoimintaa sekä perustaa yhteistyöelimen kustantajien kanssa vuodesta 1970 lähtien. Oppimateriaalien hyväksymismenettely siirrettiin tarkastustoimistolta opetussuunnitelmatoimistoon. Sen lisäksi päätettiin ryhtyä hankkimaan lausuntoja hyväksymistä varten myös kouluhallituksen ulkopuolisilta asiantuntijoilta.³⁵

³²Komiteanmietintö 1969 : B 34. Oppikirjakomitean mietintö. Helsinki 1969. s. 21 ja Komiteanmietintö 1973 : 139, 45 ja 48.

³³Komiteanmietintö 1973 : 139, 97 ja 110.

³⁴Komiteanmietintö 1969 : B 34, 15 ja 20.

³⁵OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat 7717 / 050 1970.

Oppikirjatoimikunta oli lisäksi ehdottanut tarkastuksetonta oppikirjojen valintajärjestelmää ja oppikirjojen laadun tarkkailuelimen perustamista. Aika ei kuitenkaan ollut kypsä sellaisille. Myöskään toimikunnan ehdottamaa oppimateriaaliarvostelujen aloittamista ammattilehdissä ei toteutettu.³⁶

Myöhemmin 1970-luvulla ja 1980-luvulla kouluhallitus hyväksyi tai hylkäsi oppikirjat asiantuntijalausuntojen perusteella, joten tuttavuussuhteet tekijöiden ja kouluhallituksen opetussuunnitelmaosaston jäsenten välillä eivät päässeet vaikuttamaan päätöksiin. Tekijähän eivät edes olleet kosketuksissa kouluhallitukseen vaan kustantaja asioi kouluhallituksen kanssa. Asiantuntijalausunnot toimitettiin kustantajalle, joka toimitti ne edelleen tekijöille. Tekijät saivat antaa asiantuntijalausuntojen johdosta vastineensa ja korjata tai tarkentaa tekstiään. Tämän jälkeen teos meni kouluhallituksen käsittelyyn. Historian oppikirja-anomuksia ei 1970- ja 1980-luvuilla hylätty ainuttakaan, koska oppikirjat laadittiin opetussuunnitelmien mukaisesti. Kouluhallituksen tehtävänä oli valvoa minimi-tason toteutuminen, markkinavoimat viime kädessä päättivät kirjan käyttöönottamisesta.³⁷

Historian oppikirjojen kehittämiseksi tehtiin myös kansainvälistä yhteistyötä, jonka tavoitteena oli poistaa kielteiset asenteet muita maita kohtaan, muun muassa Suomen ja Neuvostoliiton yhteistyö alkoi 1970-luvulla, tarkemmin vuonna 1973.³⁸ Lisäksi Suomi harjoitti oppikirjayhteistyötä Italian, Puolan ja Unkarin kanssa, mutta laajinta kanssakäyminen oli juuri itäisen naapurin kanssa.

Suomen ja Neuvostoliiton välisen oppikirjayhteistyön alkuun saattajana voidaan pitää Suomi-Neuvostoliitto-Seuraa, joka asetti vuonna 1970 työryhmän tutkimaan Suomessa ilmestyneiden historian ja maantiedon oppikirjojen sisältöä siltä osin kuin ne käsittelevät Neuvostoliittoa. Työryhmän muistio valmistui huhtikuussa 1972 ja siinä todettiin, että tiedot Neuvostoliitosta olivat "luvattoman usein 1) virheellisiä, vanhentuneita ja väärin painotettuja, 2) yksipuolisia, kielteisesti väritettyjä ja 3) liian suppeita tai liian myöhäisessä paikassa esitettyjä".³⁹ Oppikirjojen tarkastamista

³⁶OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat 7717 / 050 1970.

³⁷Toivo Nygårdin haastattelu 11.3.1997.

³⁸Lehikoinen 1981 / E : 2, 1-5.

³⁹OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat 4221 / 050 1972.

Neuvostoliiton käsittelyn suhteen oli tosin vaadittu jo 1960-luvulla, jolloin esimerkiksi Naisten Maakunnallisen Rauhanjuhlan osanottajat vaativat kouluhallitusta puuttumaan Suomen valheelliseen historianopetukseen. Osanottajien mielestä oppikirjat vääristelevät historiaa, koska ne on kirjoitettu aikana, jolloin hallitukset ja muut viralliset elimet suhtautuivat vihamielisesti maailman ensimmäiseen työläisvaltioon. Naiset vaativat historian oppikirjojen uusimista rauhan asiaa palveleviksi.⁴⁰ Myös Suomen Demokratian Pioneerien Liiton liittokokous vuonna 1961 vaati parannuksia historian ja maantieteen oppikirjoihin.⁴¹ Vielä 1960-luvulla kouluhallitus ei ryhtynyt toimenpiteisiin, mutta 1970-luvulla se ei jättänyt asiaa sikseen vaan järjesti syksyllä 1973 ensimmäisen Suomen ja Neuvostoliiton välisen oppikirjaseminaarin Helsingissä.

Miksi kouluhallitus ei 1960-luvulla vielä reagoinut? Ehkä vasta Suomi-Neuvostoliitto-Seura oli tarpeeksi mahtava järjestö, jota kouluhallitus ei voinut vastustaa. Myös 70-luvun ilmapiiri vaati ottamaan huomioon yhä enenevässä määrin Neuvostoliiton mielipiteen. Erityisesti vuosina 1972 ja -73 esitettiin useita eduskuntakyselyjä virallisen ulkopoliittikan kanssa ristiriidassa olevan opetusmateriaalin käyttämisestä kouluissa.⁴² Politisoituminen levisi 1970-luvulla myös koululaitokseen ja koska oppikirjojen katsottiin muokkaavan merkittävästi oppilaiden, tulevien päättäjien, asenteita ja maailmankuvaa, haluttiin antaa, tai ainakin yrittää antaa, Neuvostoliiton edunmukainen kuva tästä "maailman ensimmäisestä työläisvaltiosta".

Ensimmäisen seminaarin tavoitteena oli parantaa Neuvostoliiton historian ja maantiedon kuvausta suomalaisissa oppikirjoissa ja vastaavasti Suomen historian ja maantiedon kuvausta neuvostoliittolaisissa oppikirjoissa. Lisäksi tuli neuvotella ja sopia historian ja maantiedon opetusta käsitteleviä aikakauskirjoja koskevasta yhteistyöstä sekä jatkaa neuvotteluja yhteistyöstä vuosina 1973 ja 1974. Seminaariin osallistui suomalaisessa valtuuskunnassa puheenjohtaja Erkki Ahon johdolla muun

⁴⁰OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat 2472 / 050 1962.

⁴¹OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat. Yleiskirje 2555/054 1961.

⁴²Valtiopäivät 1972. Asiakirjat, viides osa. Kirj. ksm. n:o 174. Helsinki 1973 ja Valtiopäivät 1973. Asiakirjat, viides osa. Kirj. ksm. 112, 172 ja 204. Helsinki 1974.

muassa Keijo Korhonen ulkoministeriöstä, historian ylitarkastaja Tuomo Häyhä, pääsihteeri Christina Porkkala Suomi-Neuvostoliitto-Seurasta sekä Neuvostoliitto-instituutin johtaja Valdemar Melanko. Heidän lisäksi seminaariin osallistui useita Suomen kouluhallinnon ja oppimateriaalin laadinnan asiantuntijoita. Ensimmäisessä seminaarissa ei kuitenkaan käsitelty kuin kahta peruskoulun historiankirjaa eikä niidenkään suhteen esitetty merkittäviä toivomuksia.⁴³

Seuraavissa seminaareissa päästiin jo käsittelemään oppikirjoja enemmänkin. Vuoden 1974 oppikirjaseminaarissa Leningradissa ilmeni muutamia kiistakohtia suomalaisten ja neuvostoliittolaisten käsitysten välillä, muun muassa talvisodan syttymisvaiheita käsittelevä jakso päätettiin jättää tiedemiesten taholla ensin käsiteltäväksi, koska yhteisymmärrykseen oikeasta tulkinnasta ei päästy. Neuvostoliittolaiselta taholta esitettiin myös huomautus termistä "välirauha". Se oli heidän mielestään väärä, koska Moskovassa vuonna 1940 solmittiin rauhansopimus. Virallisessa muistiossa kaunein korulausein todettiin, että "molemmat osapuolet pyrkivät suunnitelmallisesti toteuttamaan niitä ehdotuksia, joita on tehty oppikirjojen kehittämiseksi, sillä historian oppikurssilla on merkitystä pyrittäessä kasvattamaan molempien maiden nousevaa sukupolvea ystävyuden, yhteisymmärryksen ja luottamuksen hengessä".⁴⁴

Vuoden 1975 oppikirjaseminaarissa osanottajat kiinnittivät erityistä huomiota kysymykseen, miten kouluopetuksessa voitaisiin osoittaa oppilaille maittemme välisten hyvien naapurisuhteiden suotuisa merkitys. Erkki Aho suomalaisen valtuuskunnan johtajan ominaisuudessa moitti suomalaisia koululaitosta siitä, että vaikka nuorison kasvattaminen rauhaan ja kansainvälisyyteen olivat painavasti esillä koulujemme opetussuunnitelmissa, ne eivät toteutuneet jokaisessa koulussa ja luokassa. Näitä moitteita omaa koululaitosta kohtaan voi jo pitää nöyristelynä, sillä neuvostoliittolaiseen koululaitokseen ei puututtu. Seminaarin käsittelyssä olivat tällä kertaa lukion oppikirjat.

⁴³OhA. Kouluhallitus. Seminaariraportit. Suomalais-neuvostoliittolainen oppikirjaseminaari Helsingissä 27.9. - 4.10.1973. s. 1-2.

⁴⁴OhA. Kouluhallitus. Seminaariraportit. Suomalais-neuvostoliittolainen oppikirjaseminaari Leningradissa 17. - 23.9.1974. s. 2-3 ja 212-213.

Neuvostoliittolainen osapuoli kiinnitti huomiota "eräisiin epätarkkuuksiin", kuten että Neuvostoliiton ja Saksan välillä ei ole ollut salaista etupiiri asiakirjaa, päinvastoin kuin suomalaisissa oppikirjoissa väitettiin. Tämä kysymys päätettiin siirtää tiedemiesten ratkaistavaksi, kuten aiemmin talvisotaa koskeva kiistakin. Suomalainen osapuoli esitti kritiikkiä neuvostoliittolaisia kirjoja kohtaan vain 1200-luvun asioita käsittelevistä osioista.⁴⁵ Seuraavissa seminaareissa korulauseet edelleen lisääntyivät.

Voi kuitenkin todeta, että oppikirjaseminaarien vaikutus oppikirjojen sisältöihin jäi melko vähäiseksi. Yleensä suomalaisissa oppikirjoissa pysyi esimerkiksi nimitys välirauha vuoden 1940 Moskovan rauhan nimityksenä. Suomalaiset kyllä huomioivat neuvostoliittolaisen osapuolen huomautukset ja jättivät joitakin asioita "tiedemiesten ratkaistavaksi", kuten seminaareissa oli päätetty. Muun muassa kysymys Neuvostoliiton ja Saksan salaisesta etupiiri asiakirjasta tutkittiin tarkkaan Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksella. Poliittisen historian laitoksen vastauksen mukaan asiakirjan todenperäisyyttä tuskin voi epäillä ja että sitä koskevan kohdan poistaminen nykyisistä oppikirjoista tuskin voisi kotimaassa olla horjuttamatta luottamusta oppimateriaalista huolehtivien viranomaisten totuudellisuuteen.⁴⁶ Suomella oli selkeästi halu olla Neuvostoliitolle myötäinen kiistämättä kuitenkin ainakaan merkittävimpiä historiallisia tosiasioita.

3. TALVI- JA JATKOSODAN KUVAUS 1940- JA 1950-LUVUN OPPIKIRJOISSA

Talvisodan kuvauksen tarkastelussa on päähuomio kiinnitetty talvisodan syttymiseen ja ulkovaltojen suhtautumiseen Suomea ja talvisotaa kohtaan. Kuvaus talvisodan syttymisestä kertoo paljon oppikirjantekijöiden, ja yleensä myös yhteiskunnan, asenteesta Neuvostoliittoa kohtaan. Millaisessa sävyssä sodan syttyminen esitetään ja mitä syitä sodan alkamiselle annetaan? Ulkovaltojen suhtautu-

⁴⁵OhA. Kouluhallitus. Seminaariraportit. Suomalais-neuvostoliittolainen opetusalan edustajien neljäs seminaari Helsingissä 8. - 16.12.1975. s. 2, 56-57 ja 98-99.

⁴⁶OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat 1305 / 050 1976.

misen tarkastelu voi kertoa yleisistä asenteista muita maita kohtaan. Minkä maan roolia korostetaan, minkä maan toimet taas jätetään mainitsematta?

Jatkosodan kuvauksen suhteen oppikirjoista tulee tarkastella, millainen historiantulkinta jatkosodan synnystä niissä vallitsee. Jatkosotahan oli suomalaisille ongelmallisempi kuin talvisota, sillä jatkosodassa suomalaiset olivat olleet hyökkääjiä ja taistelleet kaiken lisäksi natsi-Saksan rinnalla. On siis mielenkiintoista tarkastella, missä valossa oppikirjat esittävät jatkosodan synnyn. On myös huomioitava, miten oppikirjat suhtautuvat Saksaan. Mikä on Saksan ja Suomen suhde? Kolmas tärkeä kohta on sodasta irtautuminen. Miten ja missä sävyssä Suomen jatkosodasta irtautuminen esitetään? Onko Ryti Suomen pelastaja vai petturi, ja millaisena esitetään Mannerheimin rooli?

Koska oppikirjojen tuli noudattaa voimassaolevia opetussuunnitelmia, on tärkeää ensin tarkastella, mitä ne ja vallitseva yhteiskunnallinen tilanne vaativat oppikirjojen sisällöiltä ja sen jälkeen perehtyä itse kirjoihin.

3.1. Vuoden 1941 opetussuunnitelman oppikirjoille asettamat puitteet

Kouluhallituksen pääjohtajana toimi edistyspuoluelainen Oskari Mantere vuosina 1924-1942. Hän kannatti selkeästi herbartilaista historianopetuksen suuntausta, kuten myös vuosina 1924-1949 historiasta vastaava edistyspuoluelainen kouluneuvos Gunnar Sarva. Mantere ja Sarva vastasivat hyvin pitkälle 1940-luvun historianopetuksen sisällöstä. Oppikouluosaston historiaa edustavana kouluneuvoksena Sarva antoi lausuntonsa jokaisesta uudesta oppikirjasta ennen kuin kirja voitiin hyväksyä opetuskäyttöön. He näkivät historianopetuksen keinona kansalaisvalmennukseen ja isänmaanrakkauteen kasvattamiseen. Vakaumuksellisina keskustaliberaaleina molemmat asettuivat jyrkästi vastustamaan 1930-luvulla vallinnutta kiihkoisänmaallisuutta. Oikeistopiirit olisivat halunneet isänmaan poliittisen ja sotahistorian sekä heimokansojen historian opetuksen keskeisiksi asioiksi. Vasemmisto tuomitsi historianopetuksen hengeltään nationalistiseksi, militaristiseksi ja

kristilliseksi, mutta antoi tukensa kouluviranomaisten eli tässä tapauksessa Mantereen ja Sarvan tavoittelemalle tasapuolisuudelle.⁴⁷

Oppikoulu ei ollut saanut uutta opetussuunnitelmaa sitten vuoden 1916, joten uudistaminen oli tarpeellista. Vuonna 1941, juuri jatkosodan kynnyksellä annettiin uudet oppiennätykset ja metodiset ohjeet. Mantereen johtaman oppikoulukomitean mietinnön vuodelta 1933 vaikutuksia voi havaita oppiennätyksistä. Historian oppiennätysten sisältö noudatti pitkälti oppikoulukomitean historiajaoston ehdotuksia. Historiajaostoon kuuluivat Mantereen lisäksi juuri kouluneuvos Gunnar Sarva ja Julius Ailio. Asiantuntijoina jaosto oli kuullut yliopettaja A.K. Ottelinia ja professori Karl Bruhnia, jotka molemmat olivat perehtyneitä kasvatustieteisiin. Käytännölliselle oppiaineelle pyrittiin ennätyksissä antamaan entistä enemmän tilaa ja poistamaan turhaa tietorihkamaa. Talvisodan syttyminen muutti hiukan oppiennätyksiä Mantereen komitean ehdotuksista. Merkittävin muutos oli maanpuolustushengen hyväksyminen historian opetuksen virallisiin tavoitteisiin, sillä ennen sotia vaatimus maanpuolustushenkisestä opetuksesta oli jyrkästi torjuttu, erityisesti sosiaalidemokraattien keskuudessa. Sosiaalidemokraatit olivat kuitenkin muuttuneet myönteisimmiksi puolustusasialle 1930-luvun lopussa.⁴⁸

Mantere ja Sarva huolehtivat siitä, ettei liian äärioikeistolaisia tai militaristisia sävytyksiä pääsyt oppiennätyksiin taikka metodisiin ohjeisiin, joten niitä voitiin käyttää sodan jälkeenkin. Opetusministeriö vahvisti uudet oppiennätykset 19.6.1941, ja kouluhallitus metodiset ohjeet 26.6.1941.⁴⁹

⁴⁷Castrén 1992. Castrén, Matti J., *Historian koulussa*. Helsinki 1992. s. 34-36.

⁴⁸OhA. Kouluhallitus. Valtion oppikoulujen oppiennätykset v. 1941 ja Lehikoinen 1990. Lehikoinen, Anja, *Lukion opetussuunnitelma koulujärjestyksen muutoksen aikana. Virallisen opetussuunnitelman muutos ja yhteys erityisesti historian ja yhteiskuntaopin suunnitelmiin (1941-85)*. Turun yliopisto. Kasvatustiede. Laudaturtutkielma. Toukokuu 1990. s. 82-83.

⁴⁹Rouhiainen 1979, 294-296 ja Somerkivi 1979. Somerkivi, Unto, *Kouluhallitus - Skolstyrelsen 1869-1969*. Vantaa 1979. s. 91 ja Castrén 1986. Castrén, Matti J., *Historian ja yhteiskuntaopin opetuksen muuttuminen Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Historian päivät 1985. Historiallinen arkisto 88*. Helsinki 1986. s. 384 sekä Rouhiainen 1976. Rouhiainen, Pirkko, *Toisenlainen käsitys historianopetuksesta ideologisen sääntelyn keinona*. *Kleio* 1976/2, s. 11.

Historian, yhteiskuntaopin ja kansantaloustieteen opetuksen päämääränä oli oppiennätysten esipuheen mukaan "perehdyttää oppilaat oman kansamme ja tärkeimpien sivistyskansojen vaiheisiin, tutustuttaa heidät historian suuriin henkilöihin, kehittää historiallista ajatustapaa, herättää heissä isänmaallista henkeä, voimakasta puolustustahtoa sekä kansallisen yhteenkuuluvaisuuden ja yhteisvastuun tunnetta. Erityistä huomiota on kiinnitettävä pienten kansojen olemassaoloa uhkaaviin vaaroihin sekä niihin keinoihin, joilla niitä on torjuttu."⁵⁰ Kouluhallituksen vahvistamissa metodisissa ohjeissa, joissa erityisesti näkyi Mantereen komitean mietinnön vaikutus, korostettiin, että oman maan historiaan on kiinnitettävä riittävästi huomiota, jotta oppilaista kehittyy hyödyllisiä, isänmaataan rakastavia kansalaisia, jotka ovat valmiita sen itsenäisyyttä puolustamaan. Ohjeissa kehoitettiin kiinnittämään erityistä huomiota niihin isänmaamme historian kohtiin, joissa ilmenee suomalaisten pyrkimys valtiolliseen itsenäisyyteen ja jotka kuvailevat Suomen itsenäisyyden puolustusta.⁵¹

Vuonna 1941 vahvistetut oppiennätykset tulivat voimaan vasta lukuvuonna 1947-48. Sitä ennen noudatettiin kouluhallituksen poikkeusohjeita. Metodiset ohjeet tulivat voimaan heti vahvistamisen jälkeen.⁵² Poikkeusohjeita annettiin, koska sota-ajasta johtuen työ oppikouluissa oli säännöllisistä oloista poikkeavaa ja vahvistettuja oppiennätyksiä oli ollut mahdotonta suorittaa kokonaan. Kouluhallitus ei kuitenkaan katsonut voivansa antaa yksityiskohtaisia, eri luokkien oppiennätyksiä koskevia ohjeita muutoin kuin korkeakouluihin johtavien oppikoulujen ylimmälle lukioluokalle. Ylimmällä luokalla tuli Suomen historiaa käsitellä yleiskatsauksina Ruotsi-Suomen suurvalta-ajasta lähtien, Ruotsista eroamisen jälkeistä aikaa tuli tutkia perusteellisemmin. Yleisohjeena muille luokille kouluhallitus esitti, että oli suoritettava huomattavia oppimäärän supistuksia ja opetus oli keskitettä-

⁵⁰OhA. Kouluhallitus. Valtion oppikoulujen oppiennätykset v. 1941. s. 13.

⁵¹KArk. Kouluhallitus, kiertokirjeet 1941-1944. Valtion oppikoulujen oppiennätykset ja metodiset ohjeet. s. 36-37.

⁵²Rouhiainen 1979, 296.

vä keskeisiin kohtiin, opettajan oman harkinnan mukaan. Periaatteilleen uskollisina Mantere ja Sarva suosittelivat poliittisen ja sotahistorian vähentämistä.⁵³

Miten sitten edellisten ohjeiden perusteella sodista tulisi opettaa eli mitä oppikirjoissa tulisi olla? Koko opetuksen päämääränä näyttää olleen isänmaallisen hengen ja maanpuolustustahdon kohottaminen. Tutustuttaminen historian suuriin henkilöihin tarkoittaa luonteenkasvatusta. Koska opetuksen tavoitteena tuntuu olleen myös solidaarisuuden korostus maata ja kansaa kohtaan sekä yksilön uhrautuminen yhteisön hyväksi, sotien sankariteoista kertominen ajaisi hyvin tätä tarkoitusta. Myös kehoitus kiinnittää erityistä huomiota pieniä kansoja uhkaaviin vaaroihin ja niiden torjumiseen, viitanee talvisotaan ja tuominnee Neuvostoliiton toimet Suomea kohtaan vääriksi. Tämän perusteella voisi siis sodasta (sodista) kertoa kaunistelematta, hyökkääjän eli Neuvostoliiton teot tuomiten.

3.2. Uhoamisesta asiallisuuteen - sota-ajan oppikirjojen kuva talvi- ja jatkosodasta

Sota-aikana ilmestyi kolme sotia käsittelevää oppikirjaa: Harkola-Juva 1943, Mantere-Sarva 1943 ja uusi painos Mantere-Sarvasta 1944. Näistä oppikirjoista Harkola-Juva kiellettiin vuoden 1945 oppikirjatarkastuksessa. Harkolan ja Juvan oppikirja on laadittu vuoden 1942 kuluessa, esipuhe on elokuulta 1942. Tekijöistä Uolevi Harkola kaatui jatkosodassa, Einar W. Juva sen sijaan toimi Turun yliopistossa Suomen historian professorina ja jatkoi kirjallista uraansa oppikirjantekijänä sekä myös historiallisen yleisteoksen, Suomen kansan aikakirjojen, tekijänä. Harkolan ja Juvan voi luokitella oikeistolaisiksi poliittiselta katsomukseltaan, Mantere ja Sarva edustivat maltillisia keskustaliberaaleja.

⁵³KArk. Kouluhallitus. II Oppikouluosasto. Dc 4 kiertokirjeet 1941-1944. N:o 1178/1942 ja 1286/1943. Ja Dc 5 kiertokirjeet 1945-1948. N:o 1444/1945 sekä Castrén 1992, 37.

Harkolan ja Juvan teoksen esipuheessa korostetaan, että tekijät ovat painottaneet erityisesti isänmaan historian osuutta, kuten myös uusissa oppiennätyksissä ja erityisesti metodisissa ohjeissa vuodelta 1941 toivottiin.⁵⁴ Vaikka Mantere ja Sarva painottivat herbartilaissävyyteisissä oppiennätyksissään sivistyshistoriaa, ovat Harkola ja Juva päätyneet siihen, että valtiollinen historia muodostaa oppikirjan varsinaisen rungon. Muutoin kirja seuraa uusia ohjeita varsin hyvin, ainakin talvi- ja jatkosotien suhteen. Uusien ohjeidenhan mukaan tuli erityistä huomiota kiinnittää pienten kansojen olemassaoloa uhkaaviin vaaroihin sekä niihin keinoihin, joilla niitä on torjuttu. Talvisodan kuvaus on edellistä ohjetta hyvin noudattava, kuten voi jo otsikostakin eli "*Yksinäinen kova talvisotamme*"⁵⁵ päätellä.

Talvisodan taustan käsittelyssä ei liiemmin ymmärretä Neuvostoliiton toimia. "Neuvosto-Venäjä tahtoi käyttää hyväkseen tilannetta ja pyrki *pakottamaan* pienet naapurinsa vallanalaisuuteensa. ...neuvotteluja erinäisten Karjalan kannaksen alueiden luovuttamisesta Neuvostoliitolle - *muka* Pietarin turvallisuuden takia."⁵⁶ Varsinaisen sodan syttymisen syyksi Harkola-Juva esittää Neuvostoliiton hyökkäyksen. "Ns. Mainilan välikohtaukseen vedoten - venäläiset *väittivät* suomalaisten ampuneen Venäjän puolelle - ulkoasiainkomissaari Molotov selitti, ettei Neuvostoliitto katsonut enää olevansa sidottu hyökkäämättömyyssopimukseen. Sotatoimet syttyivät venäläisten hyökätessä marraskuun 30 p:nä *ilman mitään sodanjulistusta* yli rajan Karjalan kannakselta aina Kalastajasaa- rentoon saakka."⁵⁷ Harkola-Juva ei kaunistele, kuten ei oppiennätysten eikä yhteiskunnallisen tilanteen vuoksi tarvitsekaan.

Harkolan ja Juvan oppikirja mainitsee ulkomaailman talvisodan suhteen vasta Moskovan rauhan yhteydessä. "Yleinen tilanne - Suomi taisteli yksin, saamatta mistään tehokasta apua, vaikkakin

⁵⁴Harkola-Juva 1943. Harkola, Uolevi - Juva, Einar W., Suomen historia lukioluokkia varten. Otava 1943. s.1.

⁵⁵Kursivoinnit tutkimuksen tekijän laatimia, jollei toisin mainita.

⁵⁶Harkola-Juva 1943, 245.

⁵⁷Ibid.

paljon myötätuntoa ja ihailua - pakotti kuitenkin hallituksen raskaaseen rauhantekoon."⁵⁸ Harkola-Juva ei erittele Suomen saamaa apua vaan teoksessa halutaan korostaa, että talvisodassa Suomi taisteli yksin. Voi ajatella, että Harkola ja Juva haluavat syyttää ulkomaailmaa talvisodan häviöstä, pitäväthän he "yleistä tilannetta" syynä siihen, että raskaaseen rauhantekoon oli ryhdyttävä. Jos ulkomaailma olisi antanut tehokasta apua Suomelle, talvisodasta olisi selvitty voittajina. Myös aikakauden yleinen ilmapiiri syytti ulkomaailmaa talvisodan raskaasta rauhasta. Lehdistön vihanpurkaukset kohdistuivat erityisesti Ruotsia, Norjaa ja Saksaa vastaan.⁵⁹

Jatkosodan kuvauksen suhteen Harkolan ja Juvan oppikirja on ymmärrettävästi erittäin tunnepitoinen. Einar W. Juva oli vuonna 1942 julkaissut teoksen Suomen taistelu itää vastaan, jossa koko historiamme läpikäyvänä punaisena lankana näyttäytyi kamppailu itää vastaan. Koska sota oli kesken, ei kirjoittajilla ollut etäisyyttä asioihin vaan omat tuntemukset ja kokemukset kirjattiin oppikirjaan. Vuonna 1941 alkanut sota, jota 1950-luvulla ryhdyttiin nimittämään jatkosodaksi, on Harkolan ja Juvan toimesta otsikoitu otsikolla "Ratkaisutaistelumme". Harkola ja Juva tuomitsevat Neuvostoliiton hyökkääjäksi myös jatkosodan osalta. "Neuvosto-Venäjä ei ollut aikonutkaan tehdä tästä rauhasta pysyväistä. Se etsi vain tilaisuutta hyökätäkseen uudelleen Suomen kimppuun. Sen päämääränä oli *tuhota* koko kansallinen Suomi."⁶⁰ Teksti on rankkaa, mutta ajalliseen yhteyteensä liitettynä ei niinkään ihmeellistä.

Harkolan ja Juvan mukaan Suomi joutui sotaan, jossa se taisteli Saksan rinnalla nimenomaan bolshevismia vastaan. "Kun suuri ratkaisutaistelu bolshevismia vastaan alkoi, *joutui* Suomikin siihen pian mukaan. Suomi on päättänyt taistella siihen saakka, että bolshevismi on kukistettu ja sellaiset rajat saavutettu, että rauha vastaisuudessakin säilyy. Tällä kertaa Suomi *ei* taistelekaan *yksin*, sen rinnalla ovat Saksa ja sen liittolaiset, joilla kaikilla on yksi yhteinen vihollinen, bolshevismi, koko

⁵⁸Harkola-Juva 1943, 248.

⁵⁹Rusi 1982. Rusi, Alpo, Lehdistösensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941-1944. Kokemäki 1982. S. 48-49.

⁶⁰Harkola-Juva 1943, 249-250.

länsimaisen sivistyksen vaarallisin vihollinen sitten Tsingis-kaanin päivien."⁶¹ Tässä vaiheessa tekijät eivät arkaile kertoa Suomen ja Saksan liitosta, joka on suunnattu nimenomaan Neuvostoliittoa vastaan. Idästä tulee kaikki paha, kuten Tsingis-kaani ja bolshevismi, jotka molemmat ovat uhkana länsimaiselle sivistykselle. Teos noudattelee aikakauden yleisiä mielialoja, välirauhan aikana ei sensuuri sallinut Neuvostoliiton arvostelua, mutta Saksan hyökkäyksen alettua Suomessa poistettiin sulku Neuvostoliiton arvostelulta.⁶²

Harkola-Juvassa ei ole jatkosodan loppuvaiheita, koska sotahan oli vielä kesken kirjan ilmestyessä. Harkola-Juvassa Suomi on puolustaja ja Neuvostoliitto hyökkääjä. Suomi taistelee liitossa Saksan kanssa, mitään erillissota-korostuksia ei oppikirjasta löydy. Suomen tavoitteena on bolshevismien tuhoaminen ja hyvien, rauhan takaavien rajojen saavuttaminen. Ei ihme, että teos joutui kiellettävien listalle oppikirjatarkastuksessa vuonna 1945. Bolshevismien tuhoamista korostava oppikirja tuskin olisi parantanut Suomen ja Neuvostoliiton naapuruussuhteita sotien jälkeen. Harkolan ja Juvan teoksesta aistii helposti aikakauden, jolloin se on kirjoitettu. Oppikirjan lukemisella oli varmasti oppiennätysten mukainen maanpuolustushenkeä kohottava vaikutus.

Mantereen ja Sarvan oppikirja oli varsinaisesti tarkoitettu keskikouluille, mutta kouluhallituksen asiakirjojen mukaan se oli yleisesti käytetyin myös lukioissa 1940-luvulla.⁶³ Koska Harkola-Juva kiellettiin vuonna 1945 ja vuonna 1947 ilmestynyt Yrjö Oran ja Eino Jutikkalan Suomen historia lukioluokkia varten ei ottanut sotatapahtumia ollenkaan käsittelyyn, ei ole ihme, että Mantereen ja Sarvan keskikoulun oppikirjat olivat käytetyimpiä myös lukioasteella.

Mantere ja Sarva muotoilivat vuoden 1941 oppiennätykset, joten uskoisi heidän oppikirjansa ainakin vastaavan oppiennätyksiä. Mantereen ja Sarvan tavoitteena oli totuutta ja tietoja kunnioittava sekä yleisinhimillisiä arvoja välittävä historianopetus. Vaikka Mantere ja Sarva edustivatkin maltillista keskustaliberalismia, vuoden 1943 oppikirjassa on selvästi havaittavissa militaristisia ja

⁶¹Harkola-Juva 1943, 250.

⁶²Rusi 1982, 94-95.

⁶³OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat, anomusasiat. A.D. 38/6 1950.

nationalistisia piirteitä. Myös aikakauden maalaisliittolaiset ja liberaalit lehdet toivat esiin militaristisia äänenpainoja.⁶⁴ Vuoden 1944 oppikirjasta ne jo puuttuvat, vaikka neljännen painoksen esipuheessa sanotaankin, ettei se olennaisesti eroa edellisestä.⁶⁵

Mantereen ja Sarvan oppikirja esittäytyy yhdistetyksi Suomen ja yleisen historian oppikirjaksi, joten yleinen puoli saa enemmän huomiota kuin Harkolan ja Juvan kirjassa. Mantere-Sarvassa on ensimmäistä kertaa esillä Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimus, jonka taustasta oppikirja kertoo seuraavaa: "Länsivallat olivat perustaneet sotasuunnitelmansa suureksi osaksi siihen, että Neuvostoliitto olisi niiden puolella. Koko maailman yllätykseksi Saksan *onnistui* kuitenkin tehdä Neuvostoliiton kanssa *puolueettomuussopimus*."⁶⁶ Sopimuksen muista tarkoituksista ei oppikirja kerro, eikä tutkimuksella vielä ollutkaan tietoa salaisesta lisäpöytäkirjasta.

Vuoden 1943 Mantere-Sarva on melkoisen propagandistinen kuvatessaan talvisotaan johtavaa kehitystä. Neuvostoliitto, josta oppikirja kuitenkin käyttää nimitystä Venäjä, kohtelee kaltoin Suomea muun muassa rakentamalla Muurmannin radalta haararatoja Suomen rajaa kohti sekä leveitä maanteitä sotavälineiden kuljettamista varten. Venäläiset harjoittivat myös "kiristystoimenpiteitä suomalaisperäisen asutuksen heikentämiseksi niin Itä-Karjalassa kuin Inkerissä".⁶⁷ Oppikirja mainitsee Venäjän aluevaatimukset Suomen hallitukselle *muka* Pietarin kaupungin aseman lujittamiseksi. Myös Harkolan ja Juvan oppikirjassa asia esitettiin samalla tavalla. Oppikirjat heijastelevat aikakauden yleistä Neuvostoliitto-vastaista mielialaa. Mantereen ja Sarvan teoksen mukaan Venäjä kaikessa hiljaisuudessa valmistautui hyökkäämään. Varsinainen sota alkoi oppikirjan mukaan näin: "Marraskuun loppuun mennessä neuvostotasavalta oli saattanut valmistuksensa loppuun ja kuun

⁶⁴Rusi 1982, 94.

⁶⁵Mantere-Sarva 1944. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar, Historian oppikirja keskikouluille II. Uusi ja uusin aika. 4. painos. WSOY. Porvoo 1944. s. 1.

⁶⁶Mantere-Sarva 1943. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar, Historian oppikirja keskikouluille II. Uusi ja uusin aika. 3. painos. WSOY. Porvoo 1943. s. 440.

⁶⁷Mantere-Sarva 1943, 440-441.

viimeisenä päivänä se *äkkiarvaamatta* monelta taholta *hyökkäsi* Suomen rajojen yli".⁶⁸ Neuvostoliiton toimia ei edes yritetä ymmärtää vuoden 1943 teoksessa vaan ne tuomitaan täysin.

Seuraavana vuonna ilmestynyt *Mantere-Sarva* on jo selkeästi myönteisempi Neuvostoliittoa kohtaan. Edellisen kaltaista propagandaa ei enää esiinny. Sensuuri olikin kiristynyt keväällä 1943 heti Stalingradin tapahtumien jälkeen ja lehdistöä oli kehoitettu välttämään venäläisten tölväisyjä ja jatkuvaa "ryssittelyä". Vuodesta 1943 lähtien yleinen mielipide alkoi kääntyä saksalaisvastaiseksi ja erillisrauhan kannalle.⁶⁹ Nämä tapahtumat heijastuvat myös *Mantereen ja Sarvan oppikirjaan*. Suurimmat venäläisvastaisuudet on oppikirjasta poistettu. Vuoden 1944 *Mantere-Sarva* ei enää esitä Neuvostoliiton toimia Muurmannin radalla tai suomalaisperäisen väestön sortoa Itä-Karjalassa ja Inkerissä. Muutoinkin talvisodan syttyminen esitetään huomattavasti neutraalimmin kuin aiemmin. Enää ei puhuta Neuvostoliiton valmistautumisesta sotaan eikä varsinkaan siitä, että Neuvostoliitto olisi *äkkiarvaamatta* hyökännyt monelta taholta Suomen rajojen yli vaan todetaan vain, että "*vihollisuudet alkoivat* marraskuun viimeisenä päivänä 1939."⁷⁰ Nyt jopa ymmärretään, että Neuvostoliitto todella ajatteli Pietarin turvallisuutta aluevaatimuksissaan eikä vain halunnut laajentaa alueitaan.

Kumpikaan *Mantereen ja Sarvan* teos ei mainitse Mainilan laukauksia talvisotaan johtaneen kehityksen kuvauksessaan. Ehkä Mainilan välikohtaus oli liian radikaali näiden maltillisten kirjoittajien esitettäväksi.

Ulkovaltojen suhtautumisenkin suhteen *Mantereen ja Sarvan* sodanaikaiset painokset eroavat toisistaan. Vuoden 1943 *Mantere-Sarva* on kuvauksessaan laveampi, Suomen saama apu eritellään tarkasti. Ensimmäistä kertaa mainitaan Kansainliiton toimet Suomen hyväksi.⁷¹ *Mantere-Sarva* vuodelta 1944 ei enää erittele Suomen saamaa apua ja huomiota vaan toteaa lyhyesti, että "kun Suomen hallitus tuli vakuuttuneeksi siitä, että ulkomailta ei ollut saatavissa aseellista apua, ...ryhdyt-

⁶⁸*Mantere-Sarva* 1943, 440-441.

⁶⁹Rusi 1982, 248, 278 ja 309.

⁷⁰*Mantere-Sarva* 1944, 440.

⁷¹*Mantere-Sarva* 1943, 444.

tiin rauhanneuvotteluihin."⁷² Edellisen vuoden Mantere-Sarvassa rauhanneuvotteluihin ryhtyminen oli esitetty näin: "Kun Suomen hallitus tuli vakuuttuneeksi siitä, että maa oli jätetty yksin kamppailemaan Venäjää vastaan, ...ryhdyttiin rauhanneuvotteluihin."⁷³ Vuonna 1944 ei enää puhuttu Suomen jättämisestä yksin kamppailemaan Venäjää vastaan, koska yleinen ilmapiiri alkoi kypsyä erillisrauhan kannalle eikä ulkovaltoja haluttu enempää ärsyttää. Vuoden 1944 Mantere-Sarva halusi myös omalta osaltaan valmistella ihmisiä rauhaan olemalla kirjoittamatta pahaa muista maista.

Talvisodan kuvaus vuoden 1943 Mantere-Sarvassa vastaa oman aikansa yhteiskunnan vaatimuksiin ja tuomitsee Neuvostoliiton. Vuoden 1944 Mantere-Sarva on myös aikakautensa tuote neutraalilla ja rauhaan valmistavalla esityksellään. Vuodesta 1943 kiristynyt sensuuri ei enää hyväksynyt venäläisten asiatonta halveksuntaa ja muutoinkin yleinen mielipide alkoi kääntyä Neuvostoliiton vastaisesta Saksan vastaiseksi.

Jatkosodan suhteen vuoden 1943 Mantere-Sarva on myös melko tunteikas esitys. Teos antaa ajalle tyypillisesti hyvin Saksa-myönteisen kuvan. "Kun Hitler oli tullut vakuuttuneeksi, että Neuvostoliitto vain odotti tilaisuutta hyökätäkseen takaapäin Saksan kimppuun, päätti hän aloittaa sodan bolshevistista Venäjää vastaan."⁷⁴ Suomen liittyminen uuteen sotaan esitetään vuoden 1943 Mantere-Sarvassa seuraavasti: "Saksan ja Venäjän välit rikkoutuivat juhannuksen tienoissa 1941. Mainittuna aikana *sattui* Suomessa *olemaan* vähäisiä saksalaisia joukko-osastoja, joille oli annettu oikeus maamme kautta siirtyä aikaisemmin valloittamaansa Pohjois-Norjaan. *Käyttäen tekosyyinä* saksalaisten sotavoimien *tilapäistä* oleskelua maassamme venäläiset lähettivät hävittäjäkoneita pommittamaan Helsinkiä ja eräitä muita paikkakuntia maassamme. ...oli *jälleen* ryhdyttävä asevoimin *torjumaan hyökkäystä*."⁷⁵ Suomi esitetään jälleen puolustajana ja Neuvostoliitto hyökkääjänä.

⁷²Mantere-Sarva 1944, 441-442.

⁷³Mantere-Sarva 1943, 444.

⁷⁴Mantere-Sarva 1943, 445.

⁷⁵Mantere-Sarva 1943, 446.

Saksan ja Suomen liitosta ei vielä kerrota, mutta myöhemmin ilmoitetaan selkeästi, että "Saksa, joka oli osoittautunut Euroopan vahvimaksi sotilasvaltioksi, taisteli rinnallamme".⁷⁶ Suomi oli vuoden 1943 Mantere-Sarvan mielestä liitossa Saksan kanssa eikä vain taistellut erillistä sotaansa Neuvostoliittoa vastaan. Tämäkään teos ei ilmestymisajankohdasta johtuen käsittele jatkosodan loppuvaiheita.

Vuoden 1944 Mantere-Sarva osoittautuu myös jatkosodan suhteen neutraalimmaksi kuin vuoden 1943 oppikirja. Yleisen ilmapiirin muuttumisen vuoksi saksalaisylystykset on poistettu. Vuoden 1944 Mantere-Sarva esittää jatkosodan eli "Suomi uudestaan aseissa Venäjää vastaan" synnyn hyvin lyhyesti. Esityksestä voi havaita erillissota-ajatuksen korostuksen. Enää ei kerrota liitosta Saksan kanssa vaan todetaan: "Kaiken lisäksi syttyi Suomen ja Venäjän välillä uusi sota samoihin aikoihin kuin Saksan ja Venäjän välit rikkoutuivat juhannuksen tienoissa 1941."⁷⁷ Neuvostoliitosta ei tehdä hyökkääjää eikä sotaan johtanutta kehitystä kuvailla. Mantere-Sarva vuodelta 1943 oli uhrannut paljon tilaa selittääkseen, miten venäläiset sotkeutuivat Suomen sisäisiin asioihin Moskovan rauhan jälkeen, kuten "koettipa Venäjän hallitus aikaansaada bolshevistisen kumouksen maassamme, missä se kuitenkin epäonnistui"⁷⁸. Tällaiset kuvaukset puuttuvat sensuurin kiristymisen vuoksi vuoden 1944 oppikirjasta kokonaan. Myöskään vuoden 1944 Mantere-Sarvassa ei esitetä jatkosodan loppuvaiheita.

Koska Mantere ja Sarva muuttivat teostaan jo sodan aikana, heidän oppikirjansa ei joutunut kiellettävien tai korjattavien teosten listalle. Vuoden 1944 oppikirja vastasikin jo sisällöltään Suomen uutta poliittista linjaa, sillä siitä oli poistettu sekä venäläisvastaisuudet että saksalaisylystykset.

3.3. Vuoden 1945 oppikirjatarkastuksen jälkeiset oppikirjat

⁷⁶Mantere-Sarva 1943, 447.

⁷⁷Mantere-Sarva 1944, 444.

⁷⁸Mantere-Sarva 1943, 446.

Vaikka Mantere ja Sarva olivat pitäneet huolta siitä, että vuoden 1941 oppiennätyksiin ei päässyt äärioikeistolaisia tai militaristisia sävytyksiä, koki historianopetus sotien jälkeen muutospaineita. Erityisesti "uuden suunnan" eli vasemmiston arvostellessa jyrkästi koululaitosta ja valvontakomission tarkkaillessa merkkejä muutoksesta hallituskin tulkitsi, että jotain olisi tehtävä myös koulualalla sisäisen ja ulkoisen luottamuksen voittamiseksi. Oppikirjojen sensurointi nähtiin tässä tapauksessa nopeana keinona historianopetuksen uudistamiseen. Oppikirjahan oli konkreettisin ja laajimmalle leviävä merkki siitä, minkälaista opetusta koulussa annettiin tai saatettiin antaa.

Oppikirjojen tarkistuksen suoritti kolmihenkinen asiantuntijatoimikunta, jonka johdossa oli silloinen kouluhallituksen pääjohtaja L. Arvi P. Poijärvi. Muina jäseninä olivat Karl Bruhn ja Yrjö Ruutu. Poijärvi ja Bruhn edustivat porvarillisia piirejä, mutta Ruutu oli juuri sosialidemokraattien opposition mukana liittynyt SKDL:ään ja häntä voinee pitää uuden poliittisen suunnan takuumiehenä. Ruudun tehtävänä oli tarkastaa suomenkieliset historiankirjat ja hän olikin varsin ankara tehtävässään. Ruutu arvosteli kesällä 1945 Demokraattisten opettajien kokouksessa historian oppikirjoja siitä, että ne olivat sisäpoliittisesti olleet "kapitalistisen luokkapoliitiikan propagandisteja" ja ulkopoliittisesti ne olivat lietsoneet venäläisvihaa ja muokanneet maaperää sotaisalle mielialalle. Täten oppikirjat olivat osaltaan vastuussa kahdesta onnettomasta sodasta.⁷⁹

Pojjärven johtama toimikunta esitti kiellettäväksi 28 oppikirjaa, joista yhdeksän oli historian oppikirjoja. Lisäksi toimikunta esitti joihinkin oppikirjoihin korjauksia, koska niissä oli erinäisiä harhauttavia ja vähemmän sopivia kohtia. Saattoi kuitenkin olla, että toimikunta varovaisuussyistä esitti korjattavaksi myös kohtia, joita saattoi pitää tosiasiatietoina. Valtaosa kielletyistä oppikirjoista jäi kuitenkin uusimisen jälkeen käyttöön. Kuten kouluhallituksen kiertokirjeessä todetaan, sai kiellettyjä kirjoja käyttää niillä luokilla, jolle ne oli hankittu ennen kevätlukukauden 1945 loppua sillä ehdolla, että sopimattomat kohdat niistä poistetaan ja asia esitetään tosioloja vastaavalla tavalla. Mikäli aikaisempia painoksia käytettiin, oli niihin tehtävä syksyksi ilmestyvien uusien painosten

⁷⁹Soikkanen 1991. Soikkanen, Timo, Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä. Juva 1991. s. 424-425.

osoittamat tarpeelliset korjaukset. Kouluhallitus ehdotti sopimattomien kohtein poistamista esimerkiksi liimaamalla poistettavien kohtien päälle paperiliuskat. Opettajien tuli valvoa, että oppilaat suorittavat korjaukset ja poistot asianmukaisesti.⁸⁰ Myöhemmin tätä sensuroinnin mielekkyyttä arvosteltiin, sillä varmasti korjauksia suorittaessa korjattavat kohdat ensin luettiin tarkasti ja painettiin mieleen. Täysin merkityksettömäksi vuoden 1945 oppikirjapuhdistus ei jäänyt, sillä kuva itäisestä naapurista muuttui sen seurauksena uutta ulkopolitiikkaa vastaavaksi. Oppikirjojen teossa ryhdyttiin Rouhiaisien mukaan soveltamaan Karl Bruhnin sanontaa, jonka mukaan paha naapureista puhutaan diplomaattisista ja kohteliaisuusyistä vasta, kun vähintään puoli vuosisataa on kulunut käsitelystä ajasta.⁸¹

Kouluhallitus kehotti myös lukuvuosien 1944-45 ja 1945-46 kiertokirjeissään kouluja hoitamaan opetustyönsä niin, että "nykyisessä arkaluontoisessa tilanteessa" eri piirien yhteydentunto vahvistuisi ja suhteet naapurikansoihin parantuisivat.⁸² Muun muassa vuoden 1946 kiertokirjeessään kouluhallitus opetusministeriön kehotuksesta pyysi oppilaitosten rehtoreita ja opettajia kiinnittämään huomiota siihen, etteivät kasvuiässä olevat nuoret henkilöt osallistu yhteiskunnan vastaiseen toimintaan, joka saattaa olla omiaan vaikeuttamaan maan hyviä suhteita vieraisiin valtioihin.⁸³ Kouluhallitus pyrki tietoisesti muun valtion johdon ohella parantamaan suhteita Neuvostoliittoon.

Oppikirjojen ja historianopetuksen täytyi uudistua vastaamaan Suomen uutta poliittista linjaa. Sotien jälkeen uusia lukion Suomen historian oppikirjoja ilmestyi lähinnä 1950-luvulla, Mantereen ja Sarvan keskikoulun oppikirjat säilyttivät 1940-luvulla valta-asemansa myös lukiossa. Mantereelta ja Sarvalta ilmestyi 1940-luvun aikana kaksi lisäpainosta, vuosina 1946 ja 1948. Oppikirjat olivat muutoin vastaavat vuoden 1944 teoksen kanssa, paitsi jatkosodan loppuvaiheet olivat nyt mukana tarkastelussa. Vuosien 1946 ja -48 oppikirjoissa jatkosodan loppuvaiheita ei käsitellä kovin tarkasti.

⁸⁰KArk. Kouluhallitus. II Oppikouluosasto. Dc 5 Kiertokirjeet 1945-1948. n:o 1502 / 1945.

⁸¹Rouhiainen 1974, 311 ja Rouhiainen 1979, 335.

⁸²Rouhiainen 1979, 313-315.

⁸³KArk. Kouluhallitus. II Oppikouluosasto. Dc 5 Kiertokirjeet 1945-1948. n:o 1626 / 1946.

Teoksissa ei mainita Rytin ja Ribbentropin sopimuksesta eikä muutenkaan Saksan ase- ja ruoka-avusta Suomelle, jonka edellytyksenä oli Suomen pysyminen sodassa. Ainoastaan mainitaan, että "elokuun alussa Ryti erosi presidentin toimesta ja muutamia päiviä myöhemmin sotamarsalkka Mannerheim valittiin hänen seuraajakseen"⁸⁴. Rytin eron syitä ei esitetä eikä myöskään kuvata Suomen ja Saksan suhteiden kehitystä. Päämaja olikin antanut 19.9.1944 ohjeet, joiden mukaan olivat toistaiseksi kiellettyjä kaikki sellaiset kirjoitukset, joissa käsiteltiin saksalais-suomalaista sotilaallista yhteistoimintaa, aseveljeyttä tai suomalaisten saamaa ase- tai muuta apua.⁸⁵ Sensuuriasetus oli voimassa lokakuuhun 1947 asti, joten Mantereen ja Sarvan uudet painokset noudattivat ohjeita hyvin.

Vuonna 1947 ilmestyi Yrjö Oran ja Eino Jutikkalan oppikirja, mutta se ei ottanut sotatapahtumia ollenkaan käsittelyyn. Päätöstä perusteltiin esipuheessa sillä, että kouluhallitus oli erityisohjeissaan sota-ajalla määrännyt historian oppimäärää supistettavaksi, niin he olivat supistaneet sitä sodista.⁸⁶ Myöhemminkin on tosin huomattu, että erityisesti Eino Jutikkala vieroksui oman ajan historiaa ja käsitteli teoksissaan mieluummin vain jo päättyneitä prosesseja.⁸⁷

Ensimmäinen täysin uusi Suomen historian oppikirja ilmestyi vuonna 1951. Oppikirjan kirjoitti Martti Ruutu, joka tuolloin toimi Kallion yhteiskoulun historian opettajana ja Helsingin yliopiston Suomen historian dosenttina. Hän oli entisen kouluhallituksen pääjohtajan Yrjö Ruudun serkun poika. Martti Ruutu oli oikeistolainen aatteiltaan ja edusti näin ollen erilaista katsomuskantaa kuin Yrjö Ruutu eivätkä miehet olleet kovin läheisiä muutenkaan. Ainakin näin voi päätellä siitä toiseikasta, että myös Martti Ruutu oli Yrjö Ruudun jälkeen ehdokkaana kouluhallituksen pääjohtajaksi, mutta Yrjö Ruutu ajoi seuraajakseen sosiaalidemokraatti R.H. Oittisen, joka oli Ruudun

⁸⁴Mantere-Sarva 1946, 447 ja Mantere-Sarva 1948, 446.

⁸⁵Rusi 1982, 354.

⁸⁶Ora-Jutikkala 1947. Ora, Yrjö - Jutikkala, Eino, Suomen historia lukioluokkia varten. Toinen, uusittu painos. Otava 1947. s. 1.

⁸⁷Ahtiainen-Tervonen 1996. Ahtiainen, Pekka ja Tervonen, Jukka, Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Helsinki 1996. s. 156.

entinen oppilas ja ystävä.⁸⁸ Martti Ruutu jatkoi uraansa oppikirjantekijänä ja varsin arvostettuna sellaisena.

Martti Ruudun Suomen historia valmistui vuonna 1950. Kustantaja eli Otava esitti kouluhallitukselle teoksen hyväksymisperusteeksi sitä, että ajanmukaisesta lukioasteen oppikirjasta oli jo pitkään ollut puute. Lisäksi Otavan edustaja esitti anomuksessa, että Lindeqvistin kirjaa⁸⁹ täytyi pitää vanhentuneena, eikä Ora-Jutikkalan kirja, joka oli 'pitkittäisleikkauksille' rakennettu, ollut saavuttanut yleistä käytäntöä. Myöskään Mantere-Sarvan oppikirja, monista ansioistaan huolimatta, ei luonnollisestikaan voinut riittävästi tyydyttää lukion erikoistarpeita.⁹⁰ Ruudun oppikirjasta antoi asiantuntijalausunnon yliopettaja Veikko Kerkkonen. Hän yhtyi Otavan esittämiin perusteluihin oppikirjan tarpeellisuudesta ja ehdotti teosta hyväksyttäväksi. Ainoita huonoja puolia oppikirjassa Kerkkosen mielestä olivat karttapiirroksien ja kaavakuvien puuttuminen, muutoin teos oli sopiva lukioasteelle.⁹¹ Ruudun Suomen historia hyväksyttiin kouluhallituksessa 13.7.1950.

Oppikirjansa esipuheessa Ruutu toteaa, että kirjassa on suhteellisesti laajin tila annettu uusimmalle ajalle vuodesta 1809 lähtien. Koska suunnitelma eli vuoden 1941 oppiennätykset on edellyttänyt mahdollisimman keskitettyä esitystä, on Ruudun päätöksenä ollut henkilöiden karsiminen, vain harvoja, mutta heistä jotakin.⁹² Ruudun oppikirja on hyvin selkeästi oman aikansa tuote, asioiden kuvaus on erittäin neutraalia, uuden idänpolitiikan linjan mukaista. Pahan puhumista naapurista vältetään.

Tähänastisista oppikirjoista Ruutu on käyttänyt vähiten tilaa talvisodan käsittelyyn. Sodanaikaisissa teoksissa talvisota sai paljon tilaa, yksittäisiä taisteluja komentajineen kuvattiin. Erityisesti

⁸⁸Ripatti 1992. Ripatti, Viljo, R.H. Oittinen. Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi. Hämeenlinna 1992. s. 224.

⁸⁹K.O. Lindeqvistin Suomen historian oppikirja oli vuodelta 1937 eli se ei sisältänyt talvi- ja jatkosodan kuvauksia.

⁹⁰OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat. Anomusasiat. A.D. 38/6 1950.

⁹¹Ibid.

⁹²Ruutu 1951. Ruutu, Martti, Suomen historia. Otava. Helsinki 1951. s. 5-6.

Harkola-Juva kunnostautui taistelukuvauksissa. Ruutu on tyytynyt hyvin pelkistettyyn esitykseen. Talvisodan syyttymisen syiksi Ruutu esittää Suomen suostumattomuuden Neuvostoliiton aluevaatimukseen. "Neuvostoliitto kutsui Suomen edustajat neuvottelemaan Karjalan kannaksen eteläosan, Suomenlahden keskellä sijaitsevien saarien ja Hankoniemen luovuttamisesta Itä-Karjalasta saatavaa korvausta vastaan. Kun Suomi ei katsonut voivansa näitä alueita luovuttaa, syttyi sota."⁹³ Neuvostoliiton aluevaatimuksia perustellaan Saksan uhkalla, mutta Pietarin/Leningradin turvaamista ei erikseen mainita. "Saksan tunkeuduttua Puolaan Neuvostoliitto ryhtyi varmistamaan tilannetta länsirajoillaan siltä varalta, että se joutuisi sotaan Saksan kanssa."⁹⁴ Neuvostoliiton ja Saksan hyökkäämättömyyssopimusta tai salaista lisäpöytäkirjaa ei mainita, vaikka vuonna 1949 ilmestynyt Arvi Korhosen Suomen historian käsikirja niistä kertoo. Hyökkäämättömyyssopimuskin esitettiin jo sodanaikaisessa Mantere-Sarvassa. Talvisodan kuvauksessa Neuvostoliittoa ei nimitetä hyökkääjäksi ja vain kerran viholliseksi, yleensä nimityksenä on vastustaja.

Ulkovaltojen suhtautumisesta Suomeen ja talvisotaan Ruutu ei kirjoita mitään. Martti Ruudun talvisodan kuvaus varoo ärsyttämästä naapureita ja vastaa siten kouluhallituksen ja muun johdon tavoitteita.

Jos talvisodan kuvaus oli Ruudulla niukka, niin ei jatkosodan esityskään ole kuin vajaan kahden sivun mittainen. Hän kuitenkin käyttää jo sodasta nimitystä jatkosota. Ruudun kuvauksen mukaan Suomi vedettiin Saksan vaikutuksesta mukaan sotaan. Saksan ja Neuvostoliiton suhteista kerrotaan kierrellen. "Niin kauan kuin Saksa *pysyi ystävällisissä suhteissa* Neuvostoliittoon, vieraiden joukkojen kauttakulku ei aiheuttanut Suomen *joutumista* osalliseksi suursotaan, Neuvostoliitto kun oli pysytellyt *erillään* Saksan ja länsivaltojen vihollisuuksista. Vuonna 1941 Saksa kuitenkin *äkkiä* suuntasi hyökkäyksen Venäjää vastaan. *Saksalaisten joukkojen olo* Suomessa *veti* silloin myös Suomen *vihollisuuksiin Neuvostoliiton kanssa*."⁹⁵ Ruutu ei esitä Neuvostoliittoa hyökkääjäksi, kuten

⁹³Ruutu 1951, 257.

⁹⁴Ruutu 1951, 256.

⁹⁵Ruutu 1951, 259.

se ei tehnyt talvisodan kuvauksessakaan. Vihollisuudet vain alkoivat Saksan vaikutuksesta. Sodan loppuvaiheiden suhteen Ruutu jatkaa niukkaa linjaansa. "Saksan pikainen luhistuminen oli tällöin (kesällä 1944) jo ilmeinen. Suomi pyrki nyt nopeasti irtaantumaan sodasta. Presidentti Ryti erosi ja hänen sijaansa valittiin Mannerheim. Neuvostoliitto *suostui* tekemään välirauhan."⁹⁶ Rytin ja Ribbentropin sopimuksesta ei ole mainintaa eikä Rytin eron taustoja esitellä muutenkaan, vaikka nämäkin asiat oli jo Korhosen Suomen historian käsikirjassa. Ruutu jatkaa omaksumaansa linjaa kuvaamalla asioita neutraalisti ja jättämällä pois arkaluontoisia asioita.

Ruudun teoksesta voi sanoa, että se pyrki tietoisesti olemaan ärsyttämättä ketään ja siinä se varmasti onnistui. Ruudun oppikirjasta ilmestyi toinen painos vuonna 1953, mutta talvi- ja jatkosodan kuvaukset olivat pysyneet samanlaisina kuin ensimmäisessä painoksessa. Ruudun kirja säilytti pitkään asemansa suosittuna lukion historian oppikirjana, sillä oli kouluhallituksen hyväksyntä vuoteen 1971 saakka.⁹⁷

Toinen 1950-luvun oppikirja oli Salme Vehvilän Suomen historia lukioluokkia varten. Vehvilä oli Jyväskylän lyseon lehtori ja omasi täten oppikirjantekijälle tärkeää opettajakokemusta. Vehvilä ei salaillut poliittista vakaumustaan vaan tunnustautui julkisesti kokoomuksen kannattajaksi. Vehvilän kirjallinen tuotanto oli lähinnä oppikirjoja, mutta hän käsitteli myös ylioppilaskoetta julkaisuissaan, lähinnä historian kysymyksiä reaalikoetta varten.

Vehvilän oppikirjasta ovat asiantuntijalausunnat antaneet tohtori L.I. Kaukamaa ja rehtori Jussi Saukkonen. Kaukamaan ja Saukkosen mielestä Vehvilän kirja on yksityiskohtainen ja asiapitoinen, mutta tekstin tiiviistä sanonnasta johtuen oppilaille raskas. Saukkonen kuitenkin korostaa, että oman maan historiaa ei voida suurestikaan lyhentää, koska sillä on tärkeä avainasema isänmaallisen mielen ja kansaliskasvatuksen kannalta. Lyhentämisen täytyy Saukkosen mukaan tapahtua yleisen historian

⁹⁶Ruutu 1951, 260.

⁹⁷OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Yleiskirjeet. N:o 2291 1970, oppikouluja varten hyväksytyt oppikirjat 31.3.1970.

puolella.⁹⁸ Muutoin Kaukamaa ja Saukkonen pitävät oppikirjaa hyvänä. Asiantuntijalausuntojen pohjalta antamassaan lausunnossaan Vehvilä perustelee oppikirjansa laajuutta ja ilmoittaa olleensa niukkasanainen erityisesti sotien selostuksessa muutoin, paitsi Suomen sodan ja viimeisten sotien suhteen. Hän perustelee ratkaisuaan sillä, että Suomen sota kiinnostaa oppilaita Vänrikki Stoolin tarinain näyttämönä ja viime sodat kiinnostavat siksi, että monella oppilaista liittyy sotiin joko suoranaisia tai välillisiä henkilökohtaisia kokemuksia.⁹⁹ Talvi- ja jatkosodan kuvaus olikin olennaista oppiennätysten mukaisen kansalaiskasvatuksen ja isänmaallisen mielen kohottamisen kannalta. Vehvilän oppikirja hyväksyttiin kouluhallituksessa 19.8.1954. Se ilmestyi kuitenkin painosta vasta vuonna 1955.

Vehvilän ja Ruudun oppikirjat eroavat selkeästi toisistaan. Oppikirjojen synnyssä ei ole eroa kuin pari vuotta, mutta Vehvilän teos on huomattavasti avoimempi ja tarkempi sotien suhteen kuin Ruudun suppea oppikirja. Vehvilän esitys talvi- ja jatkosodista on tähänastisista teoksista laajin, peräti yhdeksän sivua. Talvisodan käsittelyyn käytetään reilut viisi sivua, kun Ruudulla talvisotaa kuvattiin vain vajaan kolmen sivun verran.¹⁰⁰ Vehvilä on perustanut oppikirjansa tekstin melko pitkälti vuoden 1949 Arvi Korhosen toimittamaan Suomen historian käsikirjaan. Esipuheessaan Vehvilä myös kiittää Korhosta käsikirjoituksen lukemisesta, joten voi olettaa, että Korhonen on ollut vaikuttava taustavoima oppikirjan teossa.

Talvisodan käsittelyn Vehvilä aloittaa yleisen tilanteen esittelyllä. Hän tuo selkeästi esiin Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimuksen ja myös salaisen lisäpöytäkirjan, mikä on uutta oppikirjoissa. "Hitler, välttyäkseen kahden rintamansodalta, teki 1939 Neuvostoliiton kanssa hyökkäämättömyyssopimuksen. Sen mukaan Neuvostoliitto sai suorittaa järjestelyjä läntisissä

⁹⁸OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat, anomusasiat. A.D. 19/4 1953.

⁹⁹Ibid.

¹⁰⁰Oppikirjojen sivumäärät ovat vertailukelpoisia, sillä kirjat ovat samankokoisia eivätkä tekstityypitkään eroa olennaisesti.

reunavaltioissa, Suomi niihin luettuna, ja Saksa Puolassa."¹⁰¹ Talvisodan alkaminen liitetään Saksan ja Neuvostoliiton sopimukseen, jonka suomia vapauksia Neuvostoliitto käytti hyväkseen. "Suomi sai kehotuksen lähettää valtuutettunsa Moskovaan neuvottelemaan 'konkreettisista poliittisista kysymyksistä'. Neuvostoliitto vaati Suomea luovuttamaan mm. eteläosan Karjalan kannasta ja Suomenlahden ulkosaaret sekä vuokraamaan Hangon seudut. Kun Suomi ei katsonut voivansa suostua näihin esityksiin, Neuvostoliitto sanoi irti sen kanssa tekemänsä hyökkäämättömyyssopimuksen ja *marssitti joukkonsa* marraskuun viimeisenä päivänä *1939 rajan yli*."¹⁰² Neuvostoliitto on Vehvilälle selkeästi hyökkääjä, hän ei tyydy laimeasti toteamaan, että vihollisuudet alkoivat tai muuta neutraalia. Yleisessä ilmapiirissä olikin tapahtunut muutamassa vuodessa muutos avoimempaan suuntaan. Sotien aiheuttama venäläispelko väistyi hiljalleen Stalinin kuoleman seurauksena ja orastava neuvostovastainen kirjoittelu alkoi voimistua 1950-luvun puoliväliin tultaessa.¹⁰³ Vehvilä ei kuitenkaan mainitse Mainilan laukauksia talvisodan syttymisen kuvauksessa, vaikka ne esiintyvät Korhosen Suomen historian käsikirjassa.

Ulkovaltojen suhtautumisesta Suomeen ja talvisotaan Vehvilä ei erittele avun antajia vaan antaa vain avun laadusta tarkan kuvauksen.¹⁰⁴

Vuonna 1960 ilmestynyt Vehvilän oppikirjan toinen painos sen sijaan eroaa ulkovaltojen suhtautumisen käsittelyssä ensimmäisestä painoksesta. Muutoin painokset ovatkin lähes identtiset. Kouluhallitus hyväksyi toisen painoksen 4.4.1959. Oppikirjan on tarkastanut myös Norden-yhdistysten historialautakunnat 1959. Norden-yhdistysten toiminta oppikirjojen tarkastamisen suhteen käynnistyi 1930-luvulla, jolloin Norden-yhdistykset asettivat kukin maassaan erityisen historialautakunnan, joka sai tehtäväkseen yhteistyössä muiden Norden-yhdistysten kanssa tarkastaa kaikki

¹⁰¹Vehvilä 1955. Vehvilä, Salme, Suomen historia lukioluokkia varten. WSOY. Porvoo 1955. s. 287.

¹⁰²Vehvilä 1955, 288.

¹⁰³Salminen 1982. Salminen, Esko, Porkkalan palautuksesta noottikriisiin. Lehdistökeskustelu Suomen idänpolitiikasta 1955-1962. Keuruu 1982. s. 60.

¹⁰⁴Vehvilä 1955, 291.

pohjoismaiden kouluissa käytettävät historian oppikirjat. Mantereen pääjohtajakaudella vuonna 1936 kouluhallituksessa päätettiin, että mitään oppikirjaa ei tulisi hyväksyä käyttöön ennen kuin Norden-yhdistysten historialautakunnat olisivat sen tarkastaneet. Tosiasiassa jo vuonna 1938 kouluhallitus totesi tällaisen kansainvälisen yhteistyön tarpeettomaksi.¹⁰⁵ Vehvilän oppikirja onkin siksi harvinaisen, koska se on myös Norden-yhdistysten tarkastama.

Vehvilän toinen painos esittää ensimmäistä kertaa tietoa Ranskan ja Englannin roolista Suomen talvisodan suhteen. Alkuosaltaan toisen painoksen ulkovaltojen suhtautumista kuvaava osuus on samanlainen kuin ensimmäisen painoksen eli esitetään, kuinka maamme sai kokea myötätuntoa monin tavoin. Jatko on kuitenkin erilainen. "Kun tämä ei riittänyt tasoittamaan voimasuhteita, Suomen hallitus esitti suurhyökkäyksen aikana *Ruotsille* pyynnön aseellisesta avunannosta. Saatuaan kieltävän vastauksen se kääntyi samassa tarkoituksessa *Ranskan ja Englannin* puoleen ja pääsikin myönteiseen tulokseen. Mutta kun avun määrästä ja perille ennättämisestä ei ollut varmuutta... hallitus aloitti rauhanneuvottelut."¹⁰⁶ Vehvilän tiedot ovat peräisin Suomen historian käsikirjasta, mutta miksei niitä ollut jo ensimmäisessä painoksessa?

Vehvilän kuvaus jatkosodasta jatkaa samaa tarkkaa linjaa. Vehvilä esittää, että jatkosota syttyi, koska Saksa rikkoi sopimuksensa Neuvostoliiton kanssa ja aloitti suurhyökkäyksen tätä vastaan. Neuvostoliitto katsoi vihollisuuksien alkaneen myös Suomen kanssa, koska Suomi oli suostunut Saksan pyyntöön saada kuljettaa joukkojaan Suomen kautta Pohjois-Norjaan. Suomi oli myöntynyt Saksan kauttakuljetuspyyntöön turvallisuussyistä, koska Neuvostoliitto ahdisteli Suomea uusilla vaatimuksilla.¹⁰⁷ Suomi siis ajautui Saksan yhteyteen ja tätä kautta uuteen sotaan, koska Neuvostoliitto pakotti. Suomi ei itse tietoisesti etsiytynyt Saksan yhteyteen.

¹⁰⁵Rouhiainen 1979, 228-229.

¹⁰⁶Vehvilä 1960. Vehvilä, Salme, Suomen historia lukioluokkia varten. Toinen, tarkistettu painos. WSOY. Porvoo 1960. s. 296-297.

¹⁰⁷Vehvilä 1955, 292.

Vehvilä esittää Neuvostoliiton hyökkääjäksi ja Suomen puolustajaksi, joka viimeiseen asti koetti pysytellä puolueettomana. "Mutta kun puna-armeijan ilmavoimat tekivät suuria vaurioita aiheuttaneen hyökkäyksen eri puolille maata, hallitus ja eduskunta, todettuaan maan jo olevan sodassa, tekivät päätöksen aseellisen toiminnan aloittamisesta."¹⁰⁸ Myös Korhosen Suomen historian käsikirja, johon Vehvilän teos pitkälti pohjautui, laittoi erityisen paljon painoa Suomen puolueettomuuden ja puolueettomuustaistelun todistamiselle. Käsikirjassa esitettiin, että Englannin hallituskin totesi 22.-24.6. useita kertoja Suomen puolueettomuuden jatkumisen.¹⁰⁹ Vehvilän teoksessa ei sen sijaan mainittu Hitlerin radiopuhetta ja sen merkitystä Suomen puolueettomuusvakuuteluille, vaikka se olikin mainittu käsikirjassa.

Vehvilän oppikirja ei suoraan esitä Suomen ja Saksan liittolaisuussuhdetta, mutta teoksessa mainitaan, että "saksalaisten johtaman pohjoisen rintaman oli määrä tunkeutua Viaan Muurmannin radalle ja estää vihollisen yhteydet läntisiin liittolaisiinsa"¹¹⁰. Myös jatkossa on viittauksia maiden aseveljeyteen. "Saksa tahtoi sitoa maamme entistä lujemmin rintamaansa."¹¹¹

Jatkosodan loppuvaiheiden kuvaamisessa huomioidaan ensimmäistä kertaa Rytin toimet. "Kovin ankarien rauhanehdojen välttämiseksi päätettiin pyrkiä rauhaan vasta sitten, kun rintamalinja Saksan avulla oli saatu vakaannutetuksi. Presidentti Ryti teki *omalla vastuullaan* Saksan kanssa sopimuksen, ettei hän solmi rauhaa muuten kuin yhteisymmärryksessä Saksan kanssa. Saksa puolestaan lupasi antaa sotilaallista tukea. Kun Saksa pian tämän jälkeen alkoi kaikilla suunnilla nopeasti heiketä ja sen häviö näytti selvältä, Suomelle kävi välttämättömäksi päästä sodasta eroon. Presidentti ja hallitus erosivat ja eduskunta valitsi uudeksi valtion päämieheksi Mannerheimin, jota *ei sitonut* hänen edeltäjänsä *Saksan kanssa tekemä sopimus*."¹¹² Kuta kuinkin samalla tavalla, Vehvilän oppikirjassa

¹⁰⁸Vehvilä 1955, 292.

¹⁰⁹Suomen historian käsikirja II. Toimittanut Arvi Korhonen. Porvoo 1949. s. 597-599.

¹¹⁰Vehvilä 1955, 293.

¹¹¹Ibid.

¹¹²Vehvilä 1955, 294.

tosin tiivistetysti, esitettiin asia myös Suomen historian käsikirjassa, joten tietojen siirtyminen uudesta yleisteoksesta oppikirjaan kesti tässä vaiheessa viitisen vuotta.

Vehvilä ottaa talvi- ja jatkosodan kuvauksessaan huomioon tuoreen historian tutkimuksen ja kertoo asioista kaunistelematta. Kuvaus ei kuitenkaan ole samaa luokkaa kuin sota-ajan oppikirjat, joissa tunteet vaikuttivat kuvaukseen. Vehvilän oppikirjassa on jo jonkin verran etäisyyttä asioihin ja asioita tarkastellaan suhteellisen neutraalisti. Vehvilän oppikirjasta ilmestyi tarkistetut painokset vuonna 1960 ja 1962, mutta sotien kuvaus pysyi muuttumattomana. Edelleenkin korostettiin sekä talvi- että jatkosotaa puolustustaisteluina ja venäläisiä hyökkääjinä. Vehvilän perimmäisenä tarkoituksena oli oppikirjojensa avulla herättää oppilaissa harrastus toimia maansa ja kansansa parhaaksi.¹¹³ Oppikirjojen tekstit sekä talvi- että jatkosodan suhteen vastasivat kyllä tätä tarkoitusta isänmaallisuudellaan.

4. KUVA SODISTA TARKENTUU 1960- JA 1970-LUVULLA

4.1. Historianopetuksen uusiminen tavoitteena vuoden 1963 opetussuunnitelmassa

Vuoden 1941 määräykset vanhenivat pian muun muassa sen johdosta, että tuntijakoihin tuli muutoksia. Vuoden 1945 oppikirjasensuuri oli osaltaan uudistanut historianopetusta, mutta uutta opetussuunnitelmaa kaivattiin. Kouluhallituksen pääjohtajaksi tuli vuonna 1950 aiemmin opetusministerinäkin toiminut sosialidemokraatti R.H. Oittinen. Hän organisoi vuonna 1954 oppikoulun opetussuunnitelman uudistustyön siten, että eri alojen asiantuntijat työryhminä valmistsivat ehdotuksia oppiennätyksiä ja metodisia ohjeita varten. Historian ja yhteiskuntaopin työryhmässä merkittävä osuus oli kouluneuvos L.I. Kaukamaalla, joka oli aiemmin toiminut kokoomuksen kansanedustajana, mutta myös pääjohtaja, sosialidemokraatti R.H. Oittinen vaikutti ratkaisevasti historian ja yhteiskun-

¹¹³Vehvilä 1955, alkusana.

taopin suunnitelmaan. Oittisen ehdotuksesta historian aineryhmän oppisisältöjä vietiin 1950-luvulla toimineiden oppikoulu- ja kouluohjelmakomiteoiden viitoittamaan suuntaan pyrkimällä rakentamaan lähimenneisyyden avulla yhteyksiä menneisyyden ja nykyajan välille sekä tehostamalla kansalaiskasvatusta yhteiskuntaopin ja taloustiedon muodossa. Opetussuunnitelman takana oli siis myös poliittista tahtoa, joka 1950-luvulla oli varsin konsensushenkistä. Eri oppiaineiden ehdotukset valmistuivat eri aikoina 1960-luvulla, joten ne vahvistettiin erikseen kuhunkin oppiaineeseen. Näin opetussuunnitelmasta tuli epätasainen ja oppiainekeskeinen. Kaiken kaikkiaan näissä 1960-luvun suunnitelmissa oli väliaikaisuuden leima, sillä olihan koko koulujärjestelmä muutostilassa.¹¹⁴

Opetusministeriö vahvisti historian, yhteiskuntaopin ja taloustiedon uudet oppiennätykset 26.4.1963. Metodiset ohjeet oli kouluhallitus vahvistanut jo 15.2.1963.¹¹⁵ Erona aikaisempaan opetussuunnitelmaan uusissa oppiennätyksissä opetuksen pääpaino keskitettiin uusimman ajan historiaan. Opetuksen päämääränä oli "kehittää historiallista ajattelutapaa, kiinnittää huomiota historiallisesti laajakantoisten tapahtumien ja ilmiöiden merkitykseen sekä erityisesti opastaa tuntemaan ja ymmärtämään ajankohtaisten kansallisten ja kansainvälisten ilmiöiden olemusta ja historiallista perustaa". Historian opetuksen välittömänä tavoitteena oli tiedollisen, historiallisen sivistyksen antaminen, mutta tiedollisen opetuksen rinnalla oli pyrittävä "kansamme yhteisesti hyväksymiin sosiaalieettisiin päämääriin". Näitä olivat henkinen itsenäisyys, isänmaanrakkaus ja lainkuuliaisuus, sosiaalinen vastuuntunto ja oikeudenmukaisuus, yhteiskunnallinen ja valtiollinen aktiivisuus sekä halu ja kyky yhteistyöhön.¹¹⁶ Uudet oppiennätykset luettelivat oppisisällöt huomattavasti tarkemmin kuin vuoden 1941 oppiennätykset. Myös uudet metodiset ohjeet antoivat yksityiskohtaisempia ohjeita oppiaineiden valintaperusteista.

¹¹⁴Ripatti 1992, 223-226, Somerkivi 1979, 91 ja Castrén 1986, 388-389 sekä Castrén 1992. Castrén, Matti J., Historia koulussa. Helsinki 1992. s. 41.

¹¹⁵Valtion oppikoulujen oppiennätykset. Historia ja yhteiskuntaoppi sekä taloustieto. Opetusministeriö on oppiennätykset vahvistanut huhtikuun 26 päivänä 1963 ja kouluhallitus metodiset ohjeet helmikuun 15 päivänä 1963. Helsinki 1963.

¹¹⁶Valtion oppikoulujen oppiennätykset. Hki 1963, 3.

Talvi- ja jatkosodan suhteen, ja yleensäkin sotien suhteen, annettiin vielä tarkempia määräyksiä, joiden mukaan maailmansodat sekä niiden välinen ja jälkeinen aika voitiin käsitellä keskitetysti kiinnittäen huomiota kehityslinjoihin ja yleisiin ongelmiin. Sotatapahtumia voidaan jättää käsittelemättä. Näin saatiin aikaa käsitellä nykyisen maailman ongelmia.¹¹⁷ Kuitenkin sosiaalieettisten päämäärien, kuten henkisen itsenäisyyden ja isänmaanrakkauden saavuttamisen suhteen voisi talvi- ja jatkosotien tarkempi käsittely olla perusteltua. Oppiennätyksissä todetaankin, että menestyksellisen historian opetuksen edellytyksenä on melko suuri vapaus ja liikkuvuus eli oppiennätyksiä ei ole tarkoitettu niin kiinteiksi, ettei jäisi aikaa syventyä johonkin aikakauteen ja historian ilmiöön tavallista laajemmin, jos opettaja tai oppilaat tuntevat siihen kiinnostusta.¹¹⁸ Näin oppiennätyksistä jäi epäjohdonmukaisuuden tuntu, kun ensin se antoi yksityiskohtaisia ohjeita aineksen valinnasta, karsimisesta ja ajan käytöstä, mutta kuitenkin esitti, että menestyksellisen opetuksen edellytyksenä oli melko suuri vapaus ja liikkuvuus.

Vuoden 1963 oppiennätyksissä puhutaan jo suvaitsevaisuudesta omista käsityksistä poikkeavia mielipiteitä kohtaan toisin kuin vuonna 1941, jolloin suvaitsevaisuudesta muita kohtaan ei näkynyt merkkiäkään. Erityisesti korostetaan, että opettajan on tietoisesti pyrittävä objektiivisuuteen käsitellessään sellaisia mielipiteitä ja pyrkimyksiä, joita hän ei hyväksy tai joiden arvoa tai merkitystä hän väheksyy.¹¹⁹ Ilmeisesti historian suunnitelmien laatijat tarkoittivat objektiivisuudella lähinnä puolueettomuutta. Asia askarrutti myös ainelehden kirjoittajia, jotka arvostelivat muun muassa vääriä tietoja sisältäviä oppikirjoja ja edellä mainittua itsenäisyysprojektiota menneisyyteen.¹²⁰

4.2. Historianopetus poliittisen kritiikin kohteena

¹¹⁷Valtion oppikoulujen oppiennätykset. Hki 1963, 4-6.

¹¹⁸Valtion oppikoulujen oppiennätykset. Hki 1963, 4.

¹¹⁹Valtion oppikoulujen oppiennätykset. Hki 1963, 34.

¹²⁰Kleio 2/63, 3/63 ja 5/63.

Uudet oppiennätykset tulivat voimaan asteittain lukuvuoden 1963-64 alusta alkaen, kuitenkin niin, että niitä noudatettiin lukioasteella ennen lukuvuotta 1967-68.¹²¹ Siihen asti noudatettiin vuoden 1941 oppiennätyksiä, joten opetussuunnitelmat olivat varsin pitkäikäisiä. Uuden opetussuunnitelman käyttöönotto ei kuitenkaan päästänyt historianopetusta poliittisluonteisen kritiikin ja hyökkäilyn kynsistä vaan historianopetusta syytettiin taantumuksellisen yksiarvoiseksi kansallisten myyttien ylläpitäjäksi 1960-luvun alusta lähtien. Ilmiön taustalla vaikutti opiskelija- ja koululaispiireissä esiintynyt poliittinen radikalismi. Tämä oli uusi jakso Suomen yhteiskunnallis-poliittisessa ilmapiirissä, sillä 1960-luvulle asti suomalainen ylioppilas pysyi aatemaailmaltaan porvarillisena. Talvisodan aikana syntynyt kansallinen yksimielisyys oli vielä 1950-luvun heikosti voimissaan ja Suomen älymystö boikotoi kommunistista liikettä varsin tehokkaasti. Toisin kuin muissa maissa, kommunisteilla ei Suomessa ollut vastarintataistelijoiden tai vapauttajien gloriaa, vaan pelkkä quislingien rooli. 1950-luvun lopussa alkoi ylioppilaspiireissä kuitenkin ulkopoliittinen kääntymys ja tukeutuminen Kekkoeseen. Sotaa käymättömälle sukupolvelle löytyivät uusiksi aatteiksi pasifismi ja kansainvälisyys. Niiden avulla voitiin tehdä täydellinen välirikko historian kanssa. Vasemmistolaisuuden läpimurtovuodeksi sekä yliopistomaailmassa että laajemminkin voidaan nimetä vuosi 1966. Tuolloin vasemmistopuolueet saavuttivat enemmistön eduskuntavaaleissa. Asevelirintama oli kuollut eikä kommunismi näyttäytynyt enää samanlaisena uhkana kuin aiemmin. Samaan aikaan uusvasemmistolaisuus oli nousussa muuallakin lännessä. Uusvasemmistolaisuuteen liittyi voimakas "isäkapinan" perusvire. Perinteiset kansalliset ja valtiolliset arvot ja porvarilliset arvostukset joutuivat irvinnän kohteiksi.¹²²

Vuosikymmenen vaihtuessa 1970-luvuksi opiskelijajoukot löysivät reaalisosialismin ihanuudet. Yhteiskunnan etu tuli tärkeimmäksi, individualismi ja samaten pasifismi hylättiin. "Reaalisosialismin" vaikutus 1970-luvun Suomessa ei jäänyt vain yliopistopiireihin vaan Yleisradiossa, lehdistössä ja jopa kirjallisuudessa Neuvostoliitosta tuli eräänlainen yleisesti tunnustettu ihanne, jota ei ennen

¹²¹OhA, Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Yleiskirje n:o 2100 1963.

¹²²Vihavainen 1993. Vihavainen, Timo, Suomen kulttuuri-ilmapiirin muutokset. YVA-Suomi. Juva 1993. s. 216-221, 225 ja Klinge-Kolbe 1991. Klinge, Matti ja Kolbe, Laura, Suomen ylioppilas. Keuruu 1991. s. 162.

1970-luvun loppua avoimesti kritisoi. Suomalaisissa historiankirjoissa ei viitattu "rautaesiripun" käsitteeseen, niin ikään sivuutettiin vähin äänin itäblokin muodostuminen toisen maailmansodan jälkeen. Leninistä tuli Suomen itsenäisyshistorian todellinen suurmies ja Suomen sodat tulkittiin maamme itsenäisyyden alkuvuosikymmenien kansalliskiihkon ja kelvottoman ulkopoliittikan aiheuttamaksi. Presidentti Kekkonen avitti omalla panoksellaan vääristyneen historiankuvan muodostumista.¹²³

Historianopetuksen arvostelussa yhteiskunnallisten asioiden opetus katsottiin täysin laiminlyödyksi, vaikka uudessa opetussuunnitelmassa oli nimenomaan kiinnitetty huomiota viimeisempään kehitykseen ja ajankohtaisten asioiden seuraamiseen. Liberaalishenkinen kritiikki sai varsin pian oikeaoppisen marxilaisen luonteen. Opetuksen pyrkimystä tasapuolisuuteen ei hyväksytty, sillä edistystä ja taantumusta oli mahdotonta rinnastaa toisiinsa. Työn ja pääoman ikuinen ristiriita historiassa sekä vallitsevan yhteiskunnan luokkaluonne oli sen sijaan kaunistelematta selvitettävä oppilaille.¹²⁴

Historianopetuksen taantumuksellisuuden ja neuvostovastaisuuden osoittamiseksi radikaalit piirit järjestivät tutkimuksia ja tiedusteluja. Tärkeimpänä voi pitää Suomi-Neuvostoliitto-Seuran oppikirjojen tutkimusraporttia, joka valmistui vuonna 1972. Sen seurauksena alkoivat suomalais-neuvostoliittolaiset oppikirjaseminaarit. Itse historianopetuksen suhteenkin tehtiin tutkimuksia, joista merkittävin, tai ainakin eniten huomiota saanut, oli niin sanottu Pirkkalan moniste vuonna 1975. Pirkkalan moniste oli yritelmä kirjoittaa ala-asteen käyttöön marxilais-leninistinen tulkinta maailmanhistoriasta. Se syntyi YOK-projektin eli yhteiskunnallisen opetusaineksen kehittämiskokeilun yhteydessä. Kokeilu toteutettiin Pirkkalan peruskoulussa. Marxilais-leninistisen historiantulkinnan mukaan muun muassa talvisodan syynä oli se, että Suomi oli fasistinen valtio ja täten vihamielinen Neuvostoliittoa kohtaan. Välien kiristyminen johti talvisotaan. Pirkkalan moniste herätti toista

¹²³Vihavainen 1993, 225-232 ja Salminen 1996, 161.

¹²⁴Castrén 1992, 42-43.

kuukautta kestäneen keskustelun sanomalehdistössä. Oppilaiden vanhempien valitettua koko opetuksen perustaa uhanneesta monisteesta, tekivät Kullervo Rainio ja 25 muuta kokoomuslaista kansanedustajaa asiasta eduskuntakyselyn. Kyselyn mukaan kouluhallitus oli antanut tukensa laajamittaiselle kommunistiselle kiihotukselle peruskoulun historian opetusta hyväksi käyttäen.¹²⁵ Kiista osoitti historiankäsitusten osalta, missä tuolloin kulki raja marxismi-leninismien etenemisessä Suomen koululaitokseen. Historian asiantuntijat, muun muassa dosentti Antero Heikkinen, tuomitsivat kokeilun luokkavihaa lietsovaksi, tosiasioiden valinnaltaan yksipuoliseksi ja poliittisesti tarkoitushakuiseksi. Ammattihistorioitsijat teilasivat koko hankkeen, koska se edusti yksipuolisesti vain marxilaista historiankäsitystä. Moniste haudattiin lopulta vähin äänin.¹²⁶

Vaikka historianopettajat pyrkivät torjumaan opetukseen kohdistuneen kritiikin, itään kallistuminen näkyi myös opettajien työssä. YYA-aika merkitsi sitä, että Neuvostoliittoon suhtauduttiin vuosina 1966-86 melko kritiikittömästi lähinnä käsiteltäessä sellaisia aihepiirejä kuten naapurimaiden miehitykset, sotien siviileille aiheuttamat kärsimykset ja yhteiskuntajärjestelmä yleensä. Sen sijaan arvosteltiin amerikkalaisuutta ja länsimaisuutta. Tietenkään ei voi yleistää, sillä tulkinnat riippuivat opettajan henkilökohtaisesta vakaumuksesta, mutta myös historian kouluopetuksessa vasemmistoradikalismia ja uusvasemmistolaisuutta pidettiin usein edistyksen synonyymeina. Marxilaisuus pääsi "muotina" vaikuttamaan historianopetukseen vuosina 1968-72. Näinä vuosina perinteinen "kansallislänsimäinen" historiantulkinta katsottiin väistyväksi ja vanhoilliseksi. Uusitussa historianopetuksessa ilmeni selkeä Neuvostoliittoa suosiva suuntaus. Uusi historianopetus koski erityisesti Baltian maiden kohtaloa, Suomen viime sotien analysointia ja Neuvostoliiton kansallisuusongelmia. Näissä aihepiireissä historianopettajat usein pyrkivät noudattamaan oikeaoppisesti niitä tietoja, joita saatiin Neuvostoliitolta itseltään tai sen marxilaisesta historiankäsitelmästä.¹²⁷ Hyökkäilyt historianopetusta

¹²⁵Valtiopäivät 1975. Asiakirjat, viides osa. Kirj. ksm. n:o 110. Helsinki 1976.

¹²⁶Lehikoinen 1990, 44, Salminen 1996, 164-165 ja ns. Pirkkalan moniste, Tampereen yliopiston psykologian laitos, 91-92 sekä Aho 1996. Aho, Erkki, Myrskyn silmässä. Kouluhallituksen pääjohtaja muistelee. Helsinki 1996. s. 162-167.

¹²⁷Salminen 1996, 161-162.

vastaan laantuivat 1970-luvun lopulla nuorison poliittisen radikalismien hiipussa ja historianopetuksessa käänne takaisin kansalliseen suuntaan alkoi tapahtua 1980-luvun alussa. Suomalainen johtava historiantutkimus pysyi kyllä vuosien 1939-44 sotia käsittelevissä analyyseissään omalla kansallisella linjallaan myös "kyyristelyn vuosina" 1970-luvulla, vaikka poliittiset piirit pyrkivätkin vaikuttamaan tuloksiin.¹²⁸

Suomalaisten historiantulkintojen perussuuntaa kritisoi esimerkiksi Jaakko Lensu Suomen Sosialidemokraatissa 19.9.1974 arvostellessaan juuri ilmestynyttä Juri Komissarovin kirjaa Suomi löytää linjansa. Lensun mukaan se, että historia on voittajien kirjoittama ei pitänyt Suomen viimeisten sotien kannalta lainkaan paikkaansa. Suomalaiset historiantutkijat olivat Lensun mukaan laatineet omat kuvauksensa siitä mitä tapahtui, eivätkä he ottaneet kuuleviin korviinsa ulkopuolisten esittämiä epäilyjä. Neuvostoliitto haluttiin nähdä lännessä imperialistisena valtiona, joka provosoi mattomasti hyökkää naapuriensa kimppuun. Lensun mielestä tämän teorian todistamiseen suomalainen historiankirjoitus oli aivan omiaan.¹²⁹

Historiantutkimuksessa käytiin kiistelyä jatkosodan synnystä 1970-luvulla, johon presidentti Kekkonenkin puuttui. Jatkosotahan oli arempi aihe suomalaisille historiantutkijoille kuin talvisota eikä jatkosodan syntyä oikein uskallettu käsitellä. Vasta amerikkalainen historioitsija Charles Lundin sysäsi liikkeelle kokonaisen kirjallisuuden Suomen jatkosodan motiiveista. Lundin arvosteli vuonna 1958 suomeksi ilmestyneessä teoksessaan kärkevästi Suomen politiikkaa ja syytti Suomen hallitusta tarkoituksellisesta asettumisesta natsi-Saksan puolelle. Suomen historian käsikirjan toimittaja Arvi Korhonen tunsu velvollisuudekseen asettua puolustamaan suomalaisia. Korhonen loi ajopuuteorian tunnetun käsityksen kirjassaan Barbarossa-suunnitelma ja Suomi (1961). Ajopuuteorian mukaan Suomi ajautui jatkosotaan ajopuun lailla voimatta itse vaikuttaa kehitykseen.¹³⁰

¹²⁸Castrén 1992, 41-43 ja Castrén 1986, 390-391 sekä Salminen 1996, 162-164.

¹²⁹Salminen 1996, 164.

¹³⁰Tommila 1989. Tommila, Päiviö, Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo 1989. s. 229.

Ajopuuteoria, vaikka se vastasikin kansallismielisten näkemyksiä, ei jäänyt pitkäksi aikaa elämään. Tutkimuksen eteenpäin viejäksi vain tarvittiin taas ulkomaista tutkimusta, joka saattoi katsella Suomessa vielä kovin arkana pidettyä aihetta ulkopuolisin silmin ja vähemmin ennakkoluuloisin. Erityisesti norjalais-amerikkalaisen Hans Peter Krosbyn teos Suomen valinta 1941 vuodelta 1967 korosti, että Suomi valitsi tietoisesti yhteistyön Saksan kanssa ja ryhtyi eikä joutunut uuteen sotaan.¹³¹ Suomen tie jatkosotaan herätti kovasti keskustelua ja vuonna 1971 tekivät SKDL:n kansanedustajat asiasta jopa eduskuntakyselyn. Kuusi SKDL:n edustajaa Aarne Koskisen johdolla syyttivät Kai R. Lehtosen yleisen historian oppikirjaa Vuosisadat vierivät historian mielivaltaisesta tulkinnasta. Lehtonen oli esittänyt jatkosodan osalta, että Suomi joutui vastoin tahtoaan jälleen sotaan, koska Hitlerin aloittaessa hyökkäyksensä Neuvostoliittoon, oli Suomen alueella ollut saksalaisia läpikulkujoukkoja ja tämän vuoksi Neuvostoliitto aloitti sotatoimet Suomea vastaan. Lehtonen selitti perustaneensa oppikirjansa tekstin Suomen historian käsikirjaan, joka esitti asian samalla tavalla. Opetusministeri Jaakko Itälä ei puolustellut Lehtosen oppikirjaa vaan vastauksessaan eduskunnalle totesi, että kirjan painolupa päättyy vuoden 1971 lopussa ja käytön jatkamisen edellytyksenä on siinä olevien virheiden poistaminen.¹³²

Presidentti Kekkonen tyrmäsi vuonna 1974 vallitsevan historiantulkinnan Suomen joutumisesta jatkosotaan eli ajopuuteorian. Kekkonen mielestä Suomi ei toiminut jatkosodan alkaessa itsepuolustukseksi enempää kuin "tahdottomana välikappaleenakaan". Suomi oli presidentin tulkinnan mukaan liittynyt Hitlerin luomaan fasistiseen rintamaan jo 1941 talvisodan jälkeen. Jatkosotaa presidentti piti johdonmukaisena seurauksena 1930-luvun Suur-Suomi -hankkeista ja epäonnistuneesta idänpolitiikasta. Kekkonen mielestä niin ikään liitto demokratian, kuten Suomen, ja totalitaarisen Saksan välillä oli tuomittava. Presidentin taholta esitetyt historiantulkinnat vaikuttivat kouluopetukseen, vaikkei muita oppikirjoja Lehtosen kirjan lisäksi vaadittukaan muutettavaksi jatkosodan synnyn suhteen.

¹³¹Tommila 1989, 229.

¹³²Valtiopäivät 1971. Asiakirjat, viides osa. Kirj. ksm. 95. Helsinki 1972.

Myös historiantutkimuksessa alkoi 1970-luvulla päästä vallalle näkemys, jonka mukaan Suomi oli tietoisesti valinnut yhteistyön Saksan kanssa ja sitä kautta uuden sodan. Erityisesti Mauno Jokipii ajoi tätä niin sanottua koskiveneteoriaa. 1970-luvun puolimaissa Jokipii ja Ohto Manninen kävivät Historiallisen Aikakauskirjan palstoilla polemiikkia siitä, oliko saksalais-suomalainen yhteistyö saanut alkunsa jo vuosien 1940/41 vaihteessa ja kenen ehdoilla. 1980-luvulla Jokipii sai ”viimeisen” sanan julkaistuaan vuonna 1987 teoksensa *Jatkosodan synty*.¹³³

4.3. 1960- ja 1970-luvun kansallismieliset oppikirjat

Historian oppikirjat uusittiin 1960-luvulla uuden opetussuunnitelman valmistuttua, jotta oppikirjojen sisällöt eivät olisi ristiriidassa opetussuunnitelman kanssa. Myös historianopetukseen kohdistuneet syytökset pakottivat muuttamaan oppikirjoja. Ensimmäiset uuden opetussuunnitelman mukaiset lukion oppikirjat ilmestyivät kuitenkin vasta 1960-luvun lopussa, siihen asti olivat käytössä Ruudun ja Vehvilän oppikirjat, joista otettiin uusia painoksia. Ruudun Suomen historian oppikirja oli kouluhallituksen hyväksymien oppikirjojen joukossa vielä vuonna 1971 ja Vehvilänkin oppikirja vielä vuonna 1966. Kovin nopeata ei kirjojen uudistuminen siis ollut.

Ensimmäinen uusien oppiennätysten mukainen oppikirja ilmestyi vuonna 1967, Salme Vehvilän ja Matti J. Castrénin Suomen historia lukioluokkia varten. Uuden kirjan pohjana oli Vehvilän Suomen historia lukioluokkia varten, tosin uusi teos oli siitä täydellisesti uusittu painos. Matti J. Castrén tuli nyt jatkamaan Vehvilän ansiokasta työtä oppikirjantekijänä. Castrén toimi Helsingin normaalilyseon yliopettajana ja koulumaailma oli hänellekin tuttua, kuten se oli myös lehtori Vehvilälle.

Vehvilän ja Castrénin oppikirjan asiantuntijalausunnoista vastasivat Aimo Halila ja Pertti Lehtonen. Molempien mielestä oppikirja oli vallitsevien oppiennätysten hengen mukainen. Lehtosen

¹³³Salminen 1996, 162-163 ja Tommila 1989, 229.

mukaan oppikirjan tiukan asiallinen esitystapa soveltui hyvin lukioluokkien oppilaiden kehitystasolle. Halila ja Lehtonen eivät nähneet esteitä kirjan hyväksymiselle.¹³⁴ Vehvilän ja Castrénin oppikirja hyväksyttiin mukinoitta kouluhallituksessa.

Vehvilä-Castrénin oppikirjassa talvisodan käsittelyyn on käytetty reilut viisi sivua eli esitystä on laajennettu vielä Vehvilänkin teoksesta. Talvisotaa edeltäneet tapahtumat alkavat saada yhä enemmän tilaa, mitä pidempi aika sodasta kuluu. Yleistä kehitystä on tarkasteltu laajasti ja uutta tietoa on lisätty oppikirjaan. Vehvilä-Castrén mainitsee ensimmäisenä Neuvostoliiton neuvottelutarjousista vuosina 1938 ja 1939, koska "Suomen rajan läheisyys uhkasi Neuvostoliiton käsitysten mukaan Leningradin turvallisuutta".¹³⁵

Vehvilä ja Castrén mainitsevat hyökkäämättömyyssopimuksen ja salaisen lisäpöytäkirjan. Kuvaus on lähes vastaava Vehvilän teoksen kanssa. "Maailmalle yllätyksenä solmittiin kesällä 1939 Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimus, jonka avulla Hitler pyrki toistaiseksi estämään Saksan joutumisen kahden rintaman sotaan. (Suomessa) ei kuitenkaan heti tiedetty, että hyökkäämättömyyssopimuksen mukaan Baltian maat ja Suomi laskettiin Neuvostoliiton etupiiriin, jossa se sai oikeuden suorittaa 'järjestelyjä', kuten Saksa vastaavasti Puolassa."¹³⁶ Vehvilä-Castrén ottaa kuitenkin huomioon länsivaltojenkin yrityksen saada aikaan sopimus Neuvostoliiton kanssa. Neuvottelujen kariutuminen nähdään Neuvostoliiton syynä, länsivallat eivät voineet suostua tämän pitkälle meneviin vaatimuksiin reunavaltioiden suhteen. Neuvostoliittohan ei myöntänyt Saksan ja Neuvostoliiton välisen salaisen lisäpöytäkirjan olemassaoloa, vaikka se oli julkaistukin ensi kerran jo vuonna 1948 ja lännessä sitä pidettiin luotettavaksi katsottavana lähteenä.

Suomen ja Neuvostoliiton neuvottelut kuvataan tarkasti. Ensimmäistä kertaa korostetaan yleisen mielipiteen asennetta alueluovutuksiin: "maamme yleinen mielipide asennoitui jyrkästi kaikkia luovutuksia vastaan vedoten maan puolueettomuuteen ja valtioalueen lailliseen jakamattomuuteen".

¹³⁴OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat 1012 / 051 1966.

¹³⁵Vehvilä-Castrén 1967, 198.

¹³⁶Vehvilä-Castrén 1967, 199.

Myös suomalaisten erehtyminen Neuvostoliiton vaatimusten suhteen tuodaan esiin: "Neuvostoliiton uskottiin rajoittuvan vain henkiseen painostukseen eikä tajuttu suurvallan turvallisuus- ja arvovalta-tekijäin olevan kyseessä."¹³⁷ Ehkä voi havaita myös pientä moitetta suomalaisten toiminnan suhteen. Jos suomalaiset olisivat ymmärtäneet Neuvostoliiton vaatimukset oikein, sota olisi voitu välttää.

Varsinaisen talvisodan syttymisessä Vehvilä-Castrén mainitsee myös Mainilan laukaukset eikä epäröi tuomita Neuvostoliittoa hyökkääjäksi. Neuvostoliittohan ei myöntänyt vielä pitkälti sodan jälkeenkään ampuneensa laukaukset itse ja vasta 1960-luvulla virallinen neuvostojohto lakkasi syyttämästä Suomea Mainilan laukauksista. Oppikirjassa todetaan, että "Neuvostoliitto syytti Suomea aseellisesta provokaatiosta ('Mainilan laukaukset') ja Leningradin turvallisuuden uhkaamisesta. Sanomalehtikirjoittelua seurasivat hyökkäämättömyyssopimuksen irtisanominen, diplomaattisten suhteiden katkaiseminen ja vihdoinkin avoin hyökkäys 30.11.1939."¹³⁸ Vielä eivät vasemmiston ensimmäiset hyökkäykset historianopetusta kohtaan ole saaneet Vehvilää ja Castrénia muuttamaan suhtautumistaan Neuvostoliittoon talvisodan suhteen.

Vehvilän ja Castrénin kirjassa on ensimmäistä kertaa otettu huomioon Terijoen hallituksen olemassaolo. Neuvostoliittohan tahtoi sodan jälkeen unohtaa koko Terijoen hallituksen eikä siitä ole mainintoja Neuvostoliiton virallisessa historiankirjoituksessa. Ei voi sanoa Vehvilän ja Castrénin tässä asiassa nöyristelleen Neuvostoliittoa kohtaan.

Ulkomaailman suhtautumisessa talvisotaan ja Suomeen Vehvilä-Castrénin kuvaus nojaa Vehvilän teokseen, tosin sitä on laajennettu ja tarkennettu. Kansainliiton toimet on huomioitu, samaten Englanti ja Ranska. "Englanti ja Ranska olivat tehneet Suomen hallitukselle tarjouksen sotilaallisesta avusta edellyttäen, että Suomi sitä pyytäisi. Ruotsi ja Norja kielsivät joukkojen läpikulun. ...Suomen hallitus katsoi parhaaksi torjua länsivaltain avuntarjouksen."¹³⁹ Vehvilän oppikirjassa oli esitetty, että Suomi esitti avunpyynnön länsivalloille, sen sijaan Vehvilä-Castrénissa länsivallat tarjosivat apua

¹³⁷Vehvilä-Castrén 1967, 199.

¹³⁸Ibid.

¹³⁹Vehvilä-Castrén 1967, 203.

Suomelle. Voisi olettaa, että halutaan korostaa Suomen urhoollisuutta ja asemaa lännen etuvartiona. Englannin ja Ranskan avuntarjouksen todellista taustaa eli Ruotsin malmikenttien eristämistä Saksalta ei sen sijaan ole mainittu, mutta se on aivan ymmärrettävää, sillä vasta 1970-luvulla ilmestyi asian julkituovia tutkimuksia.¹⁴⁰

Jatkosodan kuvauksen suhteen Vehvilän ja Castrénin oppikirja eroaa aiemmista. Vehvilän ja Castrénin teoksessa on ensimmäistä kertaa käsitelty myös välirauhan aikaa. Välirauhan ajan kuvauksessa Suomi esitetään suurvaltojen pelinappulaksi, josta Saksa ja Neuvostoliitto taistelevat. Kuvataan, kuinka Neuvostoliitto painosti Suomea ja itse asiassa ajoi sen turvautumaan Saksan apuun. Saksa auttoi, koska Hitler katsoi suunnitelmalleen olevan hyötyä myös Suomen saattamisesta sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Suomi myöntyi Saksan pyyntöön järjestää sotilaskuljetuksia ja lisäksi sijoittaa joukkojaan Pohjois-Suomeen, sillä se lujitti maan asemaa ja helpotti maassa vallinnutta pelon tunnetta.¹⁴¹ Suomi ei siis oppikirjan kuvauksen mukaan itse valinnut suuntaansa vaan ajautui Saksan yhteyteen Neuvostoliiton ahdistuessa. Suomen ja Saksan suhteista oppikirja esittää, etteivät Suomi ja Saksa olleet liitossa. "Suomalaisten ja saksalaisten välille muodostui sodan puhjettua *jonkin verran* paikallista sotilaallista yhteistyötä Lapissa. Sen sijaan yhteistoimintaa ei esiintynyt sotilasylijohton taholla huolimatta saksalaisten ehdotuksista. Suomi korosti rajoittuvansa vain puolustukseen."¹⁴² Oppikirjassa on selkeästi ajopuuteoria vallalla. Vuonna 1961 oli ilmestynyt Korhosen Barbarossa-suunnitelma ja Suomi, jossa Korhonen loi tämän ajopuuteorian. Vehvilä ja Castrén kansallismielisinä kannattavat teoriaa.

Varsinaisen jatkosodan syttymisessä Neuvostoliitto esitetään hyökkääjäksi. "Saksan toteuttaessa hyökkäysaikeensa Neuvostoliittoon Suomi ilmoitti pysyvänsä puolueettomana, mutta puolustautuvansa joutuessaan hyökkäyksen kohteeksi. Neuvostoliiton luottamusta Suomen puolueettomuuteen

¹⁴⁰Jukka Nevakiven tutkimus (Apu jota ei pyydetty), jossa selvitettiin Englannin ja Ranskan talvisodan aikaista politiikkaa ilmestyi vuonna 1972, Eino Lyytinen selvitti vuoden 1973 tutkimuksessaan Englannin avuntarjouksen taustoja ja Kalervo Hovi Ranskan vuonna 1975.

¹⁴¹Vehvilä-Castrén 1967, 204.

¹⁴²Vehvilä-Castrén 1967, 204-205.

kuva, että kaksi päivää Saksan hyökkäyksen jälkeen sen ilmavoimat pommittivat useita maamme asutuskeskuksia. Tähän *lienee* vaikuttanut *Hitlerin radiopuhe*, jossa suomalaisten mainittiin taistelevan saksalaisten rinnalla. Hallitus ja eduskunta totesivat Suomen olevan sodassa Neuvostoliittoa vastaan.¹⁴³ Nyt on ensimmäistä kertaa mainittu myös Hitlerin radiopuhe mahdollisena Neuvostoliiton hyökkäyksen syynä.

Oppikirja korostaa Suomen taistelevan erillissotaa Neuvostoliittoa vastaan. Suomi ei suostunut Leningradin piiritykseen eikä Muurmannin radan katkaisemiseen saksalaisten toistuvista pyynnöistä huolimatta. Myös sodan loppuvaiheissa on sama korostus. "Koska Saksan kanssa ei ollut tehty kauttakulkusopimuksen lisäksi muita sotilaallisia sopimuksia, katsottiin Suomella omaa sotaa käyvänä valtiona olevan oikeus erillisrauhaan."¹⁴⁴ Näitä puolia ei aiemmin ollut oppikirjoissa, vaikka asiat esitetty jo vuoden 1949 Suomen historian käsikirjassa.

Jatkosodan päättymisestä oppikirja antaa myös aikaisempaa tarkemman kuvan. "Ribbentrop saapui yllättäen maahamme ja ilmoitti, että Saksan aseavun ehtona oli Suomen sitoutuminen jatkuvaan taisteluun Saksan rinnalla. *Poistaakseen eduskunnalta vastuun* presidentti Ryti allekirjoitti omissa nimissään sopimuksen, ettei Suomi hänen presidenttinä ollessaan solmi rauhaa muuten kuin yhteisymmärryksessä Saksan kanssa."¹⁴⁵ Suomi sai Saksan avulla pysäytettyä venäläisten hyökkäyksen, mutta koska Suomen asema oli edelleen uhkaava "Ryti erosi presidentinvirasta ja hänen tilalleen eduskunta valitsi poikkeuslailla Mannerheimin, jota mikään sopimus ei sitonut Saksaan".¹⁴⁶ Ryti siis toimi Suomen hyväksi, tosiasialla pelasti Suomen.

Vehvilän ja Castrénin oppikirjassa on isänmaallinen, mutta kiihkoton kuvaus jatkosodasta. Suomi on puolustaja, joka tahtomattaan ajautuu uuteen sotaan. Korostuksena Vehvilän ja Castrénin oppikirjan isänmaallisuudesta on vielä sotien kuvauksen loppukaneetti. "Toisaalta on todettava, että

¹⁴³Vehvilä-Castrén 1967, 205.

¹⁴⁴Vehvilä-Castrén 1967, 207.

¹⁴⁵Vehvilä-Castrén 1967, 208.

¹⁴⁶Ibid.

Suomi ainoana Neuvostoliittoa vastaan taistelleena maana on säilyttänyt itsenäisyytensä ja perityn kansanvaltaisen valtiollisen järjestelmänsä.¹⁴⁷ Vehvilä ja Castrén eivät selvästikään ihailleet itäblokin maita ja sosialistista järjestelmää.

Vehvilä-Castrénin teos säilytti asemansa käytetyimpänä lukion oppikirjana 1980-luvun alkuun asti. Vaikka teoksesta ilmestyi kolme uutta, tarkistettua painosta, sotien tekstiosuus pysyi samana. Ainoastaan kuvituksessa tapahtui pieniä, merkityksettömiä muutoksia. Vehvilä-Castrénin kirjasta voi sanoa, että sotien suhteen se ei sortunut historiakuvan vääristelyyn vaan esitteli asioita oman aikansa tutkimuksen valossa. Tietty talvisodan aikainen isänmaallisuus heijastui tekstistä koko ajan.

Toinen 1960-luvun uusi Suomen historian oppikirja oli Kyösti Kiuasmaan ja Tauno Perälän Suomen historia 2, joka ilmestyi vuonna 1968. Kiuasmaa toimi Tampereen normaalilyseossa yliopettajana ja myös Tampereen yliopistossa dosenttina. Perälä oli Turun normaalilyseon yliopettaja sekä Turun yliopiston Suomen historian dosentti. Miehillä oli siis samanlainen tausta oppikirjantekijäksi. Kyösti Kiuasmaa oli tosin 15 vuotta Perälää nuorempi. Kiuasmaa toimi myöhemmin Tampereen yliopiston Suomen historian apulaisprofessorina.

Kiuasmaa-Perälän oppikirja hyväksyttiin kouluhallituksessa 4.10.1967 kolmeksi vuodeksi. Teos säilytti asemansa koko 1970-luvun, vasta kurssimuotoisen lukion tuleminen syrjäytti teoksen. Kirjasta otettiin viisi uutta painosta, mutta sotien suhteen tekstiosuus säilyi samanlaisena kuin ensimmäisessä painoksessa.

Kiuasmaa-Perälän oppikirja on todella laaja, ehdottomasti tähänastisista laajin sotien käsittelyn suhteen. Kiuasmaa-Perälän oppikirjassa sanotaan sen perustuvan uusimpiin tutkimuksiin ja voimassa oleviin oppiennätyksiin ja pyrkivän antamaan maamme menneisyydestä elävän ja havainnollisen kuvan. Tekijät ovat, toisin kuin Vehvilä ja Castrén, rakentaneet esityksensä ajassa etenevän

¹⁴⁷Vehvilä-Castrén 1967, 209.

tarkastelun varaan. Näin he pyrkivät välttämään "vaikeasti tajuttavia ja usein varsin keinotekoisia pitkiä asialinjoja".¹⁴⁸

Kiuasmaa ja Perälä ovat valinneet oppiennätysten ensimmäisen vaihtoehdon eli kronologisuuden esityksensä perustaksi. Muutoin he ovat samoilla linjoilla Vehvilä-Castrénin kanssa viljellessään runsaasti pikkutietoa. Kiuasmaa-Perälän oppikirjassa suositaan varsinaista tekstiä täydentäviä lukukappaleita, joiden toivotaan valottavan esillä olevia kysymyksiä. Molemmat 1960-luvun lopun oppikirjat ovat paremminkin käsikirjoja kuin lukion historian oppikirjoja. Erityisesti Kiuasmaa-Perälä ottaa uusimmat erityistutkimukset huomioon, vaikkakaan tekstissä ei mainita, mitä lähteitä on käytetty. Pääosin kuitenkin molemmat 1960-luvun oppikirjat perustavat tekstinsä edelleenkin Korhosen Suomen historian käsikirjaan.

Talvisodan käsittelyyn Kiuasmaa-Perälä käyttää peräti yhdeksän sivua. Talvisodan taustan esittelyssä mainitaan vuoden 1938 salaiset neuvottelut Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Kiuasmaa-Perälä ei sen sijaan kerro Neuvostoliiton ja länsivaltojen neuvotteluista yhteistyön aikaansaamiseksi vaan toteaa, että poliittinen kehitys näytti johtavan Neuvostoliiton ja Saksan lähentymiseen. "Ratkaisevaksi muodostui elokuussa 1939 solmittu Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimus, jonka salaisessa lisäpöytäkirjassa suoritettiin Baltian maiden jako. Sen mukaan Suomi kuului Neuvostoliiton etupiiriin ja Hitler antoi näin ollen Stalinille vapaat kädet Suomeen nähden."¹⁴⁹

Oppikirja kuvaa tarkasti Suomen ja Neuvostoliiton neuvotteluja syksyllä 1939. Kiuasmaa-Perälä korostaa, että Suomi (presidentti ja hallitus, ei yleinen mielipide) torjui päättäväisesti Neuvostoliiton tukikohtia ja rajalinnoitusten hävittämistä koskevat vaatimukset, mutta oli valmis jatkamaan neuvotteluja Suomenlahden ulkosaarien ja Kannaksen alueiden luovuttamisesta. Neuvostoliitto ei kuitenkaan enää neuvotellut vaan katkaisi yhteyden. "Suomessa luultiin jo ongelman hävinneen maitten väliltä, kunnes 26.11. Molotov syytti nootissaan Suomea pahasta välikohtauksesta. Nootin

¹⁴⁸Kiuasmaa-Perälä 1968. Kiuasmaa, Kyösti ja Perälä, Tauno, Suomen historia 2. Autonomian ajasta nykypäivään. Otava. Helsinki 1968. Takakansi.

¹⁴⁹Kiuasmaa-Perälä 1968, 131.

mukaan Suomen puolelta olisi tulitettu tykein Mainilan kylää."¹⁵⁰ Suomi lähetti vastausnootin, jossa todettiin, ettei Suomen puolelta voitu ampua rajan taakse, mutta "kun Neuvostoliiton esityksen mukaan Suomen vastausnootti osoitti vihamielisyyttä ja Suomi uhkasi Leningradin turvallisuutta, sanoi Neuvostoliitto yksipuolisesti irti hyökkäämättömyyssopimuksen."¹⁵¹ Oppikirja on todella perusteellinen, se kuvaa vielä Suomen yritystä neuvottelujen jatkamiseksi. Sodan alkaminen laitetaan selkeästi Neuvostoliiton syyksi, se sanoi irti diplomaattiset suhteet ja aamuyöstä 30.11. hyökkäsi koko rajalinjalla suomalaisia vastaan.

Ulkovallat on ensi kertaa huomioitu jo sodan alkuvaiheissa. "Suomi koetti saada vielä kosketusta neuvostohallitukseen, mutta turhaan. Samoin Molotov torjui *Yhdysvaltojen* välitystarjouksen, ja kun Skandinavian maat ilmoittivat virallisesti pysyvänsä syrjässä sodasta, maamme jäi yksin ylivoimaista vihollista vastaan."¹⁵² Yhdysvaltojen rooli tulee korostuneesti esiin. "Suomi sai jonkin verran Euroopan eri mailta ja ennen muuta *Yhdysvalloista* epävirallista apua, keräyksiin hankittuja aseita ja myös vapaaehtoisjoukkoja."¹⁵³ Kiuasmaan ja Perälän oppikirjaa ei voi ainakaan syyttää itään kallistumisesta, jos sillä tarkoitetaan amerikkalaisuuden arvostelua. Pikemminkin Kiuasmaa-Perälän teos on länteen päin kallellaan. Parhaiten Yhdysvaltojen roolin korostaminen tulee esiin talvisodan jo päätyttyä. Kiuasmaa-Perälä pohtii, miksi ylivoimainen hyökkääjä (=Neuvostoliitto) ei vienyt suunnitelmaansa loppuun vaan tyytyi Suomen valloituksen sijasta miltei yksinomaan Karjalaan. Ratkaisuna Kiuasmaa-Perälä näkee sen, ettei Stalin halunnut liiaksi kiristää maansa suhteita länsivaltoihin tuhoamalla Suomen itsenäisyyden; ennen muuta *Yhdysvallat* oli näet ollut huolestunut Suomen kohtalosta.¹⁵⁴

¹⁵⁰Kiuasmaa-Perälä 1968, 134.

¹⁵¹Ibid.

¹⁵²Kiuasmaa-Perälä 1968, 135.

¹⁵³Kiuasmaa-Perälä 1968, 136.

¹⁵⁴Kiuasmaa-Perälä 1968, 140-141.

Oppikirja huomioi Terijoen hallituksen, jonka kanssa Neuvostoliitto oli tehnyt avunantosopimuksen eikä katsonut olevansa sodassa Suomea vastaan.¹⁵⁵ Teos on tarkempi kuin Vehvilä-Castrén, välillä jopa rasittavan käsikirjanomainen.

Kiuasmaa-Perälä kuvaa aiempaa perusteellisemmin Englannin ja Ranskan osuuden talvisodassa. Ensi kertaa mainitaan, ettei maiden todellisena tavoitteena ollut Suomen auttaminen vaan maihinousu Norjaan. Vielä ei ole selvillä maiden perimmäiset tavoitteet. Yllättävää on kirjan negatiivinen suhtautuminen Ruotsiin. Tekstistä saa jopa sellaisen kuvan, että Ruotsi oli syyppä talvisodan rauhaan.¹⁵⁶ Yhdysvallat on tekijöille tärkein länsimaa, sen roolia korostetaan jatkuvasti, vaikka yhteiskunnallinen tilanne on Yhdysvaltojen vastainen Vietnamin sodan ja uusvasemmistolaisuuden nousun takia.

Oppikirja antaa talvisodan ajasta perusteellisen kuvan kotirintaman kuvauksineen kaikkineen. Kirjassa on selkeästi länsisuuntaus vallalla. Suomen toimia ei missään vaiheessa tuomita vaan koko sota laitetaan Neuvostoliiton syyksi. Talvisodan kuvaus tekstiosaltaan ei muutu 1970-luvullakaan. Ainoastaan kuvituksesta löytyy eroja ensimmäisen ja seuraavien painosten välillä. Seuraavista painoksista on poistettu kolme ensimmäisen painoksen kuvaa: "suomalainen hiihtopartio talvisessa maastossa", "vihollishyökkäys pysähtynyt Suomussalmen korpitiellä" ja "raivaustyötä uuden tilan perustamiseksi välirauhan aikana".¹⁵⁷ Näiden kuvien poistaminen merkinnee jonkinlaista myönnytystä Neuvostoliiton suuntaan, ovathan kuvat Neuvostoliiton kannalta epämieluisia.

Myös jatkosodan suhteen Kiuasmaan ja Perälän oppikirja osoittautuu aiempia oppikirjoja tarkemmaksi ja laajemmaksi. Pelkkään välirauhan ajan käsittelyyn käytetään viisi sivua. Oppikirjassa kuvataan, kuinka Neuvostoliitto sekaantui Suomen asioihin ja jopa presidentinvaaliin ilmoittamalla Neuvostoliitolle sopimattomat presidenttiehdokkaat. Oppikirjassa on selvästi vallalla ajatus, että Neuvostoliitto ajoi Suomen Saksan syyliin sekaantumalla Suomen asioihin. Kun Saksa kiinnostui

¹⁵⁵Kiuasmaa-Perälä 1968, 136.

¹⁵⁶Kiuasmaa-Perälä 1968, 138.

¹⁵⁷Kiuasmaa-Perälä 1968, 136, 137 ja 141.

Suomesta ja esitti Suomelle pyynnön järjestää *lomalaiskuljetuksia* Suomen alueen kautta, "ei haluttu tunkia tätä ainoaa yhteydenoton väylää, joka Suomella oli ulospäin".¹⁵⁸ Saksan "lomalaiskuljetuksista" esitti oppikirjan, ja Suomen historian käsikirjan, mukaan vastalauseensa vain Englanti.¹⁵⁹ Saksa ja Neuvostoliitto olivat selvittäneet suhteensa jo aiemmin.

Kiuasmaa-Perälän mukaan Suomi oli Saksan sotajärjestelyistä autuaan tietämätön. "Suomi sai vasta kesäkuussa selvyuden Saksan suunnitelmasta hyökätä Neuvostoliittoa vastaan. *Puolustusjärjestelyt* olivat vielä kesken, kun Suomessa aamulla 22.6.1941 saatiin tieto Saksan hyökkäyksestä Neuvostoliittoa vastaan. Tieto hyökkäyksestä tuli Suomelle epämiellyttävässä muodossa Hitlerin puhuessa myös 'suomalaisista aseveljistä, jotka tulevat taistelemaan perivihollistaan vastaan!'.¹⁶⁰ Oppikirjan mukaan Suomi joutui tahtomattaan uudestaan sotaan eli vaikka Suomi lähetti oikaisun Hitlerin radiopuheen johdosta ja ilmoitti pysyvänsä puolueettomana, minkä myös *Englanti* totesi, Neuvostoliitto ei uskonut Suomen puolueettomuuteen. "Kun Suomen maaperällä oli saksalaisia joukkoja ja Suomessa oli toimeenpantu liikekannallepano, katsoi Neuvostoliitto sotatilan vallitsevan maiden välillä ja suuntasi 25.6. voimakkaan ilmapommitusaallon Etelä-Suomeen. ...eduskunta totesi Suomen joutuneen uuteen sotaan Neuvostoliiton kanssa."¹⁶¹

Selvä ajopuuteoria on vallalla Kiuasmaan ja Perälän oppikirjassa, sillä se julistaa, että "Suomen ajautuminen toisen maailmansodan syövereihin osoittaa jälleen selvästi, miten pienet mahdollisuudet pikkuvaltioilla on säilyttää riippumaton ratkaisovalta suurvaltojen eturistiriidoissa."¹⁶² Neuvostoliiton pyrkimykset Suomen eristämiseen johtivat Suomen Saksan vanaveteen.

Jatkosodan kuvaus on todella tarkka, jopa Suomen juutalaiskysymys esitetään. Oppikirjassa mainitaan myös Saksan Hitlerin käskystä valmisteleva alustava Suomen miehityssuunnitelma, jonka

¹⁵⁸Kiuasmaa-Perälä 1968, 141-144.

¹⁵⁹Kiuasmaa-Perälä 1968, 144 ja Suomen historian käsikirja, 592.

¹⁶⁰Kiuasmaa-Perälä 1968, 145.

¹⁶¹Kiuasmaa-Perälä 1968, 146.

¹⁶²Ibid.

Tuomo Polvinen oli tuonut esiin vuoden 1964 tutkimuksessaan¹⁶³, mutta josta ei Suomen historian käsikirja kertonut. Uusimman tutkimuksen tulokset ovat siis päässeet oppikirjaan noin neljän vuoden viiveellä. Muutoin oppikirjan tekstin perustana on Suomen historian käsikirja. Suomi oli oppikirjan mukaan eräänlaisen myötäsotijan asemassa Saksan rintamalla ilman sitovaa sopimusta. Suomi saattoi näin ollen erillissotaansa vedoten tehdä rauhan vihollisen kanssa ilman Saksan lupaa. Saksan tavoitteena olikin puristaa Suomelta poliittinen sopimus, joka sitoisi Suomen Hitlerin Saksaan.¹⁶⁴

Jatkosodan loppuvaiheissa Saksalle sitten avautui tilaisuus sitoa Suomi tiukemmin itseensä. "Saksa päätti Suomen ahdinkoa hyväksi käyttäen tiukata siltä poliittisen sopimuksen, joka sitoisi Suomen Saksaan avustusten korvaukseksi. Kesäkuun 22. päivänä Saksan ulkoministeri von Ribbentrop saapui Suomeen ja esitti asian presidentille ja hallitukselle. Kun Suomi välttämättä tarvitsi apua voidakseen saada voimakkaasti etenevän vihollisen pysähtymään, presidentti Ryti teki *omissa nimissään* sopimuksen Saksan kanssa *sitomatta liittoon hallitusta ja eduskuntaa*. Suomesta tuli Saksan *poliittinen liittolainen* 26.6.1944."¹⁶⁵ Saksan rooli saa nyt aikaisempaa enemmän korostusta, eikä välttämättä kovin positiivisessa sävyssä.

Rauhan aikaansaamisessa ei sen sijaan enää mainita erityisesti, että Rytin eron jälkeen valittiin Mannerheim, jota ei sitoneet Saksan kanssa tehdyt sopimukset. Oppikirjassa todetaan ainoastaan, että "2.9. katkaistiin suhteet Hitlerin Saksaan".¹⁶⁶

Kiuasmaan ja Perälän oppikirjassa jatkosodasta annetaan perusteellinen kuva. Suomi joutui tahtomattaan uuteen sotaan, jossa se taisteli erillissotaansa Neuvostoliittoa vastaan. Saksasta, jonka vanaveteen Suomi ajautui, ei kirjassa anneta kovin hyvää kuvaa. Jatkosota laitetaan Saksan syyksi.

¹⁶³Polvinen 1964. Polvinen, Tuomo, Suomi suurvaltojen politiikassa 1941-44. Jatkosodan tausta. Porvoo 1964.

¹⁶⁴Kiuasmaa-Perälä 150-151.

¹⁶⁵Kiuasmaa-Perälä 1968, 153-154.

¹⁶⁶Kiuasmaa-Perälä 1968, 154.

Neuvostoliittoa kuvataan melko neutraalisti, se hyökkäsi Suomeen, koska Hitler antoi "väärää tietoa" radiopuheessaan.

Kiuasmaan ja Perälän teoksesta ilmestyi uusia painoksia 1970-luvulla, mutta tekstiosuudet jatkosodan suhteen säilyivät samanlaisina kuin ensimmäisessä painoksessa. Ainoastaan kuvituksessa on Kiuasmaa-Perälän kirjassa havaittavissa muutos. Ainoa, mutta merkittävä muutos on ensimmäisessä painoksessa esiintyneen suomalaista SS-pataljoonaa esittäneen kuvan vaihtuminen Risto Rytin kuvaan seuraavissa painoksissa. Eduskunnassa käytiin 1970-luvun alkupuolella SKDL:n johdolla keskustelua siitä, miten saksalais-suomalaisen aseveljeyden korostamisella pyrittiin lyömään kiilaa Suomen ja Neuvostoliiton väliin.¹⁶⁷ Suomalaista SS-pataljoonaa esittävä kuva korostaa saksalais-suomalaista aseveljeyttä ja oli tämän vuoksi vuonna 1973 vaihdettava neutraalimpaan Rytin kuvaan.

Uusia suomenkielisiä oppikirjoja ei ilmestynyt 1970-luvulla vaan 1960-luvun kirjoista otettiin vain uusia painoksia. Sen sijaan uusia ruotsinkielisiä lukion Suomen historian oppikirjoja ilmestyi 1970-luvulla peräti kaksi. Walter von Koskullin oppikirja ilmestyi vuonna 1970 ja Koskullin ja Folke Nybergin teos vuonna 1977. Vuoden 1977 oppikirja oli Nybergin kokonaan uudistama painos Koskullin vuoden 1970 oppikirjasta.

Koskullin *Finlands historia för gymnasiet* käsittelee talvisodan tapahtumia neljän sivun verran. Yleinen kehitys saa jonkin verran huomiota. Neuvostoliiton ja Saksan hyökkäämättömyyssopimus syntyi oppikirjan mukaan siksi, että Hitler oli nopeampi kuin länsivallat ja sai tehtyä sopimuksen Neuvostoliiton kanssa ennen Ranskaa ja Englantia. Myös salainen lisäpöytäkirja ja sen aluejaot esitellään teoksessa. Suomen ja Neuvostoliiton neuvotteluista ennen syksyä 1939 ei oppikirjassa mainita.¹⁶⁸

Varsinaisen talvisodan syttymisessä ei mainita Mainilan laukauksia, vaikka Neuvostoliitto esitetään hyökkääjäksi ja Terijoen hallituskin esitellään. Ulkovaltojen suhtautumisesta talvisotaan

¹⁶⁷Valtiopäivät 1973. Asiakirjat, viides osa. Kirj. ksm. n:o 181. Helsinki 1974.

¹⁶⁸Koskull 1970. Koskull, Walter von, *Finlands historia för gymnasiet*. Helsingfors 1970. s.

oppikirja erityisesti huomioi Ruotsin avun. Kansainliiton toimista ei sen sijaan mainita. Ranskan ja Englannin avuntarjouksen taustat esitetään tarkasti eli, että maiden todellisena tarkoituksena oli Ruotsin malmikenttien varjeleminen Saksalta.¹⁶⁹ Suomenkielisissä oppikirjoissa ei taustoja vielä käsitelty yhtä perusteellisesti, joten tässä kohtaa Koskullin teos eroaa saman ajan suomenkielisistä. Toisaalta suomenkielisissä Mainilan laukaukset mainittiin aina talvisodan syttymistä kuvattaessa.

Koskullin teoksessa välirauhan aika saa sivun verran huomiota. Oppikirjan mukaan Suomi joutui talvisodan jälkeen yhä eristetympään asemaan. Suomen ja Neuvostoliiton suhteet olivat kireät ja Suomessa pelättiin uusia vihollisuuksia. Tässä tilanteessa Suomi myöntyi Saksan pyyntöön saada kuljettaa joukkojaan Suomen läpi Pohjois-Norjaan. Suostumisella toivottiin voitettavan Saksan tuki uusia Neuvostoliiton vaatimuksia vastaan.¹⁷⁰ Jatkosodan syttymisen syynä pidetään Saksan hyökkäystä Neuvostoliittoon. Koska Suomessa oli saksalaisia joukkoja, katsoi Neuvostoliitto myös Suomen viholliseksi. Ajopuuteoria vallitsee oppikirjassa. Sen mukaan Suomella tuskin olisi ollut mahdollisuutta välttää sotaan joutumista. Oppikirja korostaa, ettei Suomi ollut liittossa Saksan kanssa vaan kävi omaa erillissotaansa, hyvityssotaansa Neuvostoliittoa vastaan. Suomi ja Saksa olivat kanssasotijoita, joilla oli omat tavoitteensa.¹⁷¹

Jatkosodan loppuvaiheita kuvataan lyhyesti, mutta tärkeimmät seikat mainiten. Kesän 1944 tiukassa tilanteessa Saksa tarjosi apuaan, jos Suomi ei tee erillisrauhaa Neuvostoliiton kanssa. Presidentti Ryti antoi lupauksen, ettei hän tai hänen nimittämänsä sopimus tee erillisrauhaa. Kun Neuvostoliiton hyökkäys saatiin pysäytettyä, presidentti Ryti, joka oli sidottu Ribbentrop-sopimukseen, erosi. Tilalle valittiin Mannerheim. Näin ollen voitiin aloittaa rauhanneuvottelut Neuvostoliiton kanssa.¹⁷² Koskullin oppikirjan kuvaus jatkosodasta on asiallinen ja neutraali. Ajopuuteoria on edelleen vallitsevana kuvauksessa.

¹⁶⁹Koskull 1970, 230-232.

¹⁷⁰Koskull 1970, 233.

¹⁷¹Koskull 1970, 234.

¹⁷²Koskull 1970, 236.

Toinen ruotsinkielinen oppikirja eli Koskullin ja Nybergin teos on talvisodan käsittelyssä Koskullin teosta tarkempi. Talvisotaa kuvataan edelleen neljän sivun verran, mutta kirjan sivukoko on suurentunut. Neuvostoliiton ja Saksan hyökkäämättömyyssopimuksen syntyä ei enää esitetä pelkästään sillä, että Hitler oli nopeampi kuin länsivallat vaan mainitaan, ettei länsivaltojen ja Neuvostoliiton sopimusta syntynyt, koska länsivallat eivät suostuneet Neuvostoliiton suuriin vaatimuksiin muun muassa Suomen ja Baltian maiden suhteen. Nyt kuvataan myös Neuvostoliiton ja Suomen neuvotteluja ennen syksyä 1939. Suomi oli uhka nimenomaan Leningradin turvallisuudelle. 1970-luvulla esitetty vaatimus Neuvostoliiton turvallisuusintressien huomioonottamisesta heijastuu jo Koskullin ja Nybergin oppikirjaan. Koska Suomessa ei suostuttu Neuvostoliiton vaatimuksiin, se teki sopimuksen Saksan kanssa. Saksa, toisin kuin länsivallat, antoi Neuvostoliitolle vapauden toimia haluamallaan tavalla reunavaltioidensa suhteen.¹⁷³

Talvisodan syyttymisen kuvauksessa on nyt mainittu Mainilan laukaukset, jonka seurauksena Neuvostoliitto irtisanoi hyökkäämättömyyssopimuksen. Neuvostoliitto esitetään oppikirjassa hyökkääjäksi. Terijoen hallitus ja sen johtaja O.W. Kuusinen on myös huomioitu kirjassa. Ulkovaltojen suhtautumisessa talvisotaan on mukana myös Kansainliiton toimet, sehän erotti Neuvostoliiton jäsenyydestään. Ruotsin apu huomioidaan erityisesti. Englannin ja Ranskan avuntarjous esitellään taustoineen. Tosin todetaan, että avuntarjous joka tapauksessa joudutti rauhantuloa, sillä Neuvostoliitto ei halunnut sotaa Ranskaa ja Englantia vastaan.¹⁷⁴

Koskullin ja Nybergin oppikirjassa on talvisodasta asiallinen esitys. Siinä on mukana sekä Mainilan laukaukset että Terijoen hallitus, joita kumpaakaan Neuvostoliitto ei hyväksynyt. Koskullin ja Nybergin teos ei eroa 1960-luvun suomenkielisistä oppikirjoista, kuten ei pahemmin vuoden 1970 Koskullin kirjakaan.

¹⁷³Koskull-Nyberg 1977. Koskull, Walter von och Nyberg, Folke, Finlands historia för gymnasiet. Borgå 1977. s. 206-207.

¹⁷⁴Koskull-Nyberg 1977, 208-210.

Jatkosodan käsittelyn suhteen löytyy Koskullin ja Koskull-Nybergin oppikirjoista eroja. Koskull-Nybergin teoksen mukaan Neuvostoliiton hyökkäyksen syynä ei ollut vain saksalaisten joukkojen olo Suomessa vaan myös Hitlerin radiopuhe, jossa Hitler sanoi suomalaisten taistelevan saksalaisten rinnalla. Edelleenkin on vallalla ajopuuteoria, Suomella ei ollut oppikirjan mukaan mahdollisuutta välttää uutta sotaa. Suomi ei ollut Saksan kanssa liitossa vaan ne olivat kanssasotijoita, joilla oli sotilaallista yhteistyötä. Suomi taisteli omaa erillissotaansa Neuvostoliittoa vastaan.¹⁷⁵ Vaikka oppikirja on ilmestynyt 1970-luvun lopulla, siinä on vallalla ajopuuteoria. Kiista Suomen tiestä jatkosotaan oli kuumimmillaan 1970-luvulla ja sekä ajopuuteorian että koskiveneteorian kannattajia löytyi. Historiankirjoihin ei mielellään otettu kiistanalaista tietoa, joten Koskullin ja Nybergin teoksessa on säilytetty 1960-luvulla hyväksyty teoria.

Jatkosodan loppuvaiheiden suhteen vuoden 1977 oppikirja ei eroa vuoden 1970 oppikirjasta. Ryti solmi Ribbentrop-sopimuksen saadakseen Saksalta apua ja "sitoi" Suomen Saksaan. Kun tilanne rintamalla helpotti, Ryti erosi ja tilalle valittiin Mannerheim.¹⁷⁶ Kummankaan roolia ei korosteta vaan asiat esitetään neutraalisti. Muutoinkin jatkosodan kuvaus on asiallinen.

1960-luvulla ilmestyneissä oppikirjoissa sotien käsittelyyn uhrattiin paljon tilaa. Sota-ajan oppikirjoissa sotatapahtumat olivat pääosassa, 1950-luvulla ryhdyttiin jo kiinnittämään enemmän huomiota sodan syihin ja erityisesti 1960-luvun oppikirjoissa sodan taustat olivat tärkeimmässä roolissa. Uusia suomenkielisiä Suomen historian oppikirjoja ei 1970-luvulla ilmestynyt, joten vaikka yhteiskunnallinen tilanne olikin neuvostomyönteinen, se ei näkynyt oppikirjojen teksteissä. Niissä oli paremminkin vallalla länsisuuntaus ja isänmaallisuus. 1960-luvulla ilmestyneissä oppikirjoissa päälähteenä oli edelleen Korhosen Suomen historian käsikirja, josta oli ilmestynyt toinen painos vuonna 1965. Vaikka uusia tutkimuksia sodista ilmestyi erityisesti 1970-luvulla, ei Vehvilä-Castrénin

¹⁷⁵Koskull-Nyberg 1977, 211.

¹⁷⁶Koskull-Nyberg 1977, 213-214.

eikä Kiuasmaa-Perälän oppikirjoihin tehty korjauksia. Ruotsinkielisissä oppikirjoissa sotia kuvattiin tiiviimmin kuin suomenkielisissä, pääasiat oli kuitenkin molemmissa käsitelty samalla tavalla.

5. UUDET TULKINNAT SODISTA 1980-LUVULLA - OPPIKIRJAT VASTAAVAT AJAN HAASTEISIIN

5.1. Kansainvälinen yhteisymmärrys ja rauha tavoitteena vuoden 1981 opetussuunnitelmassa

Opetusministeriö asetti 1970-luvun alussa kaksi komiteaa suunnittelemaan uutta lukion opetussuunnitelmaa. Opetussuunnitelmakomitea, joka koostui voittopuolisesti kasvatustieteen ja psykologian professoreista ja kouluhallinnon ylimmän tason virkamiehistä, asetettiin suorittamaan pitkäjänteistä ja periaatteellista analyysia ja suunnittelua, kun taas opetussuunnitelmatoimikunnan, joka koostui aineenopettajista, kouluhallinnon alemman tason virkamiehistä ja opettajien ammattijärjestön johtohenkilöistä, tuli lähteä vallitsevista olosuhteista ja laatia lähiajan toteutettavissa oleva opetussuunnitelma.¹⁷⁷

Lukion opetussuunnitelmatoimikuntaan kuului erityinen humanistisen ja yhteiskunnallisen sisältöalueen jaosto, jonka tehtävänä oli selvittää humanistisen ja yhteiskunnallisen sisältöalueen integraatiokysymyksiä ja valmistella aineiden oppimääräsuunnitelmia laativien jaostojen ja työryhmien työtä. Varsinaisen historian ja yhteiskuntaopin oppimääräsuunnitelmaehdotuksen laati historian ja yhteiskuntaopin työryhmä, johon kuuluivat puheenjohtajan virassa ylitarkastaja Pentti Takala, jäsenenä apulaisprofessori Ritva Aalto, lehtori Antero Heikkinen, ylitarkastaja Lauri Laurila, lehtori Tapani Lindlöf ja lehtori Antti-Jukka Oksanen. Asiantuntijoina työryhmä käytti professori Keijo Korhosta ja apulaisprofessori Pekka Suvantoa.

Työryhmän jäsenistä Pentti Takala toimi kouluhallituksessa yhteiskunnallisten aineiden tarkastajana, Antero Heikkinen Joensuun yliopistossa lehtorina ja Tapani Lindlöf Joensuun normaalikoulussa

¹⁷⁷Lehikoinen 1990, 191.

historian lehtorina. Myöhemmin 1970-luvulla Heikkinen ja Lindlöf osallistuivat yhdessä lukion historian oppikirjan laatimiseen, joten heitä voi pitää historian ja yhteiskuntaopin asiantuntijoina. Apulaisprofessori Ritva Aallon alaa oli nuorisotutkimus, Lauri Laurila toimi kouluhallituksessa yhteiskunnallisten aineiden parissa ja Antti-Jukka Oksanen oli myös historian ja yhteiskuntaopin asiantuntijoita. Oksanen toimi Kleion toimittaja ja osallistui myöhemmin yläasteen oppikirjojen laadintaan.

Työryhmän käyttämistä asiantuntijoista Keijo Korhonen toimi Helsingin yliopiston poliittisen historian professorina ja tunnustautui "riippumattomaksi keskustalaiseksi".¹⁷⁸ Korhosta voi pitää presidentti Kekkonen takuumiehenä tässä ryhmässä. Pekka Suvanto ei sen sijaan tunnustaudu poliittisesti sitoutuneeksi. Hän toimi Helsingin yliopistossa yleisen historian professorina.

Lukion opetussuunnitelmatoimikunta sai mietintönsä valmiiksi vuonna 1977. Melko pitkälti mietinnön pohjalta valmisteltu, syksyllä 1982 käyttöön otettu historian ja yhteiskuntaopin uusi opetussuunnitelma poikkesi eräin osin aikaisemmasta, vuoden 1963 opetussuunnitelmasta. Lukiosta oli tullut kurssimuotoinen. Oppimääräsuunnitelma oli rakennettu peruskoulun tapahtumahistoriallisesti painottuneen opetussuunnitelman pohjalle, ja se pyrki ongelmakeskeiseen käsittelyyn ja kokonaisuuksien analysointiin. Opiskelun ja opetuksen kohteiksi tulivat painotetusti historialliset muutosprosessit, joita tarkasteltiin pitkin aikavälein. Uudessa opetussuunnitelmassa kiinnitettiin erityistä huomiota kronologiaan ja eri ilmiöiden vertailuun, toisin kuin vuoden 1963 opetussuunnitelmassa.¹⁷⁹

Opetussuunnitelmassa määriteltiin taidollisten ja tiedollisten tavoitteiden lisäksi vielä asennetaivoitteet, joiden mukaan oppilaan tuli omaksua YK:n ihmisoikeuksien julistukseen pohjaavan, inhimillisiä oikeuksia ja omantunnonvakaumusta kunnioittavan sekä toisinajatteleviin suvaitsevaisesti suhtautuvan elämänasenteen. Tärkeää oli myös, että oppilas kykeni toimintaan tasa-arvon, kansain-

¹⁷⁸Kuka kukin on 1992.

¹⁷⁹Lukion kurssimuotoinen oppimäärä ja oppimääräsuunnitelma. Lukion historian ja yhteiskuntaopin kurssimuotoinen oppimäärä. Kouluhallitus 1981. s. 7-10.

välisen yhteisymmärryksen ja rauhan puolesta.¹⁸⁰ Edellisessä on selkeästi havaittavissa 1970-luvun, sodanvastaisuuden aikakauden, vaikutuksia eikä ihme, sillä saihan lukion opetussuunnitelmatoimikunta mietintönsä valmiiksi juuri 1970-luvun lopulla.

Ajallinen painopiste uudessa opetussuunnitelmassa siirtyi yhä enemmän uusimpaan aikaan. Tuli pyrkiä siihen, että itsenäisyyden ajan käsittelyyn varattaisiin ainakin 60 prosenttia käytettävissä olevasta ajasta. Mitä taas tulee opetuksen sisältöön talvi- ja jatkosodan suhteen, tuli Suomen kehitys liittää kansainväliseen kehitykseen. Opetussuunnitelman mainitsemia tärkeitä kohtia olivat Suomen aseman vaikeutuminen jännityksen kiristyessä Euroopassa, sotavuodet ja sodasta irtaantuminen.¹⁸¹ Huomion kiinnittäminen Suomen aseman vaikeutumiseen heijasteli aikakauden tarpeita. Suhteet itään olivat herkät ja talvisota edelleenkin arka asia Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Talvisodan taustoihin tulisi kiinnittää paljon huomiota, jotta voitaisiin ymmärtää molempia osapuolia. Huomion kiinnittäminen juuri sodasta irtaantumiseen voisi sen sijaan korostaa Suomen erillisyyttä liitoista kautta aikojen, ehkä sen kautta haluttiin saada tukea Suomen puolueettomuudelle. Tai ehkäpä Rytin ansiot sodasta irtaantumisesta haluttiin tunnustaa.

5.2. Herkät idänsuhteet pääosassa 1980-luvun oppikirjoissa

Talvisota aiheutti edelleen 1970-luvulla erimielisyyksiä Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Neuvostoliiton virallisen historiankirjat “unohtivat” Terijoen hallituksen ja Mainilan laukauksien todellinen tausta salattiin. Suomalainen lehdistö varoi syyttämästä Staliniä talvisodan syttymisestä ja oppikirjantekijöitäkin kehoitettiin ottamaan huomioon herkät idänsuhteet. Suomen ja Neuvostoliiton vuonna 1973 aloittamat oppikirjaseminaarit toimivat väylänä oppikirjantekijöille. Oppikirjaseminaarit osuivatkin hyvään paikkaan, sillä oppikirjoja oltiin uudistamassa uuden lukion synnyn takia muutenkin.

¹⁸⁰Lukion kurssimuotoinen oppimäärä ja oppimääräsuunnitelma, 2.

¹⁸¹Lukion kurssimuotoinen oppimäärä ja oppimääräsuunnitelma, 25-26.

Ensimmäisenä talvi- ja jatkosotaa käsittelevistä oppikirjoista ehätti kilpailuun Gummeruksen Lukion historia 6. Se ilmestyi jo vuonna 1980 ja hyväksyttiin kouluhallituksessa oppikirjaa korvavaksi kokeilumonisteeksi. Koska 1980-luvulla ilmestyi kaikkiaan viisi uutta oppikirjaa, joista tehtiin vielä korjattuja uusintapainoksiakin, tullaan muita oppikirjoja vertaamaan Gummeruksen Lukion historiaan toiston välttämiseksi.

Gummeruksen oppikirja oli tarkoitettu historian kurssimaiseen opetukseen, vaikei kurssimuotoista opetussuunnitelmaa ollutkaan vielä hyväksytty. Lukion historian tekijöiksi tuli työryhmä, johon kuuluivat Helsingin yliopiston historian didaktiikan lehtori Sirkka Ahonen, Joensuun yliopiston Suomen historian apulaisprofessori Antero Heikkinen, Joensuun normaalikoulun historian lehtori Tapani Lindlöf, Joensuun yliopiston yleisen historian vs. professori Seppo Rytönen sekä Helsingin yhtenäiskoulun rehtori Sakari Tiainen. Tekijöistähän Heikkinen ja Lindlöf olivat olleet mukana myös 1970-luvun opetussuunnitelmatoimikunnassa. Työryhmästä löytyi sekä yliopistotasoista tietämystä että koulukokemusta.

Ahosen ja kumppaneiden oppikirjassa talvisodan ja sen taustan käsittelyyn on kiinnitetty huomiota kuuden sivun verran. Varsinainen talvisota käsitellään reilussa kahdessa sivussa, loput sivut käytetään sodan syiden selvittelyyn. Tekijät ovatkin huomauttaneet saatesanoissaan, että sotien kuvauksessa on päähuomio kiinnitetty sotien poliittis-yhteiskunnalliseen puoleen, jolloin varsinaisten sotatapahtumien selvittely jää oppituntien varaan.¹⁸² Muissakin 1980-luvun oppikirjoissa on selvä muutos entiseen, tapahtumahistorialle ei enää anneta niin suurta merkitystä kuin aiemmin.

Talvisodan taustassa kiinnitetään paljon huomiota yleiseen kehitykseen. Erityisesti selitetään Neuvostoliiton ja Saksan hyökkäämättömyyssopimuksen syntyä. Neuvostoliittohan oli esittänyt vuoden 1975 oppikirjaseminaarissa vastalauseensa sille, että Suomen oppikirjoissa esitettiin Saksan ja Neuvostoliiton välillä olleen salainen etupiiriasiakirja.¹⁸³ Kouluhallitus oli vastalauseesta huoles-

¹⁸²Ahonen & kumpp. 1980, 8.

¹⁸³OhA. Kouluhallitus. Seminaariraportit. Suomalais-neuvostoliittolainen opetusalan edustajien neljäs seminaari Helsingissä 8.-16.12.1975. s. 98-99.

tuneena tiedustellut Helsingin yliopiston poliittisen historian laitokselta tietoja asiakirjan paikkansa pitävyydestä. Poliittisen historian laitos piti asiakirjaa aitona eikä ehdottanut kohdan poistamista nykyisistä oppikirjoista. Vastauksessa kuitenkin todettiin, että "mikäli asiakirjaan liittyviä tulkintavastakohtaisuuksia vastedes ilmestyvissä oppikirjoissa halutaan lieventää ja tapahtumien taustaa selventää, olisi pyrittävä valaisemaan vuoden 1939 Ribbentrop-sopimukseen johtanutta suurpoliittista kehitystä tarkemmin ja erityisesti vastaamaan kysymykseen, mistä syistä Neuvostoliitto päätti tehdä sopimuksen Saksan eikä länsivaltojen kanssa."¹⁸⁴ Ahosen ja kumppaneiden oppikirjassa on selvästi havaittavissa Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen antaman ohjeen huomioiminen.

Talvisotaan johtaneessa kehityksessä kuvataan tarkasti Suomen ja Neuvostoliiton neuvottelut sekä 1938 että 1939. Yksittäiset henkilöt nousevat oppikirjassa toimijoiksi. Oppikirjassa ei kuitenkaan unohdeta yleistä mielipidettä vaan se nousee tärkeään rooliin talvisodan syitä etsittäessä. Yleinen mielipide ei olisi hyväksynyt laajoja aluevaihtoja, joten periaatteessa talvisotaa ei olisi voitu välttää.

Varsinaisen talvisodan alku esitetään oppikirjassa näin: "Neuvostoliitto syytti 26.11.1939 Suomea Mainilan kylän tulittamisesta tykistöllä. Suomi kielsi ammutun, ja esitti neuvotteluja molemminpuolisesta vetäytymisestä. Neuvostoliitto sanoi hyökkäämättömyyssopimuksen irti *jatkaen keskusteluja* 30.11. Helsingin pommituksella. Suomen hallitus totesi maan joutuneen sotaan."¹⁸⁵ Mainilan laukaukset mainitaan ja reilusti esitetään Neuvostoliitto sodan aloittajaksi. Ironiaakin on mukana.

Terijoen hallitus on mukana talvisodan kuvauksessa. "Neuvostohallitus, jonka oli vaikea selittää hyökkäystä Suomea vastaan niin kotimaassa kuin ulkomaillakin, teki yhteistyösopimuksen suomalaisista emigranteista kokoonpannun Terijoen hallituksen kanssa. Sen väitettiin edustavan Suomea,

¹⁸⁴OhA. Kouluhallitus. Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat 1305 /050 1976.

¹⁸⁵Ahonen & kumpp. 1980, 117.

joten neuvottelut Rytin hallituksen kanssa olivat tarpeettomia."¹⁸⁶ Terijoen hallitushan oli yksi suomalaisten toimintaan ja mielialoihin toisen maailmansodan aikana vaikuttaneita tekijöitä eikä sen mainitsematta jättäminen olisi antanut kovin vakuuttavaa kuvaa tekijöistä.

Ulkovaltojen suhtautumisessa talvisotaan nostetaan jälleen Ruotsi etusijalle, Yhdysvaltojen toimintaa ei edes mainita. Myös Saksan rooli tuodaan ensimmäistä kertaa esille. "Eniten ulkomaista apua saatiin Ruotsista. Saksa varoi ärsyttämästä Neuvostoliittoa näkyvällä sotilasavulla Suomelle."¹⁸⁷ Kansainliiton toimintaa ei sen sijaan mainita ollenkaan. Ranskan ja Englannin toiminta esitetään aiemmista suomenkielisistä oppikirjoista poiketen. Nyt huomioidaan Nevakiven ja kumppaneiden 1970-luvun alun tutkimukset ja puretaan yksi talvisodan myytti eli se, että Englannilla ja Ranskalla oli omat tarkoituksensa eivätkä ne olisi tulleet pelkästään Suomea auttamaan. Kiuasmaa-Perälä oli jo vähän jäljillä, mutta ei vielä selittänyt avuntarjouksen koko taustaa. Ruotsinkielisissä 1970-luvun oppikirjoissa myytti oli sen sijaan jo purettu ja avuntarjouksen taustat esitetty.¹⁸⁸

Jatkosodan suhteen Sirkka Ahosen ja kumppaneiden oppikirjassa kiinnitetään aikaisempaa enemmän huomiota välirauhan aikaan, kuten muissakin 1980-luvun oppikirjoissa. Oppikirjassa ei ole otettu huomioon Neuvostoliiton "toivomusta" siitä, ettei välirauha-nimitystä käytettäisi. Välirauhan ajan kehityksessä oppikirja kuvaa, kuinka Suomi tietoisesti lähestyi Saksaa eli ajopuuteoria hylätään. Oppikirjassa esitetäänkin, että "suomalaisten kehitelemä ajopuuteoria, jonka mukaan maa oli joutunut jatkosotaan suurvaltapolitiikan passiivisena pelinappulana, romutettiin täysin, kun Suomen ja Saksan neuvotteluja valaisevat arkistolähteet tulivat 1970-luvulla tutkijoiden käyttöön".¹⁸⁹ 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa on oppikirjoissa selvästi havaittavissa murros, siirtyminen ajopuuteoriasta koskiveneteoriaan.

¹⁸⁶Ahonen & kumpp. 1980, 117.

¹⁸⁷Ahonen & kumpp. 1980, 118.

¹⁸⁸Koskull 1970, 232 ja Koskull-Nyberg 1977, 208-210.

¹⁸⁹Ahonen & kumpp. 1980, 121-122.

Oppikirjassa ei enää mainita, että jatkosota oli puolustussotaa. Sen sijaan esitetään, että Suomi halusi saada uuden sodan näyttämään puolustussodalta ja siksi Suomi saattoi liittyä sotaan vasta Neuvostoliiton aloitettua sotatoimet. Näin vältettäisiin huonoon valoon joutuminen länsimaiden silmissä.¹⁹⁰

Jatkosodan esitys on tarkka, myös aivan uusia asioita tulee esille. Suomen liittyminen Neuvostoliiton vastaiseen antikomintern-sopimukseen mainitaan, mutta myös rintamakarkuruus ja vuonna 1943 syntynyt julkinen rauhanoppositio. Sodasta irtautuminen esitetään aiempaa tarkemmin, kuten myös vuoden 1981 opetussuunnitelmassa kehoitettiin. "Saadakseen vaikeassa tilanteessa apua Saksalta presidentti Rytin oli allekirjoitettava Saksan kanssa *liittosopimus*. Se velvoitti Suomen taistelemaan Saksan rinnalla loppuun saakka."¹⁹¹ Venäläisten hyökkäys saatiin pysäytettyä, mutta "Neuvostoliiton menestyksellä oli vaikutusta. Suomen oli valmistauduttava rauhaan, jota toivottiin sekä etulinjassa että kotirintamalla. Ryti erosi ja presidentiksi tuli Mannerheim. Saksalle annettu lupaus ei sitonut häntä eikä uutta hallitusta. Uuden presidentin *arvovalta* helpotti myös oikeiston mukautumista rauhaan."¹⁹² Nyt aiemmista oppikirjoista poiketen korostetaan, että rauhaa haluttiin, mutta toisaalta esitetään, että erityisesti oikeiston oli vaikea hyväksyä rauhaa. Mannerheimia ei kuitenkaan oikeistokaan vastustanut.

Oppikirjan lähdeveksina mainitaan Huttusen Kansakunnan historia 7, joka ilmestyi vuonna 1974 sekä Rasilan, Jutikkalan ja Kulhan Suomen poliittinen historia 1809-1975, toinen osa, joka ilmestyi vuonna 1977. Sotien osuus on kirjoitettu uusimpien, yleisteoksiksi katsottavien teosten pohjalta. Talvisodan esitys on asiallinen eikä edelleenkaan ole havaittavissa tietojen vääristelyä Neuvostoliiton hyväksi. Myös jatkosodan esitys noudattaa samaa linjaa. Erona aiempien vuosikymmenien oppikirjoihin on nyt ajopuuteoria hylätty. Ahosen ja kumppaneiden kirjassa Suomi tietoisesti hakeutui

¹⁹⁰Ahonen & kumpp. 1980, 121.

¹⁹¹Ahonen & kumpp. 1980, 124-125.

¹⁹²Ahonen & kumpp. 1980, 126.

uuteen sotaan. Sodasta irtautuminen ja rauhaan pyrkiminen rauhanoppositioineen korostuu toisin kuin ennen, rauhankasvatusthan oli tullut uudeksi tavoitteeksi vuoden 1981 opetussuunnitelmassa.

Ahosen ja kumppaneiden kirjan toinen, uudistettu painos ilmestyi vuonna 1984. Kustantamoksi oli tullut Kunnallispaino, mutta muutoin ei paljon muutoksia ollut tapahtunut. Tekijät olivat samoja eikä tekstikään ollut radikaalisti muuttunut. Kirja sai kouluhallitukselta hyväksynnän 18.1.1984 käytettäväksi oppikirjaa korvaavana kokeilupainoksena lukuvuosina 1984-85, 1985-86 ja 1986-87.

Mielenkiintoisena erona ensimmäiseen painokseen on toiseen painokseen lisätty Leningradin tärkeys Neuvostoliitolle. "Neuvostoliiton pyrkimyksenä oli estää Leningradin puolustukselle tärkeitä Suomenlahden alueita luisumasta Saksan valvontaan."¹⁹³ Tämä on tärkeä kohta, koska Leningradin tärkeyden korostaminen merkitsee Neuvostoliiton turvallisuusintressien huomioonottamista ja samalla Neuvostoliiton toimien ymmärtämistä talvisodan suhteen. Aikakausi itsessään vaati Neuvostoliiton ymmärtämistä, jotta suhteet olisivat pysyneet hyvinä. Ehkä ensimmäinen painos oli saanut moitteita, koska siinä ei ymmärretty Neuvostoliiton turvallisuustarpeita kylliksi. Joka tapauksessa, toiseen painokseen ymmärtämystä on lisätty.

Jatkosodan suhteen ainoana huomattavana erona on toiseen painokseen lisätty maininta suomalaisesta SS-pataljoonasta. "Suomalainen SS-pataljoona osallistui saksalaisten hyökkäykseen Kaukasukselle."¹⁹⁴ Miksi edellinen on lisätty tekstiin? Uuden koskiveneteorian mukaisesti Suomen katsottiin tietoisesti hakeutuneen Saksan yhteyteen ja sitä kautta uuteen sotaan. Maininta suomalaisen SS-pataljoonan osallistumisesta hyökkäykseen pelkästään Saksan intresseihin kuuluvalla alueella on yksi osoitus Suomen halusta saada Saksa tuekseen.

Ahoselta ja kumppaneilta ilmestyi vielä kolmas oppikirja nimellä Lukion historia 6. Teos hyväksyttiin kouluhallituksessa 27.2.1989 oppikirjaa korvaavaksi kokeilupainokseksi. Tämän vuonna 1989 ilmestyneen kirjan kustantajaksi oli tullut Otava, mutta muutoin kirja ei ollut muuttu-

¹⁹³Ahonen & kumpp. 1984, 111.

¹⁹⁴Ahonen & kumpp. 1984 ja 1989, 123.

nut. Etusivulla todettiin, että tämän painoksen rinnalla voitiin käyttää myös Kunnallispainon kustantamia teoksia.

Vuonna 1983 ilmestyi Kustannuskiilan Muuttuva maailma -kirjasarjan itsenäisen Suomen historian osuus. Tekijöinä työryhmässä olivat Seppo Hannula, Aimo Mäkelä, Risto Peltovuori ja Heikki Ylikangas. Peltovuori kirjoitti oppikirjaan talvi- ja jatkosotaa käsittelevän osuuden, koska hän oli aiheeseen parhaiten perehtynyt. Kouluhallitus hyväksyi teoksen 17.12.1982 oppikirjaa korvaavaksi kokeilumonisteeksi lukuvuosiksi 1983-84 ja 1984-85. Se säilyi kuitenkin hyväksytyjen luettelossa koko 1980-luvun.

Talvisodan käsittelyyn kirjassa on käytetty reilut kymmenen sivua. Ajalle tyypillisesti sotaan johtanutta kehitystä käsitellään peräti neljän sivun verran. Käsittely on samanlainen kuin Ahosen ja kumppaneiden oppikirjassa. Neuvostoliiton ja Saksan sopimuksen tausta tuodaan tarkasti esiin, kuten Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen ohjeissa Ribbentrop-sopimuksen suhteen esitettiin. Suomen ja Neuvostoliiton neuvotteluissa kiinnitetään huomiota Neuvostoliiton turvallisuusintresseihin, kuten tuolloin oli tapana tehdä. "Suomi oli Neuvostoliiton kokonaisratkaisuisia luonnollisesti vähäinen osa, mutta Leningradin turvallisuuden vuoksi merkittävä."¹⁹⁵ Koska suhteet itään olivat herkät, Neuvostoliittoa haluttiin ärsyttää mahdollisimman vähän.

Sotaan johtaneessa kehityksessä otetaan uutena puolena esiin se, ettei Suomen ja Neuvostoliiton välillä vallinnut epäluuloisuus koko ajan 1930-luvulla vaan 30-luvun lopulla oli pieni suojasään aika. Nimenomaan Holsti nostetaan esiin lämpimien suhteiden luojana. Koska Holsti joutui eroamaan ja tilalle tuli "neuvostovastainen" Erkko, suhteet viilenivät jälleen eikä talvisodan kenties ehkäisevää sopimusta saatu aikaan.¹⁹⁶ Pientä Suomen syyttämistä talvisodan alkamisesta voi havaita.

Oppikirjan mukaan Suomen taipumattomuus oli Neuvostoliitolle yllätys, mikä saattoi sen yllättävään asemaan. "Neuvostoideologiaan oli mahdoton sovittaa hyökkäyssotaa, koska puna-armeijan piti marssia toiseen maahan vapauttajana. Siksi uhkavaatimus Suomelle ei tullut kysymyk-

¹⁹⁵Hannula & kumpp. 1983, 126.

¹⁹⁶Hannula & kumpp. 1983, 126-127.

seenkään. Suomessa piti näennäisesti käyttämän proletariaatin vapaustaistelu."¹⁹⁷ Kirja esittää taustaa sekä Mainilan laukauksille että Terijoen hallitukselle. Mainilan laukaukset kuvataankin seuraavaksi, jonka jälkeen "Neuvostoliiton sotavoimat aloittivat vastoin Suomen hallituksen odotuksia hyökkäyksen 30.11.1939."¹⁹⁸

Talvisodan käsittelyssä oppikirja eroaa Ahosen ja kumppaneiden sekä myös muista 1980-luvun teoksista, sillä siinä käsitellään paljon myös varsinaisia sotatapahtumia. Kirjassa on jaettu talvisodan sotatapahtumien ja poliittisten tapahtumien käsittely eri kohtiin. Poliittisissa tapahtumissa tuodaan aristelematta esiin Terijoen hallitus ja sen rooli. "Sodan alkaessa Neuvostoliiton hallitus ei halunnut olla missään tekemisissä Suomen eduskunnan luottamusta nauttivan Risto Rytin hallituksen kanssa, vaan tunnusti Suomen hallitukseksi vain Neuvostoliitossa asetetun O.W. Kuusisen johtaman ns. Terijoen hallituksen. Sen kanssa Neuvostoliitto teki alueluovutus- ym. sopimuksia."¹⁹⁹

Ulkovaltojen suhtautumista Hannulan ja kumppaneiden oppikirja tarkentaa Ahosen ja kumppaneiden kuvauksesta. "Virallisesti Saksa osoitti ymmärtämystä NL:n strategisia tavoitteita kohtaan eikä tukenut Suomea, mutta se salli Ruotsin auttaa ja myös ostaa aseita Saksasta."²⁰⁰ Oppikirja kuvaa myös Ruotsin asenteen kylmenemistä, kun siellä oivallettiin, ettei sota leviä Ruotsiin. Iso-Britannian ja Ranskan auttamishalun taustat esitetään selkeästi. Ranskassa hallitus halusi parantaa omaa asemaansa ottamalla huomioon yleisen mielipiteen voimakkaan suomalaisystävällisyyden.²⁰¹

Hannulan ja kumppaneiden oppikirjassa talvisodan kuvaus on laaja ja suhteellisen neutraali. Talvisotaan johtaneessa kehityksessä on havaittavissa ajalle tyypillistä Neuvostoliiton ymmärtämistä, kuten Ahosen ja kumppaneidenkin kirjassa.

Jatkosotaa Hannulan ja kumppaneiden oppikirja kuvaa 1980-luvun oppikirjoista tarkimmin ja perusteellisimmin. Edelleenkin käytetään nimitystä välirauha Neuvostoliiton vastalauseista huolimatt-

¹⁹⁷Hannula & kumpp. 1983, 129.

¹⁹⁸Ibid.

¹⁹⁹Hannula & kumpp. 1983, 135.

²⁰⁰Hannula & kumpp. 1983, 136.

²⁰¹Ibid.

ta. Väli rauhan aika esitetään lähes samoin kuin Ahosen ja kumppaneiden oppikirjassa. Suomalaisen SS-pataljoonan taustatkin selvitetään, suomalaiset halusivat lähentyä saksalaisia sallimalla heidän värvätä Suomesta pataljoonan SS-miehiä.²⁰² Suomalaiset olivat siis valmiita tekemään lähes mitä vain, jotta Saksa tulisi Suomen tueksi Neuvostoliittoa vastaan.

Oppikirjan mukaan Saksa teki toukokuun lopulla 1941 tarjouksen sotilaallisesta avusta. Tarjous ei johtanut sopimukseen, mutta kummankin maan sotilaspiirit valmistelivat yhteisen operaatiosuunnitelman. Presidentin sotilaskäskyllä Pohjois-Suomeen sijoitetut joukot alistettiin saksalaisten komennukseen.²⁰³ Ajopuuteoria on siis selkeästi hylätty. Suomi valmisteli uutta sotaa Saksan rinnalla.

Hannulan ja kumppaneiden oppikirja on Ahosen teosta tarkempi. Oppikirjassa esitetään, kuinka Suomi julistautui puolueettomaksi Saksan aloitettua hyökkäyksensä Neuvostoliittoon. "Julistuksen uskottavuus oli kyseenalainen Suomen ja Saksan sopimusten vuoksi ja siksi, että *Turun saaristoon* oli jo paljon ennen sodan aloittamista saapunut saksalaisia sotilaslaivoja suorittamaan miinoitusta."²⁰⁴ Hitlerin radiopuheesta ei sen sijaan ole mainintaa. Varsinainen jatkosota alkoi, kun Neuvostoliitto pommitti Suomen kaupunkeja. Neuvostoliittoa ei kuitenkaan esitetä hyökkääjäksi, sillä Suomi oli antanut saksalaisille lentokoneille luvan käyttää Suomen kenttiä. Oppikirjasta huomaa, että kirjoittaja Peltovuori on perehtynyt juuri Suomen ja Saksan suhteisiin, niin tarkasti ne esitetään.

Oppikirjassa on myös Ahosen kirjasta poiketen pohdintaa siitä, olisiko Suomi voinut välttää sotaan joutumisen. Jos Suomen ja Neuvostoliiton välille olisi syntynyt luja luottamus, olisi asia saattanut ratketa toisin. Teoksessa myös pohditaan, olisiko Suomesta, ellei se olisi ollut yhteistoiminnassa Saksan kanssa, tehty Saksan satelliitti kuten monesta muustakin maasta ja pakotettu se sotimaan Saksan kanssa ilman omaa poliittista päätösvaltaa ja ehkä omaa hallitustakin. Vastauksia

²⁰²Hannula & kumpp. 1983, 138-139.

²⁰³Hannula & kumpp. 1983, 139.

²⁰⁴Ibid.

pohdintoihin ei kuitenkaan anneta vaan esitetään, että tutkijoilla on hyvin erilaisia käsityksiä.²⁰⁵ Edellisissä pohdinnoissa otetaan selkeästi huomioon erityisesti 1970-luvulla vallinnut kiistely Suomen tiestä jatkosotaan.

Myös Hannulan ja kumppaneiden oppikirjassa huomioidaan uusia asioita, kuten juuri rauhanoppositioiden syntyminen. Sodasta irtautumiseen kiinnitetään opetussuunnitelman mukaisesta paljon huomiota. "Kesällä 1944 Neuvostoliitto päätti näyttää Suomelle, että sen armeija voi vallata maan. Sotilaallisen tilanteen ollessa kriittinen tiedusteltiin jälleen NL:lta rauhanehtoja. Vastaukseksi saatiin ehdottoman antautumisen vaatimus. Samaan aikaan saapui Helsinkiin Saksan ulkoministeri von Ribbentrop tarjoamaan sopimusta. Siinä Suomelle tarjottiin aseapua, ellei Suomi tee erillisrauhaa. Ribbentrop suostui siihen, että varsinainen *valtiosopimus* korvattiin presidentti Rytin henkilökohtaisella kirjeellä Hitlerille."²⁰⁶ Kun Suomi sai sotilaallisen tilanteen Kannaksella vakiintumaan, erosi Ryti presidentin tehtävistään ja "Suomi vapautui sitoumuksistaan Saksalle." Uudeksi presidentiksi valittiin ylipäällikkö Mannerheim.²⁰⁷ Oppikirja ei korosta Mannerheimin arvovaltaa eikä muutenkaan kuvaa rauhanteon vaikeutta erityisesti oikeistolle kuten Ahosen ja kumppaneiden kirja. Muutoin jatkosodan kuvaukset noudattelevat samanlaista asiallista linjaa.

Vuonna 1983 ilmestyi myös toinen uusi oppikirja eli Matti J. Castrénin ja Veikko Huttusen Uuden lukion historia 3a. Kouluhallitus hyväksyi teoksen oppikirjaa korvaavaksi kokeilumonisteeksi lukuvuodeksi 1983-84. Oppikirjantekijöitä on perinteiseen tapaan vain kaksi, jo ennestään tuttu Castrén ja uudempi tuttavuus Huttunen. Tosin Veikko Huttunenkin oli jo kunnostautunut oppikirjantekijänä, mutta lähinnä yläasteen oppikirjojen. Yläasteen oppikirjoja hän oli tehnyt lähinnä Kai R. Lehtosen kanssa. Huttunen ei kuitenkaan jäänyt pelkästään oppikirjojen tekijäksi vaan hän kirjoitti myös kaksi osaa Kansakunnan historiaa, osat kuusi ja seitsemän. Molemmat tekijät olivat siis kokeneita oppikirjantekijöitä ja historioitsijoita.

²⁰⁵Hannula & kumpp. 1983, 139.

²⁰⁶Hannula & kumpp. 1983, 144.

²⁰⁷Hannula & kumpp. 1983, 145.

Castrénin ja Huttusen oppikirjan rakenne eroaa edellisistä oppikirjoista, sillä siinä käytetään tiivistelmiä ja lisätekstialueita varsinaisen tekstin lomassa. Aluksi on tiivistelmä Suomi toisessa maailmansodassa, jossa käydään lyhyesti läpi koko sodan kulku Suomen osalta. Varsinainen teksti alkaa sotien taustan käsittelyllä, talvisotaa ja siihen johtanutta kehitystä käsitellään ainoastaan noin kolmen sivun verran.

Myös Castrénin ja Huttusen oppikirjan sisältö eroaa Ahosen ja kumppaneiden teoksesta. Varsinaisessa tekstissä asioita kuvataan jatkuvasti Neuvostoliiton näkökulmasta ja sen tarpeet huomioiden. Suomi esitetään Neuvostoliiton tarpeita ymmärtämättömäksi. "Neuvostoliitossa katsottiin, että *vihamielinen Suomi muodosti riskin Leningradin turvallisuudelle*. Pelättiin ja uskottiin, että Suomi voisi antaa alueensa Neuvostoliittoon hyökkäävän suurvallan käyttöön. Näitä epäilyjä lisäsivät puheet Suur-Suomen luomisesta ja Itä-Karjalan valloittamisesta. Saksan laajentaessa alueitaan Neuvostoliitto pyrki luomaan pitkin länsirajaansa turvavyöhykkeen Saksaa vastaan. Se halusi tukikohtia Suomesta. Suomalaiset puolestaan pitivät puheita Leningradin turvallisuudentarpeesta liioiteltuina."²⁰⁸

Castrénin ja Huttusen oppikirja eroaa muutoinkin Ahosen ja kumppaneiden oppikirjasta, sillä länsivaltojen ja Neuvostoliiton neuvotteluyrityksistä ei mainita ja muutenkin yleinen kehitys jää vähälle huomiolle. Neuvostoliiton ja Saksan välisen sopimuksen syntysyynä esitetään lähinnä se, etteivät Neuvostoliiton ja Suomen neuvottelut keväällä 1939 onnistuneet. Suomi ei tehnyt myönnytyksiä, koska "*rauhanomaista rinnakkaiselo*, jota kommunististen ja kapitalististen maiden välillä on harrastettu toisen maailmansodan jälkeen, *ei tuolloin vielä pidetty mahdollisena*."²⁰⁹ Sopimuksella Saksan kanssa Neuvostoliitto sai paitsi haluamansa turvavyöhykkeen, myös aikaa varustautua, joten sen tekeminen kannatti.

²⁰⁸Castrén-Huttunen 1983, 101 ja 102.

²⁰⁹Castrén-Huttunen 1983, 102.

Varsinainen talvisota syttyi, koska Suomi oli taipumaton aluevaatimusten suhteen. "Neuvostoliitto oli tuskin odottanut, että pieni, yksin oleva valtio torjuisi suurvallan *vähäisinä* pitämät aluevaatimukset."²¹⁰ Taas korostuu melko lailla Neuvostoliittoa ymmärtävä asenne. "Neuvottelutien tukkeuttua Neuvostoliitto päätti käyttää sotilaallisia pakotteita. Marraskuun lopussa 1939 se sanoi irti 1932 solmitun hyökkäämättömyyssopimuksen ja 30.11.1939 aloitti sotatoimet."²¹¹ Mainilan laukauksia ei mainita ollenkaan, ei edes lisätekstissä. Tähän asti Mainilan laukaukset on esitetty Neuvostoliiton hyökkäyksen syynä lähes joka oppikirjassa. Mikä on ollut syynä, ettei niitä nyt ole mukana? Neuvostoliitto ei tosin tunnustanut vielä 1980-luvullakaan ampuneensa Mainilan laukauksia, joten Castrénin ja Huttusen teoksesta voi havaita nöyristelyä itänaapurin suuntaan.

Itse talvisodan kuvaus on tähänastisista oppikirjoista selvästi lyhin. Edelleenkin kuvausta jatketaan Neuvostoliiton kanta huomioiden. Yleensä muissa oppikirjoissa on korostettu, että Suomi oli sotaan valmistautumaton, mutta Castrén-Huttunen aloittaa talvisotakuvauksensa esittämällä, että Neuvostoliitto lähti talvisotaan melko valmistautumattomana.²¹² Terijoen hallituksesta ei oppikirjassa mainita sanallakaan, vaikka sekin oli olennainen osa "talvisodan hengen" muodostajaa. Neuvostoliittolaisissa historiateoksissahan ei myöskään ollut Terijoen hallituksesta mainintaa eikä siitä puhumista hyväksytyä. Tässä voi jälleen havaita Neuvostoliiton myötäilyä.

Ulkovaltojen suhtautumisesta talvisotaan oppikirja eroaa jälleen Ahosen ja kumppaneiden kirjasta. Ruotsista saatua apua ei esitellä, vaikka se olikin merkittävää. Länsiliittoutuneiden eli Englannin ja Ranskan avuntarjouksen taustoja ei mainita vaan esitetään, että ne olisivat tulleet vain auttaakseen Suomea. Länsivaltojen avuntarjouksen ansioksi mainitaan se, että Neuvostoliitto oli sen ansiosta halukkaampi irrottautumaan sodasta, "joka oli viedä sen mukaan suursotaan länsivaltoja vastaan".²¹³

²¹⁰Castrén-Huttunen 1983, 102.

²¹¹Castrén-Huttunen 1983, 103.

²¹²Ibid.

²¹³Castrén-Huttunen 1983, 104.

Jatkosodan kuvauksessaan Castrénin ja Huttusen oppikirja on yhtä niukka kuin talvisodankin suhteen. Jatkosodan suhteen ei Neuvostoliiton myötäilyä ole samassa määrin, sillä esimerkiksi välirauha-nimitystä ei ole kaihdettu. Välirauhan aikana Suomi oli oppikirjan mukaan eristyneessä asemassa kahden suurvallan, Saksan ja Neuvostoliiton, välissä. "Eristetty Suomi haki kuumeisesti ulkopuolista tukea. Ainoa todellinen vaihtoehto Itämeren alueella oli sotilaallisesti loistavaa menestystä saavuttanut Saksa; vain sen katsottiin voivan tarjota apua."²¹⁴ Suomen ja Saksan välille muodostuikin sotilassopimus. "Saksan aloitettua 22.6.1941 hyökkäyksensä Neuvostoliittoon Suomi yhtyi sotaan sopimuksensa mukaisesti; suomalaiset koettivat tosin saada oman sotansa näyttämään puolustussodalta."²¹⁵ Ajopuuteoria on kokonaan hylätty muiden 1980-luvun oppikirjojen mukaisesti. Suomi pyrki tietoisesti Saksan yhteyteen ja sitä kautta uuteen sotaan. Tällaista tulkintaahan ajoi myös presidentti Kekkonen.

Oppikirja nimittää jatkosotaa myös hyvityssodaksi. Ahosen ja kumppaneiden kirjasta poiketen Castrén-Huttusen oppikirjan mukaan Suomi ilmoitti poliittiseksi tavoitteikseen talvisodassa menetetyt Karjalan palauttamisen ja "bolshevismien tuhoamisen". Yllättävää, että tuo bolshevismien tuhoamistavoite tuodaan esille 1980-luvulla. Viimeksihän se mainittiin sota-ajan oppikirjassa.²¹⁶

Sodasta irrottautuminen saa vähän huomiota, vaikka opetussuunnitelmassa juuri siihen kehoitettiin kiinnittämään erityistä huomiota. Rauhanoppositiota ei mainita, vaikka Ahosen, ja myös muissa saman ajan oppikirjoissa se huomioidaan. Varsinaisessa tekstissä ei sodasta irtautumista käsitellessä mainita lainkaan Saksan aseapua eikä sen vastineeksi tehtyä Ribbentrop-sopimusta. Asia on esitetty vasta lisätekstissä. "Kun Suomi joutui *pyytämään* pikaista lisäapua Saksalta, tämä pakotti Suomen antamaan vakuutuksen, jonka piti sitoa Suomi taistelemaan Saksan rinnalla loppuun saakka. Vakuutuksen allekirjoitti kuitenkin vain omissa nimissään presidentti Ryti, joka rintamatilanteen vakiinnuttua erosi. Hänen seuraajakseen valittu Mannerheim ei katsonut sopimuksen sitovan itseään,

²¹⁴Castrén-Huttunen 1983, 104-105.

²¹⁵Castrén-Huttunen 1983, 105.

²¹⁶Harkola-Juva 1943, 250.

joten tie erillisrauhaan oli avoin. Mannerheimia olikin pidetty 'takataskussa' maan johtamiseksi rauhaan, koska hänen *arvovaltansa* oli suurin.²¹⁷ Outoa, ettei erittäin oleellisia asioita sodasta irtautumisen kannalta ole esitetty lainkaan varsinaisessa tekstissä. Varsinaisessa tekstissä korostetaan Suomen omaa toimintaa Neuvostoliiton suurhyökkäyksen pysäyttämiseksi. Lisäksi korostetaan, että Neuvostoliitto oli valmis solmimaan rauhan vaatimatta Suomelta antautumista, koska se ei halunnut synnyttää levottomuutta ja pelkoa Ruotsissa ja muissa Skandinavian maissa.²¹⁸

Castrénin ja Huttusen oppikirjan kuvaus talvisodasta jättää oleellisia asioita, kuten Mainilan laukaukset ja Terijoen hallituksen, mainitsematta ja teksti on muutoinkin Neuvostoliittoa ymmärtävää. Ensimmäisen kerran voi sanoa, että oppikirjassa näkyy todellista suomettumista. Jatkosodan suhteen oppikirja ei samalla lailla nöyristele, mutta talvisota olikin enemmän Suomen ja Neuvostoliiton suhteita kaiheartava asia. Oppikirjan kaksi seuraavaa painosta vuodelta 1984 ja -86 ovat täsmälleen ensimmäisen painoksen kaltaisia. Castrénin ja Huttusen oppikirja eroaa melkoisesti 1960-luvun Castrénin ja Vehvilän oppikirjasta, joka kertoi asioista Neuvostoliitolle kumartamatta. Castrénin ja Huttusen kirjassa ei todellakaan haluta ärsyttää Neuvostoliittoa.

1980-luvulla ilmestyi vielä kaksi uutta lukion Suomen historian oppikirjaa, molemmat vuonna 1984. Otavan Historian linjoja sai suuremman suosion kirjamarkkinoilla kuin Kirjayhtymän Ihminen ja aika IIIA, joten sitä käsitellään tässä ensin. Otava halusi uudistaa oppikirjatuotantoaan 1970-luvulla ja pyysi uusiksi oppikirjantekijöiksi Jyväskylän yliopiston dosentteja Erkki Markkasta, Toivo Nygårdia ja Heikki Rantatupaa. Ryhmään tuli mukaan opettajakokemuksensa vuoksi vielä rehtori Jorma Lempinen ja lääninkouluttaja Terttu Matsinen.²¹⁹

Oppikirjasarjan tekeminen aloitettiin 1970-luvulla, itsenäisyyden ajan Suomea käsittelevä osa valmistui vuonna 1983. Kouluhallitus hyväksyi 29.2.1984 oppikirjan ja siitä 31.12.1988 mennessä otetut muuttamattomat painokset oppikirjaksi. Myös Lempisen ja kumppaneiden oppikirjassa, kuten

²¹⁷Castrén-Huttunen 1983, 107.

²¹⁸Castrén-Huttunen 1983, 106.

²¹⁹Toivo Nygårdin haastattelu 11.3.1997 ja Jorma Lempisen haastattelu 19.3.1997.

Castrénin ja Huttusen teoksessa, oli uuden kokonaisuuden alussa tiivistelmä. Lempinen ja kumppanit perustelivat ratkaisua sillä, että johdanto palveli kokonaisuuden hahmottamista. Tässä kirjassa ei kuitenkaan otettu lisätekstejä varsinaisen tekstin oheen.

Tekijöistä Jorma Lempinen on kirjoittanut talvi- ja jatkosotien osuudet. Oppikirjassa talvisotaa on käsitelty kahdeksan sivun verran, talvisodan taustaa kolmen sivun verran. Lempinen esitti haastattelussaan, että talvisodan taustaa oli pakko käsitellä tarkoin, koska aikakausi vaati ymmärtämään Neuvostoliiton turvallisuusintressejä. Myös kouluhallitus ja erityisesti asiantuntijalausuntojen antajat saattoivat syyttää asenteellisuudesta, jollei Neuvostoliiton tarpeita huomioitu talvisodan taustoja kuvattaessa. Ei saanut luoda kuvaa hyökkäävästä Neuvostoliitosta. Hänen mukaansa politiikka vaikutti 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa myös oppikirjojen sisältöihin.²²⁰

Lempisen ja kumppaneiden oppikirjassa korostetaankin Neuvostoliiton turvallisuutta ja Suomen aiheuttamaa vaaraa sille. Erityisesti Leningradin turvallisuuden takaaminen oli Neuvostoliitolle tärkeää. Myös muut 1980-luvun oppikirjat huomioivat Suomen aiheuttaman uhkan Leningradin turvallisuudelle.

Saksan ja Neuvostoliiton välisen sopimuksen syntyä oppikirja valottaa esittämällä, että Neuvostoliitto neuvotteli sekä länsivaltojen että Saksan kanssa. Tarkemmin ei kuitenkaan selitetä, miksei Neuvostoliitto tehnyt sopimusta länsivaltojen kanssa. Joka tapauksessa kirjan mukaan "ideologisten vihollisten" Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimus veti Itämeren piirin mukaan suurvaltapolitiikkaan.²²¹

Varsinaisen sodan syttyminen esitetään, kuten Ahosen ja kumppaneiden oppikirjassa Neuvostoliiton provokaatiota eli Mainilan laukauksia myöten. "Ulkoministeri Molotov syytti Suomen tykistön tulittaneen rajan yli Mainilan kylää." Neuvostoliitto mainitaan hyökkääjäksi, mutta mitään kiihkoilua Suomen puolesta ei ole havaittavissa. "Neuvostojoukot aloittivat yleishyökkäyksen Suomen rajan yli 30.11.1939." Myös Terijoen hallitus huomioidaan samassa yhteydessä kuitenkin sen taustaa

²²⁰Jorma Lempisen haastattelu 19.3.1997.

²²¹Lempinen & kumpp. 1984, 115.

tarkemmin selittämättä. Varsin asiallinen esitys talvisodan syttymisestä eikä tosiasioitakaan unohdeta, kuten Castrén-Huttusen teoksessa.

Ulkovaltojen suhtautumisessa Suomeen ja talvisotaan Lempisen ja kumppaneiden teos noudattelee Ahosen kirjan linjaa. Erityisesti huomioidaan Kansainliiton ja Ruotsin toimet. Myös Ison-Britannian ja Ranskan avuntarjous esitellään, taustatkin. Ranska ja Iso-Britannia eivät olisi auttaneet Suomea vain sen itsensä vuoksi vaan heillä oli "oma lehmä ojassa", Ruotsin rautamalmikentät tuli eristää Saksasta.²²²

Jatkosodan suhteen Lempisen ja kumppaneiden teos on ensimmäinen, jossa ei käytetä nimitystä välirauha. Tähän lienee vaikuttanut se, että oppikirjantekijöistä ainakin Erkki Markkanen ja Heikki Rantatupa osallistuivat vuoden 1978 oppimateriaaliseminaariin, joka järjestettiin Jyväskylässä ja jossa neuvostoliittolainen osapuoli esitti kritiikkiä välirauha-nimityksen käyttämisestä. Varsinaisesti kritiikkiä oli esitetty jo vuonna 1974, mutta koska suomalaisissa oppikirjoissa oli edelleen vallalla välirauha-nimitys Moskovan rauhan nimityksenä, huomautus uusittiin.²²³ Poliitiikka siis vaikutti jonkin verran oppikirjojen sisältöön.

Muutoin jatkosodan kuvaus noudattelee Ahosen ja kumppaneiden teoksen linjaa. Oppikirjassa on ajopuuteoria selkeästi hylätty. Suomen hakeutuminen Saksan yhteyteen esitetään tarkoin harkituksi toiminnaksi. "Suomalaisten huoli tulevaisuudesta ajoi poliittisen ja sotilaallisen johdon etsimään entistä määrätietoisemmin Saksan tukea idän uhkaa vastaan."²²⁴

Suomi sitoutui poliittisesti Saksaan alkuvuodesta 1941 ja kesäkuussa oli jo saavutettu yksimielisyys Saksan ja Suomen sotilasjohdon kesken. Pohjois-Suomen suomalaisjoukot alistettiin saksalaisille kesäkuun puolivälissä. Suomi ja Saksa toimivat sotilaallisessa yhteistyössä. Kun sitten Saksa aloitti hyökkäyksensä ja Hitler ilmoitti radiopuheessaan "suomalaisten sotilaiden seisovan yhdessä

²²²Lempinen & kumpp. 1984, 120-121.

²²³OhA. Kouluhallitus. Seminaariraportit. Suomalais-neuvostoliittolainen opetusalan edustajien kuudes seminaari Jyväskylässä 27.11.-1.12.1978. S. 23-25.

²²⁴Lempinen & kumpp. 1984, 123.

saksalaisten rinnalla", Suomen hallitus kiirehti julistamaan maan puolueettomaksi. Venäläiset ryhtyivät laajamittaisiin pommituksiin useassa Suomen kaupungissa ja eduskunta katsoi Suomen joutuneen uudelleen sotaan Neuvostoliiton kanssa.²²⁵ Lempisen ja kumppaneiden oppikirjassa ei selitellä, että Suomi halusi oman sotansa näyttävän puolustussodalta eikä sitä, miksi venäläiset ryhtyivät pommittamaan Suomea. Lukijat saavat tehdä omat johtopäätöksensä niukasta tekstistä.

Ahosen ja kumppaneiden oppikirjan tapaan sodasta irrottautumista käsitellään laajasti. Rauhanoppositio saa ansaitsemansa huomion. Saksan toimet kuvataan neutraalisti, sen ei kuvata painostaneen Suomea. Rytin toimet esitetään välttämättömiksi, Ryti itse asiassa pelasti Suomen. "Taistelujen kestäessä Ryti oli allekirjoittanut 26.6.1944 Ribbentrop-sopimuksen, jolla hän oli henkilökohtaisesti taannut Saksasta saatavaa *elintärkeää* vilja- ja aseapua vastaan, ettei Suomi tee erillisrauhaa Neuvostoliiton kanssa. Venäläisten suurhyökkäys oli pysähtynyt heinäkuun puoliväliin mennessä. Poliittiset ratkaisut rauhan aikaansaamiseksi lähtivät liikkeelle, kun presidentti Ryti erosi ja Mannerheim valittiin tasavallan presidentiksi. Mannerheim antoi saksalaisten ymmärtää, ettei Rydin yksin tekemä sopimus sitonut tämän seuraajaa."²²⁶

Lempisen ja kumppaneiden oppikirjassa jatkosodan suhteen on muista 1980-luvun oppikirjoista poiketen huomioitu Neuvostoliiton huomautus "välirauha"-nimityksestä. Muutoin kuvaus noudattelee Ahosen ja kumppaneiden vuonna 1980 omaksumaa linjaa.

Viimeisenä käsittelyssä on Kirjayhtymän oppikirja Ihminen ja aika IIIA. Kirjasarjan työryhmän muodostivat Reino Riikonen, Jorma Rytönen, Tuure Vierros ja Seppo Zetterberg, joista Rytönen ja Zetterberg laativat itsenäistä Suomea käsittelevän osan IIIA. Seppo Zetterberg oli Helsingin yliopistossa professorina ja Jorma Rytönen opettaja ja rehtori. Tekijöillä oli siis tieteellistä taustaa, mutta myös koulumaailman tuntemusta. Zetterberg kirjoitti oppikirjaan talvi- ja jatkosotaa käsittelevän osuuden.²²⁷

²²⁵Lempinen & kumpp. 1984, 123.

²²⁶Lempinen & kumpp. 1984, 128-129.

²²⁷Seppo Zetterbergin haastattelu 20.3.1997.

Kouluhallituksessa oppikirjan hyväksyminen ei herättänyt vastalauseita, asiantuntijalausunnot teoksesta olivat myönteisiä. Kouluhallitus hyväksyi Ihminen ja aika IIIA:n 14.6.1984 kokeilupainoksesta käytettäväksi lukuvuosisiksi 1984-85 ja 1985-86. Kirja sai kuitenkin myöhemminkin kouluhallituksen hyväksynnän.²²⁸

Oppikirjan tavoitteena oli pitää sivumäärät aisoissa ja esittää asiat suhteellisen lyhyesti. Talvisodan käsittelyyn oli kuitenkin uhrattu viisi sivua, joista reilut kaksi käsitteli Suomen joutumista talvisotaan. Suomen turvallisuuspoliittista tilannetta käsitellään laajasti ja myös kuvataan, kuinka Neuvostoliitto siihen suhtautui. Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimuksen taustaa ei esitellä kovinkaan laajasti, todetaan vain, että sopimus mursi Neuvostoliiton suurpoliittisesti eristetyn aseman. Länsivaltojen roolista ei mainita mitään. Tietynlaista ajalle tyypillistä Neuvostoliiton turvallisuusintressien ymmärtämistä voi havaita myös Zetterberg-Rytkösen oppikirjasta. Neuvostoliiton aluevaatimuksien perusteluna mainitaan juuri Leningradin turvallisuus.²²⁹

Varsinaisen sodan syttymisen esittelyssä ei oppikirjaa voi syyttää Neuvostoliiton mielitelystä. "Neuvostoliitto irtisanoi voimassa olevan hyökkäämättömyyssopimuksen, katkaisi diplomaattisuhteet ja aloitti 30. marraskuuta 1939 yleishyökkäyksen Suomen rajan yli. Hyökkäyksensä perusteeksi Neuvostoliitto *oli lavastanut* rajavälikohtauksen Mainilan kylässä Kannaksella."²³⁰ Yleensä 1980-luvun oppikirjoissa oli todettu, että Neuvostoliitto syytti Suomea Mainilan laukauksista tai muuta vastaavaa, tässä yksinkertaisesti esitetään, että Mainilan laukaukset olivat Neuvostoliiton lavastus. Myös Terijoen hallitus esitetään hyvin selkeästi Neuvostoliiton asettamaksi hämäykseksi, jonka varjolla NL saattoi ilmoittaa, ettei se ollut sodassa Suomen kanssa, vaan päinvastoin auttoi sitä.²³¹

Ulkovaltojen suhtautumista talvisotaan ei ole käsitelty kovin yksityiskohtaisesti oppikirjassa. Kansainliiton todetaan erottaneen Neuvostoliiton jäsenyydestään. Samoin Ruotsin apu Suomelle

²²⁸Seppo Zetterbergin haastattelu 20.3.1997.

²²⁹Zetterberg-Rytkönen 1984, 78-79.

²³⁰Zetterberg-Rytkönen 1984, 80.

²³¹Zetterberg-Rytkönen 1984, 83.

huomioidaan. Erona Ahosen ja kumppaneiden oppikirjaan on se, ettei Englannin ja Ranskan avuntarjoituksen todellisia syitä esitetä vaan "talvisodan myytti" säilyy.²³² Erikoinen ratkaisu, vaikka johtunee varmaankin vain tekijöiden päätöksestä olla paisuttamatta sivumäärää. Toisaalta pari riviä lisää ei olisi sivumäärää huomattavasti lisännyt.

Myös teoksen jatkosodan kuvaus on tiivis. Zetterbergin ja Rytkösen oppikirjasta ei välirauhanimitystä ole poistettu Neuvostoliiton esittämästä huomautuksesta huolimatta. Välirauhan aikana oppikirjan mukaan Suomessa varauduttiin uuden sodan syttymiseen. Koska Suomi oli eristyksissä länsivalloista ja Ruotsi pysyi tiukasti puolueettomana, Suomen poliittinen johto alkoi tuen etsinnässä suuntautua Saksaan päin. Ajopuuteoria on siis hylätty myös tässä teoksessa. Saksa ja Suomi sopivat sotilaallisesta yhteistyöstä operaatio Barbarossan aikana.²³³

Jatkosodan syttyminen kuvataan lähes samoin kuin muissakin 1980-luvun oppikirjoissa. "Vaikka Hitler radiopuheessaan totesikin suomalaisten seisovan 'liitossa' saksalaisten kanssa, Suomi selitti olevansa puolueeton ja pitävänsä edelleen yllä diplomaattisuhteita Neuvostoliiton kanssa. Saksasta Leningradia pommittamaan lentäneet koneet saivat venäläisissä kuitenkin aikaan luulon, että ne olivat lähteneet Suomesta, minkä takia venäläiset pommittivat useita Suomen kaupunkeja. Eduskunta totesi Suomen olevan sotatilassa."²³⁴

Zetterbergin ja Rytkösen oppikirjassa ei juurikaan anneta lisätietoja jatkosodan kehityksestä. Jatkosodasta irtautumiseen on, kuten Ahosen kirjassakin, kiinnitetty erityistä huomiota johtuen opetussuunnitelman vaatimuksesta. Muutenkin rauhankasvatuksesta oli tullut yksi tärkeä historianopetuksen lisätavoite. Rytin toimintaa sodasta irtautumiseksi ei korosteta kuten Lempisen ja kumppaneiden teoksessa. Ei myöskään esitetä, että Saksasta saatava apu oli Suomelle elintärkeää vaan että Ribbentrop-sopimus oli tärkeämpi Saksalle. Näin se sai Suomen sidottua tiukemmin itseensä. Suomalaiset olisivat oppikirjan mukaan olleet jo kesäkuussa valmiita rauhaan. "Neuvostolii-

²³²Zetterberg-Rytkönen 1984, 83.

²³³Zetterberg-Rytkönen 1984, 83-84.

²³⁴Zetterberg-Rytkönen 1984, 84-85.

ton sotilaallisen menestyksen johdosta voimistui ajatus rauhan solmimisesta. Suomen irtautuminen huolestutti kuitenkin yhä ahtaammalle joutuvaa Saksaa. Hitlerin Suomeen lähettämä ulkoministeri Joachim von Ribbentrop ilmoitti, että vain jos Suomi jatkaa taistelua, Saksa auttaa sitä uusien asetoimituksin. Suomi ei kuitenkaan suostunut viralliseen sopimukseen, vaan presidentti Ryti hyväksyi ehdotuksen vain henkilökohtaisesti. Näin se ei sitonut hänen seuraajaansa.²³⁵ Mannerheim ei saa enempää huomiota kuin Rytikään. "Sodasta irtautumisen helpottamiseksi Mannerheim valittiin tasavallan presidentiksi eroa pyytäneen Rytin jälkeen."²³⁶

Zetterbergin ja Rytikösen teos esittää asiat suppeasti ja jättää sen vuoksi paljon opettajan viitseliäisyyden varaan. Tärkeimmät seikat esitetään, "ylimääräiset" asiat, kuten rauhanoppositio, jätetään mainitsematta.

1980-luvulla ilmestyi myös yksi ruotsinkielinen Suomen historian oppikirja, Folke Nybergin *Autonomi och självständighet*. Se hyväksyttiin kouluhallituksessa 20.6.1984 vuoteen 1987 asti. Myös Nybergin teos on ajan vaatimusten mukainen eli talvisodan käsittelyssä suurin huomio kiinnitetään talvisodan taustoihin. Talvisodan käsittelyyn käytetään seitsemän sivua, joista reilut kolme taustan esittelyyn. Nybergin teos ei eroa talvisodan käsittelyltään suomenkielisistä oppikirjoista. Yleisen kehityksen kuvauksessa huomioidaan länsivaltojen yritys saada aikaan sopimus Neuvostoliiton kanssa, mikä kaatui Neuvostoliiton liian suuriin vaatimuksiin Baltian maiden ja Suomen suhteen. Saksa sen sijaan oli suostuvainen vaatimuksiin ja Neuvostoliitto ja Saksa solmivatkin hyökkäämättömyyssopimuksen 23.8.1939. Oppikirjassa esitetään myös, että suurpoliittinen kehitys oli jo ennen Saksan ja Neuvostoliiton sopimusta johtanut Suomen ja Neuvostoliiton välisiin neuvotteluihin syksyllä ja keväällä 1938. Neuvostoliitto oli erityisen huolissaan Leningradin turvallisuudesta ja piti Suomen rajojen läheisyyttä uhkana Leningradille. Siksi Suomelta vaadittiin

²³⁵Zetterberg-Rytikönen 1984, 86.

²³⁶Ibid.

alueluovutuksia.²³⁷ Nybergin kirjassa on muiden 1980-luvun oppikirjojen tapaan huomioitu Neuvostoliiton turvallisuusintressit talvisodan taustan kuvauksessa.

Talvisodan syyttymisen "syynä" mainitaan Mainilan laukaukset. "Neuvostoliitto syytti Suomea sotilaallisesta provokaatiosta Karjalan kannaksella. 29. marraskuuta 1939 Neuvostoliitto sanoi irti vuoden 1932 hyökkäämättömyyssopimuksen ja katkaisi samanaikaisesti diplomaattiset suhteet."²³⁸ Neuvostoliitto esitetään hyökkääjäksi. Neuvostoliiton perustama Terijoen hallitus on myös mukana talvisodan kuvauksessa.

Ulkovaltojen suhtautumisesta talvisotaan oppikirja mainitsee Kansainliiton toimet Suomen auttamiseksi. Myös Saksan rooli tuodaan esille. Talvisodan aikana Saksa noudatti tiukasti Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimusta eikä sekaantunut talvisotaan. Ruotsin apu, kuten aiemminkin ruotsinkielisissä oppikirjoissa, saa erityishuomion. "Sympatit olivat yleisesti Suomen puolella, mutta ainoa konkreettinen apu tuli Ruotsista."²³⁹ Ranskan ja Englannin avuntarjouksen kuvauksessa esitetään myös sen taustat. Suomen auttaminen oli vasta toisella sijalla, tärkeintä oli Ruotsin malmikaivoksien haltuunotto.²⁴⁰

Jatkosodan suhteen Nybergin teoksessa on ajan vaatimusten ja uuden tutkimuksen mukaisesti vallalla koskiveneteoria. Ajopuuteoria, joka Nybergillä vallitsi vielä vuoden 1977 oppikirjassa, on nyt hylätty. Raskas rauha synnytti oppikirjan mukaan epäluottamusta Neuvostoliittoa ja sen toimia kohtaan. Suomessa pelättiin Baltian maiden kohtalon toistuvan Suomenkin kohdalla. Ahdistavassa tilanteessa ryhdyttiin etsimään tukea Saksalta ja sieltä saatiinkin turvallisuustakuu Neuvostoliittoa vastaan. Kun Saksa 22.6.1941 aloitti Operaatio Barbarossan ja Hitler esitti radiopuheessaan Suomen taistelevan saksalaisten rinnalla, ei Suomen hallituksen puolueettomuusvakuuttelu ollut uskottavaa.

²³⁷Nyberg 1984. Nyberg, Folke, *Autonomi och självständighet. Det moderna Finlands tillkomst. Historia för gymnasiet. Kurs 6.* Borgå 1984. s. 119-121.

²³⁸Nyberg 1984, 122.

²³⁹Nyberg 1984, 125.

²⁴⁰Ibid.

Neuvostoliitto aloittikin pommittamaan Suomen kaupunkeja ja eduskunta julisti Suomen olevan jälleen sodassa Neuvostoliiton kanssa.²⁴¹

Nybergin oppikirjassa huomioidaan rauhanoppositio. Myös jatkosodan loppuvaiheet on esitetty yhteneväisesti suomenkielisten teosten kanssa. Nybergin oppikirjassa pidetään jälleen Saksan apua tärkeänä Suomelle toisin kuin Zetterberg-Rytkösen ja Castrén-Huttusen oppikirjoissa. "Neuvostoliitto vaati antautumista, mutta Saksa lupasi apua, jos Suomi jatkaa sotaa. ...Saksalaiset toimittivat uusia aseita ja viljaa. Kesäkuun lopulla pysäytettiin venäläisten hyökkäys."²⁴² Rytin tai Mannerheimin toimia ei erityisesti korosteta. Tämän perusteella ei voi sanoa, että ruotsinkielisissä oppikirjoissa suhtauduttaisiin eri tavalla tai vapaammin Neuvostoliittoon kuin suomenkielisissä vaan kuvaus on hyvin yhtenevää. Ajan vaatimukset otetaan molemmissa yhtä lailla huomioon.

Vaikka 1980-luvulla oli jo tarjolla erityistutkimuksia sodista, oppikirjat laadittiin lähinnä yleisteosten pohjalta. Tosin uusia erityistutkimuksiakin hyödynnettiin. Merkittäväksi lähdeoteokseksi nousi erityisesti Rasilan, Jutikkalan ja Kulhan Suomen poliittinen historia 1809-1975. Se syrjäytti aiemmin hallinneen Korhosen Suomen historian käsikirjan ilmestyessään 1970-luvun puolivälissä. Lähdeluetteloista saattoi 1980-luvun oppikirjoissa löytää myös neuvostoliittolaista aineistoa, varsinkin Komissarovin Suomi löytää linjansa vuodelta 1974 ja Pohlekinin Suomi vihollisena ja ystävänä vuodelta 1969 olivat monissa luetteloissa. Niiden vaikutus oppikirjojen sisältöihin ei liene ollut kaksinen, sillä nehan "unohtivat" kokonaan mainita muun muassa Terijoen hallituksen.

Talvisodan kuvauksessaan 1980-luvun oppikirjat erosivat aiemmista oppikirjoista huomiooidessaan herkäät idänsuhteet. Jorma Lempinenhän totesi haastattelussaan oppikirjojen olleen 1980-luvulla lievästi suomettuneita, jos suomettumiseksi laskettiin Neuvostoliiton turvallisuusintressien ymmärtäminen.²⁴³ Lempisen toteamus voidaan osoittaa oikeaksi, sillä 1980-luvulla oppikirjat huomioivat Leningradin merkityksen Neuvostoliiton turvallisuudelle. Ainoastaan Ahosen ja kumppaneiden

²⁴¹Nyberg 1984, 126-128.

²⁴²Nyberg 1984, 130.

²⁴³Jorma Lempisen haastattelu 19.3.1997.

vuonna 1980 ilmestynyt teos ei maininnut Leningradin tärkeyttä Neuvostoliitolle, mutta jo vuonna 1984 ilmestyneessä uudistetussa painoksessa Neuvostoliiton turvallisuusintressit huomioitiin ja Leningradin merkitystä korostettiin. On kuitenkin sanottava, että suomettumisen taso vaihteli. Ainoastaan Castrénin ja Huttusen oppikirja osoittautui todella itään päin kalleellaan olevaksi jättäessään pois oleellisia asioita, kuten Mainilan laukaukset ja Terijoen hallituksen.

Jatkosodan suhteen 1980-luvulla ilmestyneet oppikirjat erosivat aikaisemmista oppikirjoista, sillä niissä ei enää vallinnut ajopuuteoria. Ajan vaatimuksesta mikään oppikirja ei enää esittänyt Neuvostoliittoa jatkosodan hyökkääjäksi. Suomessa haluttiin revanssia, joten Suomi ei ollut ajopuu vaan koskivene, joka tietoisesti hakeutui Saksan yhteyteen ja sitä kautta uuteen sotaan. Jos jatkosodan synty oli saanut lisähuomiota, oli sitä kiinnitetty myös sodan loppuvaiheisiin. Sodasta irtautumisen käsittelyyn esitettiin opetussuunnitelmassakin kiinnitettäväksi huomiota. Myös rauhankasvatus oli tullut uutuutena oppikirjoihin. Sen osoituksena ilmestyi oppikirjoihin tarkemmat kuvaukset jatkosodan aikaisista rauhanpyrkimyksistä ja syntyneistä rauhanliikkeistä.

6. LOPPULAUSE

Tämän tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, miten ja miksi oppikirjojen kuvaus talvi- ja jatkosodista muuttui ajan kuluessa. Oppikirjat osoittautuivat oman aikansa tuotteiksi, ne heijastivat oman aikansa arvostuksia. Kouluhallitus ohjasi oppikirjojen muodostumista opetussuunnitelmien avulla. Opetussuunnitelmien ohjeet tuli huomioida oppikirjoissa, jotta ne olisivat läpäisseet kouluhallituksen tarkastuksen. Toisaalta oppikirjoja pyrittiin ohjaamaan politiikan avulla. Sisä- ja ulkopoliittiset muutokset vaikuttivat oppikirjoihin. Heijastuminen ei tapahtunut kuitenkaan kovin nopeasti vaan se oli aina jo tapahtuneen myötäilyä. Niinpä esimerkiksi 1970-luvulla tärkeä idänsuhteiden vaaliminen näkyi vasta 1980-luvun oppikirjoissa.

Uudet historian tutkimuksen tulokset tulivat oppikirjoihin hitaasti, sillä oppikirjoja ei uusittu kovinkaan usein. Sama oppikirja saattoi olla käytössä toistakymmentä vuotta. Mutta jos uusia

historiantutkimuksia ilmestyi juuri oppikirjojen uusimisaikaan, saattoivat tuoreet tulkinnat päästä ainoastaan parin vuoden viiveellä oppikirjoihin. Parhaiten erikoistutkimukset huomioitiin 1980-luvun oppikirjoissa. 1980-luvun oppikirjoissa purettiin sodista vallitsevia myyttejä, muun muassa Englannin ja Ranskan talvisodan aikaisen avuntarjouksen todelliset tarkoituksetperät tuotiin nyt esiin. Yleensä oppikirjat perustuiivat yleisteoksiin, sillä oppikirjojen kirjoittaminen pelkästään erikoistutkimuksiin nojautuen olisi ollut erittäin aikaavievää. Arvi Korhosen Suomen historian käsikirja vuodelta 1949 säilyi hallitsevana yleisteoksena aina 1970-luvun puoleenväliin asti, jolloin Rasilan, Jutikkalan ja Kulhan Suomen poliittinen historia 1809-1975 syrjäytti sen.

Tutkimusaikana talvisodan esitys muuttui tapahtumahistorian kuvauksesta enemmän sodan syiden analysoinniksi sitä mukaa, kun ajallista välimatkaa sotaan tuli enemmän. Kuitenkin jo sota-ajan oppikirjoissa, tunteellisesta hehkutuksesta huolimatta, esiintyivät tietyt perusasiat, jotka tosin tarkentuivat tutkimuksen edetessä. Mainilan laukaukset olivat mukana jo vuoden 1943 oppikirjassa, Terijoen hallituksen rooli tosin tuli mukaan vasta 1960-luvun oppikirjoihin. Oheisesta taulukosta voi havaita, että oppikirjat säilyivät erityisen kansallismielisinä talvisodan kuvauksessaan 1970-luvulle asti. Uusia suomenkielisiä Suomen historian oppikirjoja ei 1970-luvulla ilmestynyt, joten vaikka yhteiskunnallinen tilanne olikin neuvostomyönteinen, se ei näkynyt oppikirjojen teksteissä. Niissä oli paremminkin vallalla länsisuuntaus ja isänmaallisuus. Talvisota laitettiin selkeästi Neuvostoliiton syyksi. 1970-luvulla esitetyt vaatimukset idänsuhteiden huomioimisesta näkyivät 1980-luvun alussa ilmestyneissä teoksissa. Talvisodan syttymistä kuvattaessa Neuvostoliiton turvallisuusintressejä ymmärrettiin eikä luotu kuvaa syyttä hyökkäävästä Neuvostoliitosta. Neuvostoliiton ”ymmärtäminen” tosin vaihteli, useimmat 1980-luvun oppikirjoista eivät sortuneet tosiasioiden salaamiseen. Ainoastaan Castrénin ja Huttusen oppikirja vaikenä Neuvostoliitolle epämieluisista Mainilan laukauksista ja Terijoen hallituksesta.

Oppikirjat	Suhtautuminen sotiin	Talvisodan kuvaus	Jatkosodan synty
Harkola-Juva 1943	Neuvostokielteinen, "bolshevismi pahin uhka sitten Tsingis-kaanin".	Neuvostoliitto hyökkääjä.	Neuvostoliitto hyökkääjä.
Mantere-Sarva 1943	Neuvostokielteinen, neuvostovastaista propagandaa.	Neuvostoliitto hyökkääjä.	Neuvostoliitto hyökkääjä.
Mantere-Sarva 1944-48	Neutraali, venäläisvastaisuudet ja saksalaisylystykset poistettu.	"Vihollisuudet alkoivat".	Suomi joutui uudestaan sotaan, ei puhuta NI:sta hyökkääjänä.
Ruutu 1951	Neutraali, Neuvostoliitto vastustaja, ei vihollinen tai hyökkääjä.	Talvisota syttyi, koska Suomi ei suostunut NI:n aluevaatimuksiin.	"Saksalaisten joukkojen olo Suomessa veti myös Suomen vihollisuuksiin NI:n kanssa."
Vehvilä 1955	Melko neutraali, kansallismielinen.	Neuvostoliitto hyökkääjä.	Suomi ajautui Saksan yhteyteen ja tätä kautta uuteen sotaan NI:n pakkotamana. Neuvostoliitto hyökkääjä.
Kiuasmaa-Perälä 1968	Kansallismielinen, länsisuuntautunut. Yhdysvaltojen roolin korostaminen.	Neuvostoliitto hyökkääjä.	Suomi ajautui uuteen sotaan, erillissota. Neuvostoliitto hyökkääjä. = Ajopuuteoria.
Kiuasmaa-Perälä 1973-77	Länsisuuntautunut, mutta pieni myönnitys itään päin.	NI hyökkääjä, mutta NI:n kannalta epämieluisia kuvia poistettu.	Ajopuuteoria.
Vehvilä-Castrén 1967	Kansallismielinen.	Neuvostoliitto hyökkääjä.	Ajopuuteoria.
Ahonen & kumpp. 1980	Melko neutraali.	NI sodan aloittaja, mutta Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimuksen tausta selvitetään.	Suomi hakeutui tietoisesti Saksan yhteyteen ja sitä kautta uuteen sotaan. = Koskiveneteoria.
Ahonen & kumpp. 1984 ja 1989	Neuvostomyönteinen.	NI sodan aloittaja, mutta ymmärretään Leningradin tärkeys NI:lle.	Koskiveneteoria.
Hannula & kumpp. 1983	Neuvostomyönteinen.	NI sodan aloittaja. NI:n turvallisuusintressien huomionti = huomioidaan Leningradin tärkeys.	Koskiveneteoria.

Castrén-Huttunen 1983, 1984 ja 1986	Neuvostomyönteinen, eniten suomettunut.	NI aloitti sotatoimet. "Vihamielinen Suomi muodosti riskin Lenin- gradin turvallisuudel- le." = NI:n turvallisuus- intressien huomiointi. Ei Mainilan laukauksia eikä Terijoen hallitusta.	Koskiveneteoria.
Lempinen & kumpp. 1984	Neuvostomyönteinen.	NI sodan aloittaja. NI:n turvallisuusintressien huomionti = Suomi uhka Leningradin tur- vallisuudelle.	Koskiveneteoria. Ei välirauha-nimitystä.
Zetterberg-Rytkönen 1984	Neuvostomyönteinen.	NI hyökkääjä. NI:n tur- vallisuusintressien huo- miointi.	Koskiveneteoria.

Myös jatkosodan kuvaus muuttui ajan myötä. Kuten taulukosta voi havaita, sota-ajalla ilmestyneissä oppikirjoissa vallitsi propagandistinen ja Neuvostoliiton vastainen henki. Saksa esitettiin selkeästi Suomen liittolaiseksi ja Suomen sodanpäämääränä oli bolshevismin tuhoaminen. Sotien jälkeen oppikirjoista poistettiin Neuvostoliiton vastaisuudet ja 1940-luvun lopulla laadituissa oppikirjoissa vältettiin pahan puhumista naapurista. 1950-luvun alkupuolella ilmapiiri vapautui Stalinin kuoleman jälkeen ja Neuvostoliitto esitettiin jälleen hyökkääjäksi. Suomen katsottiin ajautuneen Saksan yhteyteen, ja sitä kautta uuteen sotaan Neuvostoliiton pakottamana. Ajopuuteoriana tunnettu tulkinta Suomen tiestä jatkosotaan syntyi Arvi Korhosen toimesta 1960-luvun alussa. Tämä kansallismielinen tulkinta säilyi Suomen historian oppikirjoissa 1980-luvun alkuun asti eli 1970-luvulla vallinnut kiista jatkosodan synnystä ja sen seurauksena tapahtunut ajopuuteorian hylkääminen heijastuivat vasta 1980-luvun oppikirjoihin. Vaikka eduskunnassakin vaadittiin "historian oppikirjoissa esiintyvien virheiden poistamista", ainoastaan Kai R. Lehtosen yleisen historian oppikirjan sisältöön puututtiin 1970-luvulla.²⁴⁴ Suomen historian oppikirjoissa säilyi ajopuuteoria.

²⁴⁴Valtiopäivät 1971. Asiakirjat, viides osa. Kirj. ksm. n:o 95. Helsinki 1972.

Historian oppikirjojen sisältö herätti mielenkiintoa poliittisissa piireissä koko tutkimusajan. Oppikirjojen sisällön haluttiin vastaavan virallisen ulkopoliitiikan linjaa. Kouluhallitus valvoi oppikirjojen sisältöjä, mutta 1960- ja 1970-luvulla vaadittiin muitakin toimia. Erityisesti vasemmisto esitti vaatimuksia oppikirjatuotannon valtiollistamisesta. Valtion oppimateriaalimonopoli nähtiin kuitenkin tarpeettomaksi, kouluhallituksen katsottiin valvovan oppikirjojen sisältöjä riittävän tehokkaasti. 1960-luvulta lähtien vasemmisto myös vaati historian oppikirjojen sisältöjen muuttamista "totuutta" vastaaviksi. Itänaapuria koskevien tietojen katsottiin olevan joko virheellisiä taikka vanhentuneita. Suomi-Neuvostoliitto-Seuran toimesta 1970-luvulla alkaneet oppikirjaseminaarit toivat esiin neuvostoliittolaisen näkökulman Suomen historian oppikirjojen sisällöistä. Seminaareissa ilmeni muutamia "tulkintavastakohtaisuuksia" Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Suomalainen osapuoli pyrki huomioimaan Neuvostoliiton huomautukset, mutta yleisesti ottaen seminaarien vaikutus oppikirjojen sisältöihin jäi vähäiseksi. Yhdessä vasemmiston esittämä kritiikki historianopetusta kohtaan, oppikirjaseminaarit ja Neuvostoliitolle myönteinen ilmapiiri vaikuttivat kuitenkin siten, että 1980-luvun oppikirjoissa huomioitiin sotien kuvauksessa herkäät idänsuhteet. 1970-luvulle asti oppikirjoissa säilyi kansallismielinen näkökulma. Ruotsinkieliset oppikirjat eivät eronneet oman aikansa suomenkielisistä historian oppikirjoista. Myös 1980-luvun ruotsinkielisessä oppikirjassa huomioitiin tärkeät idänsuhteet.

Jatkotutkimuksen osalta olisi mielenkiintoista tutkia, eroavatko yläasteen ja lukion historian oppikirjojen sisällöt toisistaan sotien suhteen. Kaikkihan eivät menneet lukioon, mutta jokainen kävi yläasteen. Yläasteen oppikirjojen sisältöjä saatettiin täten valvoa tarkemmin kuin lukion oppikirjojen, jotta ne varmasti heijastaisivat haluttuja arvoja nuorisolle.

Lähteet:**I Alkuperäislähteet**1. Arkistolähteet:

Kansallisarkisto (KArk)

Kouluhallitus, II Oppikouluosasto. Dc 4 kiertokirjeet 1941-1944.

Kouluhallitus, II Oppikouluosasto. Dc 5 kiertokirjeet 1945-1948.

Opetushallituksen arkisto (OhA)

Kouluhallitus, Oppikouluosasto. Anomusasiain diaari 1950-1957.

Kouluhallitus, Oppikouluosasto. Diaarikortit 1958-1988.

Kouluhallitus, Oppikouluosasto. Kirjekonseptit: 1970 II, 1971, 1972 II, 1973.

Kouluhallitus, Oppikouluosasto. Saapuneet asiakirjat 1950-1977.

Kouluhallitus, Oppikouluosasto. Seminaariraportit 1973-1984.

Kouluhallitus, Oppikouluosasto. Yleiskirjeet 1949-1975.

Oppikoulun oppiennätykset v. 1941.

2. Painetut alkuperäislähteet:

A) Kouluhallituksen julkaisut

Oppimateriaalitoimisto. Hyväksytyt oppikirjat ja muut opetuksessa käytettävät kirjat. Perusluettelot ja lisälehdet 1978-1989.

Oppimateriaalitoimisto. Julkaisuja 1/1979. Lukion oppimateriaaleja koskeva ohjeisto.

Opetussuunnitelmat:

Valtion oppikoulujen oppiennätykset. Historia ja yhteiskuntaoppi sekä taloustieto. Helsinki 1963.

Lukion kurssimuotoinen oppimäärä ja oppimääräsuunnitelma. Lukion historian ja yhteiskuntaopin kurssimuotoinen oppimääräsuunnitelma. Kouluhallitus 1981.

B) Komiteanmietinnöt

Komiteanmietintö 1933:6. Oppikoulukomitean mietintö. Helsinki 1933.

Komiteanmietintö 1948:5. Oppikirjakomitean mietintö. Helsinki 1948.

Komiteanmietintö 1969:B34. Oppikirjatoimikunnan mietintö. Helsinki 1969.

Komiteanmietintö 1973:139. Oppimateriaalikomiteanmietintö. Helsinki 1973.

Komiteanmietintö 1977:2. Lukion opetussuunnitelmatoimikunnan mietintö 1. Keskiasteen koulunuudistus 13. Helsinki 1977.

Komiteanmietintö 1977:2 D. Lukion opetussuunnitelmatoimikunnan mietintö. Helsinki 1977.

C) Valtiopäiväasiakirjat

Valtiopäivät 1969. Asiakirjat, viides osa. Helsinki 1970.

Valtiopäivät 1971. Asiakirjat, viides osa. Helsinki 1972.

Valtiopäivät 1972. Asiakirjat, viides osa. Helsinki 1973.

Valtiopäivät 1973. Asiakirjat, viides osa. Helsinki 1974.

Valtiopäivät 1975. Asiakirjat, viides osa. Helsinki 1976.

Valtiopäivät 1977. Asiakirjat, viides osa. Helsinki 1978.

D) Oppikirjat

- Harkola-Juva 1943.** Harkola, Uolevi ja Juva, Einar W., Suomen historia lukioluokkia varten. Otava. Helsinki 1943.
- Mantere-Sarva 1943.** Mantere, Oskari ja Sarva, Gunnar, Historian oppikirja keskikouluille II. Uusi ja uusin aika. Kolmas painos. WSOY. Helsinki 1943.
- Mantere-Sarva 1944. Neljäs painos. WSOY. Helsinki 1944.
- Mantere-Sarva 1946. Kuudes painos. WSOY. Helsinki 1946.
- Mantere-Sarva 1948. Seitsemäs painos. WSOY. Helsinki 1948.
- Ora-Jutikkala 1947.** Ora, Yrjö ja Jutikkala, Eino, Suomen historia lukioluokkia varten. Toinen, uusittu painos. WSOY. Helsinki 1947.
- Ruutu 1951.** Ruutu, Martti, Suomen historia. Otava. Helsinki 1951.
- Ruutu 1953. Toinen, tarkistettu painos. Otava. Helsinki 1953.
- Ruutu 1967. Kahdeksas painos. Otava. Helsinki 1967.
- Vehvilä 1955.** Vehvilä, Salme, Suomen historia lukioluokkia varten. WSOY. Porvoo 1955.
- Vehvilä 1960. Toinen, tarkistettu painos. WSOY. Porvoo 1960.
- Vehvilä 1962. Kolmas, tarkistettu painos. WSOY. Porvoo 1962.
- Kiuasmaa-Perälä 1968.** Kiuasmaa, Kyösti ja Perälä, Tauno, Suomen historia 2. Autonomian ajasta nykypäivään. Otava. Helsinki 1968.
- Kiuasmaa-Perälä 1973. Toinen, tarkistettu painos. Otava. Keuruu 1973.
- Kiuasmaa-Perälä 1975. Neljäs, tarkistettu painos. Otava. Keuruu 1975.
- Kiuasmaa-Perälä 1977. Viides, tarkistettu painos. Otava. Keuruu 1977.
- Vehvilä-Castrén 1967.** Vehvilä, Salme ja Castrén, Matti J., Suomen historia lukioluokkia varten. WSOY. Porvoo 1967.
- Vehvilä-Castrén 1968. Toinen, tarkistettu painos. WSOY. Porvoo 1968.
- Vehvilä-Castrén 1971. Kolmas, tarkistettu painos. WSOY. Porvoo 1971.
- Vehvilä-Castrén 1972. Neljäs, tarkistettu painos. WSOY. Porvoo 1972.
- Ahonen & kumpp. 1980.** Ahonen, Sirkka, Heikkinen, Antero, Lindlöf, Tapani, Rytönen, Seppo ja Tiainen, Sakari, Lukion historia 6. Kokeilumoniste. Gummerus. Jyväskylä 1980.
- Ahonen & kumpp. 1984, Lukion historia 6. Kokeilupainos. Kunnallispaino. Vantaa 1984.
- Ahonen & kumpp. 1989, Lukion historia 6. Otava. Keuruu 1989.
- Castrén-Huttunen 1983.** Castrén, Matti J. ja Huttunen, Veikko, Uuden lukion historia 3a. Kurssi 6. Nyky-Suomen perusta. Kokeilumoniste. WSOY. Porvoo 1983.
- Castrén-Huttunen 1984. Toinen painos. WSOY. Porvoo 1984.
- Castrén-Huttunen 1986. Kolmas painos. WSOY. Porvoo 1986.
- Hannula & kumpp. 1983.** Hannula, Seppo, Mäkelä, Aimo, Peltovuori, Risto ja Ylikangas, Heikki, Muuttuva maailma. Nyky-Suomen perusta. Yhteiskunnan rakennetekijät. Lukion historia, kurssi 6. Kokeilumoniste. Kustannuskiila 1983.
- Lempinen & kumpp. 1984.** Lempinen, Jorma, Markkanen, Erkki, Matsinen, Terttu, Nygård, Toivo ja Rantatupa, Heikki, Historian linjoja. Lukion kurssi 6. Otava. Keuruu 1984.
- Zetterberg-Rytönen 1984.** Zetterberg, Seppo ja Rytönen, Jorma, Ihminen ja aika III A. Kokeilupainos. Kirjayhtymä. Rauma 1984.

II Kirjallisuus

Aho 1996. Aho, Erkki, Myrskyn silmässä. Kouluhallituksen pääjohtaja muistelee. Helsinki 1996.

Ahonen 1989. Ahonen, Sirkka, Miten historian oppikirjat selittävät historiaa. Historian päivät -88. Historiallinen arkisto 93. Helsinki 1989.

- Ahtiainen-Tervonen 1994. Ahtiainen, Pekka ja Tervonen, Jukka, Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Helsinki 1996.
- Blomstedt 1965. Blomstedt, Yrjö, Suomalaisia historiantutkijoita. Porvoo 1965.
- Castrén 1992. Castrén, Matti J., Historia koulussa. Helsinki 1992.
- Castrén 1986. Castrén, Matti J., Historian ja yhteiskuntaopin opetuksen muuttuminen Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Historian päivät 1985. Historiallinen arkisto 88. Helsinki 1986.
- Castrén 1989. Castrén, Matti J., Miten historiatietoutta nyky-yhteiskunnassa rakennetaan historianopetuksella. Historian päivät -88. Historiallinen arkisto 93. Helsinki 1989.
- Ekholm 1989. Ekholm, Kai, Kielletyt kirjat. Orivesi 1989.
- Elio 1977. Elio, Keijo, Kasvatuksen historia tutkimuskohteena. Moniste - Jyväskylän yliopisto, Departments of Education. Research Reports 56.
- Fiske 1992. Fiske, John, Merkkien kieli. Johdatus viestinnän tutkimiseen. Jyväskylä 1992.
- Hietala 1982. Hietala, Marjatta, Maailmankuva historian oppikirjoissa. Unescon kansainvälisyyskasvatussuosituksen toteuttaminen suomalaisissa lukion historian oppikirjoissa. Helsingin yliopisto, Historian laitoksen julkaisuja: 9. 1982.
- Hietala 1993. Hietala, Veijo, Kuvien todellisuus. Johdatusta kuvallisen kulttuurin ymmärtämiseen ja tulkintaan. Jyväskylä 1993.
- Isosaari 1973. Isosaari, Jussi, Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. Keuruu 1973.
- Jakobson 1993. Jakobson, Max, Suomalainen puolueettomuuspolitiikka. YYA-Suomi. Juva 1993.
- Jalonen 1994. Jalonen, Hannu, Kapinasta kansalaissotaan: vuoden 1918 sisällissodan kuva itsenäisyyden ajan Suomen historian koulukirjoissa. Suomen historian pro gradu. Historiatieteen laitos. Tampereen yliopisto 1994.
- Jokinen 1996. Jokinen, Minna, Sota ja rauha historian oppikirjoissa. Vuosina 1920-1970 ilmestyneiden oppikoulujemme historian koulukirjojen välittämä kuva ensimmäisestä maailmansodasta ja Kansainliitosta. Pro gradu. Turun yliopisto 1996.
- Jokipii 1987. Jokipii, Mauno, Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940-41. Keuruu 1987.
- Julkunen 1988. Julkunen, Marja-Liisa, Oppikirja tekstianalyysin kohteena. Joensuun yliopisto, kasvatustieteen tiedekunta. Tutkimuksia 21. Joensuu 1988.
- Kajava 1962. Kajava, Kalevi, Historian oppikirjojen arvosteluperusteista ja sisältöanalyysistä. Historiallinen Aikakauskirja 1962.
- Kari 1987. Kari, Jouko, Oppimateriaalitutkimuksen teoreettisia lähtökohtia. Jyväskylän yliopisto, Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja B. Teoriaa ja käytäntöä 4. 1987.

- Kiuasmaa 1982. Kiuasmaa, Kyösti, Oppikoulu 1880-1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun. Oulu 1982.
- Kiuasmaa 1978. Kiuasmaa, Kyösti, Suomalaisen kasvatusopin ideologia 1940-luvun sotakaudella. Toisen maailmansodan vaikutus suomalaiseen kulttuuriin. Seminaari. Suomi toisessa maailmansodassa -projektin julkaisuja 5. Helsinki 1978.
- Kivinen 1988. Kivinen, Osmo, Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Turun yliopiston julkaisuja C 67. Turku 1988.
- Kivinen 1989. Kivinen, Osmo, Ajan henki ja lukukirjat suomalaisessa peruskoulutuksessa 1870-luvulta 1980-luvulle. Sosiologia tutkimuksia 121. P Ls Sos Turun yliopisto. 1989.
- Klinge-Kolbe 1991. Klinge, Matti ja Kolbe, Laura, Suomen ylioppilas. Keuruu 1991.
- Kulonpalo 1974. Kulonpalo, Terhi, Historianopetuksesta itsenäisyyden aikana. Keskkoulun historianopetuksen tavoitteiden ja sisällön muutokset 1918-1967. Sosiologian pro gradu. Helsinki 1974.
- Lappalainen 1992. Lappalainen, Antti, Suomen oppikirjat. Kuvia suomalaisesta koulutuksesta. Koulu ja menneisyys XXX. Suomen kouluhistoriallisen seuran juhlakirja. Helsinki 1992.
- Lassila 1990. Lassila, Pertti, Otavan historia. Kolmas osa 1941-1975. Keuruu 1990.
- Lehikoinen 1981 / E : 2. Lehikoinen, Anja, Historian oppikirjojen synty ja tausta. Turun yliopisto. Poliittisen historian julkaisuja E: 2-3 / -81.
- Lehikoinen 1981 / E : 3. Lehikoinen, Anja, Historian oppikirjat tutkimuskohteena. Ohjeita proseminariesitelmän tekijöille. Turun yliopisto. Poliittisen historian julkaisuja E: 2-3 / -81.
- Lehikoinen 1990. Lehikoinen, Anja, Lukion opetussuunnitelma koulujärjestelmän muutoksen aikana. Virallisen opetussuunnitelman muutos ja yhteys erityisesti historian ja yhteiskuntaopin suunnitelmiin (1941-85). Turun yliopisto. Kasvatustiede. Laudaturtutkielma. Toukokuu 1990.
- Mikkeli 1958. Mikkeli, Mikko, Pohjoismaiden historian oppikirjojen yhdenmukaistaminen. Historiallinen aikakauskirja 1958.
- Nevakivi 1996. Nevakivi, Jukka, Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui. Keuruu 1996.
- Nora - Linna 1996. Nora, Kyösti ja Linna, Pekka, Talvi- ja jatkosota historian oppikirjoissa. Kasvatustieteen syventävien opintojen tutkielma. Joensuun yliopisto, Savonlinnan OKL. Toukokuu 1996.
- Oppia ikä kaikki. Opettajain jatko-opintoyhdistyksen toiminta 1927-1980. Toimittaja Rauno Sarantaus. Vantaa 1980.
- Peltonen 1979. Peltonen, Aimo, Koulunuudistuksen ihmiskäsitys ja eettiset periaatteet. Maamme koulunuudistusta vuosina 1956-1975 koskevien komiteanmietintöjen käsitys ihmisestä ja eettisistä periaatteista. Helsingin yliopisto väitöskirja. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 113.
- Penttilä 1993. Penttilä, Risto E. J., YYA-sopimus solmimisesta raukeamiseen. YYA-Suomi. Juva 1993.
- Pilli 1988. Pilli, Arja, Historiatiedon ja historian ymmärtämisen luonne, ja lapsen tapa ymmärtää historiaa. Turun yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan tutkimuksia A 124.

- Polvinen 1964. Polvinen, Tuomo, Suomi suurvaltojen politiikassa 1941-44. Jatkosodan tausta. Porvoo 1964.
- Päivänsalo 1971. Päivänsalo, Paavo, Kasvatuksen tutkimuksen historia Suomessa vuoteen 1970. Helsinki 1971.
- Rantala 1988. Rantala, Jukka, 1930-, 1940- ja 1950-lukujen suomenkielisten kansa- ja oppikoulujen historian objektiivisuuden selvittäminen. Kasvatustieteen syventävien opintojen tutkielma. Helsingin yliopisto 1988.
- Rasila-Jutikkala-Kulha 1977. Rasila, Viljo, Jutikkala, Eino ja Kulha, Keijo K., Suomen poliittinen historia 1809-1975. 2. Osa 1905-1975. Porvoo 1977.
- Rautkallio 1993. Rautkallio, Hannu, Kekkoshistorian tulkinnoista ja ongelmista. Turun korkeakoulujen yhteiskunnallis-taloudellinen tutkimusyhdistys r.y. 3/1992. Turku 1993.
- Rautkallio 1996. Rautkallio, Hannu, Laboratorio-Suomi: Kekkonen ja KGB 1944-62. Juva 1996.
- Ripatti 1992. Ripatti, Viljo, R.H. Oittinen. Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi. Hämeenlinna 1992.
- Rouhiainen 1974. Rouhiainen, Pirkko, Historian koulukirjat poliittisen mielipiteen muodostajina maailmansotien välisenä aikana. Historiallinen aikakauskirja 1974.
- Rouhiainen 1979. Rouhiainen, Pirkko, Taistelu historian kouluopetuksen sisällöstä sortovuosista vuoden 1945 oppikirjapuhdistukseen. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto. Poliittisen historian laitos.
- Rouhiainen 1976. Rouhiainen, Pirkko, Toisenlainen käsitys historianopetuksesta ideologisen sääntelyn keinona. Kleio 1976 / 2.
- Rusi 1982. Rusi, Alpo, Lehdistöensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941-1944. Kokemäki 1982.
- Ruutu 1947. Ruutu, Yrjö, Uusi koulujärjestelmä. Helsinki 1947.
- Salminen 1982. Salminen, Esko, Porkkalan palautuksesta noottikriisiin. Lehdistökeskustelu Suomen idänpolitiikasta 1955-1962. Keuruu 1982.
- Salminen 1996. Salminen, Esko, Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968-1991. Helsinki 1996.
- Sarjala 1981. Sarjala, Jukka, Suomalainen koulutuspolitiikka. Porvoo 1981.
- Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja n:o 17. Helsinki 1980.
- Soikkanen 1991. Soikkanen, Timo, Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä. Juva 1991.
- Somerkivi 1979. Somerkivi, Unto, Kouluhallitus - Skolstyrelsen 1869-1969. Vantaa 1979.
- Suomen historian käsikirja II. Toimittanut Arvi Korhonen. Porvoo 1949.
- Suomi 1992. Suomi, Juhani, Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956-1962. Keuruu 1992.

Suomi 1996. Suomi, Juhani, Taistelu puolueettomuudesta. Urho Kekkonen 1968-1972. Keuruu 1996.

Tommila 1989. Tommila, Päiviö, Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo 1989.

Vihavainen 1991. Vihavainen, Timo, Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia. Helsinki 1991.

Vihavainen 1993. Vihavainen, Timo, Suomen kulttuuri-ilmapiirin muutokset. YYA-Suomi. Juva 1993.

Wilenius 1982. Wilenius, Anne, Historian opetuksen tavoitteista Suomessa 1940-luvulla. Turun yliopisto. Poliittisen historian julkaisuja E: 2 / 1982.

Wilenius, R. 1982. Wilenius, Reijo, Aatteiden maailma. Johdatus aikamme aatevirtauksiin. Jyväskylä 1982.

III Lehdet

Kasvatus ja koulu 1941-1969

Kasvatus 1970-1989

Kleio 1963-1989

IV Haastattelut

Rehtori Jorma Lempisen haastattelu 19.3.1997.

Professori Toivo Nygårdin haastattelu 11.3.1997.

Professori Seppo Zetterbergin haastattelu 20.3.1997.